

Ernst Walerius

Pottemakare
Krukmakare
Kakelugnsmakare
i Falkenberg

LUNDBERG

FALKENBERG 92.

Utgivare: Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar, Lunds universitet
Text © Ernst Walerius, 1973

ISBN: 91-40-02716-3

eISBN: 978-91-89213-66-1

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund, vol. 14

ISSN: 0346-6051

Vid citering: Walerius, E. (1973). *Pottemakare, krukmakare, kakelugnsmakare i Falkenberg*.
Lund. <https://doi.org/10.37852/oblu.91>

Information om Skrifter från Folklivsarkivet i Lund finns här:

<https://www.ht.lu.se/serie/folklivsarkivet>

Volymen är digitaliserad 2023.

Skrifter från
Folklivsarkivet
i Lund nr 14

Ernst Walerius

Pottemakare
Krukmakare
Kakelugnsmakare
i Falkenberg

MIT EINER DEUTSCHEN ZUSAMMENFASSUNG

Folklivsarkivet i Lund 1973

Omslag och typografi Ingvar Bylund

*Tryckt med anslag från Statens humanistiska forskningsråd,
Magn. Bergvalls Stiftelse och Hallands läns landsting*

© Ernst Walerius 1973

Printed in Sweden

Bröderna Ekstrands Tryckeri AB, Lund 1973

21721011
ISBN 91-40-02716-3

Innehåll

Förord	7
Inledning	9
Pottemakare krukmakare kakelugnsmakare	12
Lerkärls- och kakeltillverkning	86
Lertäcker 86 Lerans beredning 89 Drejning 92 Kakel- tillverkning 96 Glasyrer och glasering 96 Bränning 101 Kakelugnsättning 104	
Kärlformer	106
Pottugnar, järnugnar och skivkakelugnar	120
Motiv och dekor	131
Lergods- och kakelugnsförsäljning	144
Blyförgiftning	150
Kruk- och kakelugnsmakareämbetet i Falkenberg	153
Lärningar	157
Gesäller	161
Skrock	165
Bilagor	166
Litteraturförteckning	181
Zusammenfassung	184

Förord

Ända från ungdomsåren har min hemstad Falkenbergs historia intresserat mig mycket. Jag har efter hand gjort anteckningar därom, men först när jag blev pensionerad, kunde jag på allvar ta itu med mera systematiska forskningar. Det som i främsta rummet fångat mitt intresse är arbetslivet där och särskilt konsthantverket, representerat av kruk- och kakelugnsmakare samt av guld- och silversmeder. De senares historia har jag behandlat i ett par uppsatser i Varbergs Museums årsböcker 1971 och 1972, och här föreligger nu efter mer än 12 års arbete Pottmakare, krukmakare, kakelugnsmakare i Falkenberg.

Som underlag för detta arbete har jag, förutom litteratur i ämnet, använt Falkenbergs stads samtliga kyrkoböcker samt bouppteckningar och mantalslängder. Dessutom har jag undersökt stadens alla rådhusrättsprotokoll från och med 1658 (Landsarkivet i Lund, LL). Tull- och byfogderäkenskaper från 1600-talets början till 1645 (Rigsarkivet, Köpenhamn) har jag också genomläst liksom Kommerskollegii årsberättelser från början av 1700-talet (Riksarkivet, Stockholm).

På följande museer har jag studerat de keramiska samlingarna: Nordiska museet i Stockholm (NM), Kulturen i Lund (KM) samt museerna i Falkenberg (FM), Halmstad (HM), Varberg (VM), Göteborg (GM) och Borås (BM). Jag har på dessa museer förvärvat eller själv tagit fotografier. För allt tillmötesgående och all hjälp från personalen på dessa museer och från många privatpersoner är jag mycket tacksam.

Kapitlet Lerkärlstillverkning har jag flera gånger diskuterat med numera avlidne krukmakaremästare Sven Törngren i Falkenberg. Docent Kim Cramér på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg har granskat kapitlet Blyförgiftning, intendent Gösta Carlsson på Sjöfartsmuseet i Göteborg har kontrollerat fartygstyperna på lergods och kakel och fil. kand. Folke Åstrand, Lund, har medverkat vid bildmaterialets uppläggning i boken. Till dessa tre riktar jag ett varmt tack.

Jag har erhållit tryckningsbidrag till denna bok från Statens humanistiska forskningsråd, Magn. Bergvalls Stiftelse och Hallands läns landsting, till vilka jag härmed uttalar min stora tacksamhet.

Göteborg i februari 1973

Ernst Walerius

När Falkenbergs pottmakare började handla med lergods på 1700-talet, var de gällande myntenheterna 1 riksdaler (rdr, daler) = 32 öre. Vid myntreformen 1776 blev 1 rdr silvermynt (smt) = 48 skilling (sk) och 1 sk = 12 runstycken (rst). Vid början av 1800-talet fanns det tre olika slags mynträkningarna nämligen rdr riksgälds (rgs), rdr banko och rdr specie (spec). År 1830 bestämdes 1 rdr spec = $2 \frac{2}{3}$ rdr banko = 4 rdr rgs eller riksmünt (rmt). 1854 infördes 1 rdr rmt = 100 öre, och 1873 blev det kr i st. f. rdr.

Inledning

I Danmark fanns yrkesmässigt krukmakeri redan under tidig medeltid. Man har där i jorden funnit lergods från första hälften av 1200-talet, både drejat och glaserat¹. Skåne ligger inte längre från Själland än att det kunde följa med i den historiska utvecklingen där, men så var inte förhållandet med Halland, som låg i rikets utkant, och som var skilt därifrån genom ett på den tiden otillgängligt område, Hallandsås. Därtill kom att det genom sin karghet och fattigdom var ett efterblivet landskap. Först under senare delen av 1500-talet har det funnits en yrkesmässig lergodstillverkning i Varberg. Enligt en mönstringsrulla från denna stad 1588 verkade där en "Anders Pottemager"². En grönglaserad kakelplatta med Kristus på korset i relief från Ny-Varberg (VM 25168) "anträffad i ett jordlager i kyrkan, som kan häröra från tiden mellan 1565 och 1612 är ett av de viktigaste skälen till att anse Anders Pottemager som tillverkare av kakelplattan ifråga"³.

En dopfont av glaserat lergods på Hallands museum i Halmstad, tillverkad för Dagsås kyrka i Halland 1578, är dekorerad med bl. a. tre kristusbilder i relief. Dessa har så stora likheter med den på nämnda kakelplatta, att man sannolikt kan anse Anders Pottemakare som mästare även till dopfonten⁴. Den är 80 cm hög och förmodligen drejad i ett stycke. Dess fot har tydligen varit blåglaserad. Dessutom finns det rester av vit och gul färg, möjligen glasyr. Fonten har varit utsatt för förstörelse genom brand, då kyrkan eldhärjades 1912. På ett kakelfragment från Øster Marie socken på Bornholm från omkring 1570 (Rønne Museum 3064) finns samma glasyrer i blått, vitt och gult och dessutom grönt. Detta kakel är som synes från ungefär samma tid som dopfonten. Martin A. Ohlsson skriver om den: "Fonten, som i tekniskt avseende är ett mästestycke, saknar varje motsvarighet"⁵.

I mönstringsrullorna från Halmstad, Falkenberg och Kungsbacka från 1588 finns ingen pottemakare upptagen och inte heller från Laholm för följande år.

På 1600-talet fanns det "pottemager" i både Halmstad och Laholm. I Halmstads mantalslängd för 1647 finner man "Peder

Pottemager" och "Henning Pottemager" samt "Niels Geertsönn j (=en) gesell" och i 1663 års längd "Borgere Peder Pottemager hustru Sidze Jensdaatter Borgere Morten Pottemager hustru Inger Erichsdaatter Borgere Niels Pottemager". I längden för 1674 finns endast "Per Pottemager", möjligen densamme som Peder i längden för 1663. År 1675 noteras "Per Pottemakers legat till sängs ett helt år", och 1688 finner man en "Petter Påttemakare", som 1697 kallas "Petter krukemakare". Man lägger märke till, att det danska "pottemager" har blivit svenskt "pottemakare" och sedan "krukemakare".

I Laholm fanns 1663 "Hans Pottemager" men 1674 och 1688 "Hans pottemakare". År 1690 är han död och änkan är allmosehjon, men detta år fanns det en ny mästare, "Axell pottemaker". Han förekommer sedan både i mantalslängder och kyrkböcker endast under dopnamnet, vilket var det vanliga då, men när han i november 1706 inskrevs i dödboken, var det under namnet Axel Nillsson.

På Nordiska museet förvaras ett stort lerfat (65 cm i diam. NM 17008) med inskriften "Axel Nielsen den 4 Augustus ANNO 1690"⁶. Det har ansetts att det är tillverkat antingen i Köpenhamn eller i Halland. I den danska huvudstaden fanns emellertid ingen krukmakare med det namnet nämnda år, så där kan det inte vara gjort. Såsom skäl emot att det kommit från Halland har framhållits, dels att Nielsen är stavat på danska och dels att fatet är försett med Kristian V:s krönta monogram, och detta trots att Halland varit svenskt ända sedan 1645. Man skall emellertid minnas, att försvenskningen i de gamla danska landskapen gick mycket sakta. Åtskilligt kan sägas därom. Det skall emellertid endast framhållas, att i ett nytt fredsslut 1679 stadgades, att danska lagar och privilegier fortfarande skulle bestå i de införlivade landskapen. Karl XI, generalguvernören Johan Gyllenstierna och biskopen i Lund Knut Hahn konfererade trots detta samma år om hur försvenskningen skulle genomföras. Det vidtogs också åtgärder i detta syfte men så sent som 1693, alltså efter det att fatet tillverkats, fann sig domkapitlet i Göteborg föranlåtet att sända ut en skrivelse till prästarna i stiftet om vidtagande av åtgärder för försvenskningen, vilket visar, att man inte lyckats i sina strävanden. Allt detta talar för, att laholsbon Axel Nielsen mycket väl kan vara fatets mästare. Detta hör jämte den förut omtalade dopfunten till de förnämsta arbeten, som utförts av de halländska, för att inte säga de nordiska krukmakarna. Vid utgrävningar såväl i Halmstad som i Laga-holms slottsruin har man funnit en del lergods, som tillverkats av de båda städernas pottemakare under 1600-talet⁷.

Som förut nämnts fanns det troligen ingen krukmakare i Fal-

kenberg under 1500-talet, och ej heller under 1600-talet har någon påträffats. Av handlingar rörande staden framgår emellertid, att handel med lerkärl förekommit under detta senare århundrade. Enligt ett tullregister från år 1612 den 8 juli ”kom Jenns Christofferssen fraa Thijssland hade inde 6 skock potther

Er _____ 30 Rdr”⁸.

Denne Jenns fick alltså betala tull för införseln av sex skock, dvs. 360 stycken pottor till Falkenberg. Dessa tyska stengodskärl kom från Raeren, Fraechen, Siegburg, Köln, Nassau m. fl. platser⁹.

I 1636 års byfogderäkenskaper från Falkenberg läses¹⁰: ”Register paa hues jeg av Marckesfolck haffuer bekomed, som er halfparten imod det bien (byn, staden) haffuer bekomedt”. Sedan följer namnen på marknadsfolket, inalles 17 personer, som betalar marknadsavgift. Man finner bland dem ”Gertrud pottemagers”, som erlägger två daler för sin plats på torget. Bland de övriga var Mechel Hattemager, Hans Bager, Anders Klockestöber och Anders Kremmer, vilka betalade fyra daler vardera. Inga av de uppräknade var falkenbergsbor, utan de kom från andra städer i Halland eller kanske i Skåne. En Anders Kremmer bodde i Varberg 1625, och det var kanske samme man som den ovan nämnde¹¹.

- 1 L. Ehlers, Dansk Lertøj. København 1967, s. 9.
- 2 Mönstringsrullor för städerna i Halland 1588 och 1589. Rigsarkivet, Köpenhamn.
- 3 Albert Sandklef i brev till förf.
- 4 E. Walerius, Dopfunten från Dagsås. Varbergs Museum. Årsbok 1964.
- 5 M. A. Ohlsson, Krukmakeriet i Halmstad. Vår Bygd 1940, s. 9.
- 6 H. Ring, Lurfat från 1600-talet. Minnen från Nordiska museet. Bd 1, 1917.
- 7 Lennart Lundborg, Nya fynd från klosterområdet vid Lilla Torg, Halmstad. Hallands musei årsbok Halland. 1964.
Lennart Lundborg, Stadsgrävningsfynd från Halmstad. Årsbok 1966.
Lennart Lundborg, Nya fynd av renässanskeramik i Halmstad. Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1967.
Erik Salvén, Lagaholms slott. Hallands musei årsbok 1928.
Erik Salvén, Lagaholms slott. Hallands hembygdsförbunds skriftserie. I. 1929.
- 8 Registrant 108 b. Falkenbergs Byfogde regenskaber 1612—1613. Rigsarkivet, Köpenhamn.
- 9 Herman A. Ring, Krus av stengods från nedre Rhentrakten. Minnen från Nordiska museet. Bd 1, 1917.
- 10 Registrant 108 b. Falkenbergs Byfogderegenskaber 1636. Rigsarkivet, Köpenhamn.
- 11 Albert Sandklef, Varbergs byfogderäkenskaper under dansk tid. Varbergs museum. Årsbok 1956.

Pottemakare krukmakare kakelugnsmakare

De första lerkärlstillverkarna i Falkenberg kallades liksom i de övriga hallandsstäderna pottemakare, en yrkesbeteckning, som förekom hela 1600-talet, ibland under 1700-talet och, kanske litet nedlåtande, även på 1800-talet. Flera halländska dialektordböcker använder denna beteckning på krukmakare. I gamla tider betydde potta olika slags lerkärl. Senare användes ordet potta endast i betydelsen nattpotta, nattkärl. I Danmark tillverkades åtminstone från medeltiden till in på 1900-talet som kvinnlig husslöjd s. k. jydepotter, oglaserade, svartbrända lerkärl. Dessa kunde vara av olika slag, såsom krukor, fat, koppar, bunkar, alla med den gemensamma beteckningen potter. Förstavelsen jyde anger det viktigaste tillverkningsområdet, Jylland¹.

Även dryckeskärl kallades alltså potter. Härom berättar ett rådstuguprotokoll från Falkenberg den 10 maj 1705. Bertil Brodd var hos klockaren Anders Andersson, som hade krog, och drack öl. Hans hustru tyckte, att han var borta för länge och gick för att hämta honom, men han ville inte gå hem. Han skulle först dricka ur sin andra potta öl. Resten av denna berättelse hör egentligen inte hit, men den ger en så god tidsskildring, att förf. inte kan underlåta att berätta den. När han alltså hade druckit ur sin andra potta, gick han men kom inte hem. Han hade gått utefter den förrådiska, leriga åbrädden, halkat och fallit i vattnet och drunknat. Rättens resolution lydde, att hustru Anna skulle uppta hans kropp och sammanslå några bräder och lägga den i, så att inte fåglar och andra djur eller solens värme skulle förstöra den. Han skulle alltså inte få begravas, då han ansågs som en självspilling. Den 12 maj var rätten åter samlad. Bertil Brodds sväger, Olof skraddare, ansåg att det var en olyckshändelse, då det vid åbrädden fanns stora stenar och en stengärdsgård, som gick rakt ner i ån. I mörkret

kunde han ha snubblat och fallit i vattnet. Rådhusrätten ändrade då mening och beslöt, att Brodd skulle begravas i vigd jord.

I en bouppteckning 1768 nämnes bland inventarierna två mjölkpottor, och i en annan 1801 upptas en talgpotta bland bohaget. Pottor ingick också i ett visst slags värmeugn men därom mera senare. I en bouppteckning 1742 förekommer en pottkanna av trä.

Potta var också ett målkärl = 0,9661 l. I ett av magistratens protokoll 1668 påminnes om att pottorna i staden skulle vara brända, dvs. försedda med inbränd justeringsstämpel. Den 10 maj 1628 importerade Michel Larssen sex "potter" vin till Falkenberg, och samma år infördes 28 "potter Brendeuin" dit². Enligt en bouppteckning 1764 i Falkenberg hade till begravningen inköpts nio pottor brännvin. I dessa fall är det fråga om måttet.

I Halmstad förekom krukmakare som yrkesbeteckning redan 1697. I Falkenberg har förf. inte funnit den förrän 1742. Den förste, som kallades kakelugnsmakare, var Jöns Granbeck, och det var 1756. Han var också den förste, som tillverkade kakelugnar i större antal. I både de kyrkliga och kommunala handlingarna hade han alla tre benämningarna. Vilken betydelse man tillmätte just kakelugnsmakeriet visar, att både gesäll- och mästarprov nästan utan undantag utgjordes av kakelugnar. I gamla tider förekom ingen specialisering men däremot under 1800-talets senare del och i början av 1900-talet.

JOHAN JOCKUM HILDNER är troligen den förste pottmakaren i Falkenberg (bil. 1 och 2). Han nämnes första gången 1704, då hans dotter Anna Maria döptes. År 1708 föddes hans andra dotter Christina, som dog samma år. Då hade Johan Pottmakare, så kallades han vanligen, redan köpt fastighet i staden av ryttaren Lars Lind. År 1707 beklagade han sig nämligen i rådhusrätten, att Lind hade åtrat sig och ville, att köpet skulle gå tillbaka. Det återstod att betala 20 rdr (riksdaler) av köpesumman, vilka denne ville ha genast, men Hildner ville endast betala hälften strax och resten "med det första". Lind "utlät" sig då, att "Hildner er rätt een näsewijs Karl", vilket också denne menade att Lind var. Rätten ansåg, att båda borde böta vardera 10 rdr för ohövlighet, men om Lind bad att få slippa böterna, skulle rätten denna gång överse med honom, men "Hildner war en tysk, som till äwentyrs icke förstod åtwarning", och därför var han ursäktad. Det lämnas ingen upplysning huruvida köpet gick tillbaka eller stod fast. Man vet ej heller, var i staden denna fastighet låg. Det fanns vid denna tid ännu ingen karta över staden med fastighetsnumrering.

I början av 1700-talet fanns det många saxare i Falkenberg

och i trakten däromkring, vilka av svenskarna tagits till fånga vid Thorn 1701, bland dem Christian Beyer, Julius Friedrich Vincent, Christoffer Schiefler, Christoffer Freund och Johan Paul Walter. En del av dem stannade kvar efter fredsslutet. Om Hildner hörde till dessa fångar, vet man inte. Sista gången han förekommer i stadens handlingar är 1708 i en mantalslängd. Sedan är han försvunnen.

PÄDER (PER) NILSSON var född i Falkenberg. År 1708 avlade han, "som lärt Pöttemakare Handtwärk", burskapseden, borgar-eden. Det var alltså samma år, som Hildner förekom sista gången. Per Nilsson hade förtroendet att uppbära båtsmansskatten. Det var under brinnande krig, och Falkenbergs stad fick hålla fyra i stället för under fredstid två båtsmän, vilket medförde en betydande avgift för de fattiga borgarna. Ej underligt då att en Sven Holgersson nekade att erlægga de fyra öre, som erfordrades. Han ville endast betala två. Per pöttemakare erinrade honom då om, att han varit inför rätten förut då han vid Årstads häradsstämning 20 år tidigare hade fått böta tre daler för oljud. Sven Holgersson stämde då Per till rätten för "skällsord". Där förliktes de emellertid genom handslag. Det stipulerades också 40 marks böter för den, som nämnde de tre dalerna, som Sven för längesedan pliktat. Efter denna rättegång, som hölls 1711, förekommer inte Per Nilsson i Falkenbergs annaler. I ett protokoll i Göteborgs domkapitel 1715 står det om en icke namngiven pöttemakare i Falkenberg, som drunknat. Om det var Johan eller Per kan man inte veta. Eftersom det var krig, och mycket folk inskrevs i rullorna, kan det tänkas, att Per såsom svensk blivit uttagen till krigstjänst och på så sätt försvunnit från staden. Ingen av dem är inskriven i begravningsboken. I rådhusrättens protokoll 30 april 1715 omtalas en auktion på Ingeborg och sal. Olof Nilssons ägodelar, och att deras son var avlidne Pär Nilsson. Det kan ha varit krukmakaren.

JOHAN FRIEDRICH ROST (1699—1742) förekommer första gången i någon handling i Falkenberg 1721, och det är i rådhusrättens protokoll den 13 januari. Där meddelas, att han avlade sin borgared denna dag, och att han för sina "släta och ringa villkor" blev befriad från stadens skatter detta år. Som borgensmän för de följande sex årens utskylder hade han fått inga mindre än rådmannen, sedermera borgmästaren Sören Sörensson och stadsfiskalen Jon Winberg. Det omnämnes också här, att han var av tysk extraktion.

År 1721 köpte han en bålstuga (ryggåsstuga) för 55 rdr smt (silvermynt) av krukmakareänkan Ingeborg Persdotter. Hon

bodde då hos sin släkt i Stafsinge och kunde möjligen ha varit änka efter Johan Hildner, Päder Nilsson var nämligen ogift, och i så fall kan det ha funnits pottemakerverkstad och brännugn på denna tomt. Rådman Sörensson hade åtagit sig att betala köpesumman, som Rost inte genast kunde komma ut med. Denna gård blev honom tydligen snart för trång. Ett rådhusrättsprotokoll 1725 omtalar nämligen, att han köpt en gård med grundmurat stenhus samt trähus med stuga, stugukammare och förstuga för 190 rdr smt av Anders Jostsson, som i sin tur köpt den av avsatte borgmästaren Germund Skepsgård 1719. Det var alltså en för den tiden ståndsmässig bostad. År 1728 hade Rost ännu inte löst sitt fastebrev, varför han kallades inför rätten. Där förklarade han, att om hela världen pålade honom det, skulle han inte betala. Han beskyllde magistraten för att ha pålagt honom att taga fastebrev och att med våld vilja ta ifrån honom en del av hans tomt. Rätten förmanade honom, men han "beganste ropa och visade sig mycket importun". Borgmästare Dahlborg förmanade honom åter och bad honom lugna sig och avträda. När han åter kom in i rättssalen, var han "lika importun" och visade rätten sidvördnad. Enligt rättegångsbalken skulle han böta 20 rdr smt, men eftersom böterna skulle tillfalla domaren, modererade denne dem till 10 rdr. Rost skulle dessutom göra offentlig avbön. Han hade nu lugnat sig och gjorde avbönen.

1726 blev Rost stämd för att ha stätt piga i olaga tid. Han svarade, att hans hustru Anna Jönsdotter Winberg "en fast lång tid" varit sängliggande i en svår sjukdom, och att han därför stätt pigan för att han själv "skulle någorlunda bruka sitt handtverk, waraf han sig nära kunde". Både han och pigan blev befriade från plikt på grund av förmildrande omständigheter.

Även den nya fastigheten blev honom för liten, varför han byggde till den. Detta arbete blev också föremål för en rättstvist. År 1733 blev han stämd av byggmästare Christian Gral i Varberg, vilken hade gjort följande arbeten: en byggnad 35×8 alnar, ett fårahus, en port och ett brunnskar, vilket allt Rost inte till fullo betalt. Han blev dömd att gottgöra byggmästaren med 6 rdr 28 öre smt, som resterade på hela summan 81 rdr 16 öre. Gral var emellertid skyldig att förfärdiga brunnskaret, laga planket och sätta en list över porten. Tvisten gjordes upp i godo inför rätten.

Uppgiften om fårahuset avslöjar, att Rost liksom många andra borgare hade åkerbruk och boskapsskötsel som binäring. Enligt ett annat rådstuguprotokoll den 2 april 1732 idkade han också laxhandel. Han köpte färsk lax, som han rökte och lät sin hustru köra omkring i de skånska städerna. Anna Winberg hade

tydligt åter blivit frisk. Han rökte laxen i sin stuga åt gatan. En gång gick borgmästaren just förbi, när detta skedde och såg den myckna röken, som slog ut från huset. När han öppnade dörren, slog röken häftigt emot honom. Ingen var hemma utom "en liten piga". Han kallade till sig stadsfiskal Mörk, som med några män med möda kunde tränga sig in och släcka elden på härden, där det brann i "allehanda smöle och bark". Det hängde många laxar till rökning i skorstenspipan, som var stängd, så att ingen rök kunde komma ut den vägen. På golvet låg ved och bark, som lätt kunde tagit eld. När Rost kom hem, förbjöds han att åter tända elden och uppmanades att komma till rådhuset följande dag och ta med sig några av laxarna.

I rätten förehölls pottmakaren hur illa han handlat, i det han gjort sin stuga till "en fullkomlig kölna" (linbasta, där man torkade linet) bland de övriga husen, varigenom staden varit i största fara. Borgmästaren menade också, att om Rost skulle röka lax, borde han göra det i stenhuset med dess stora spis "bekvämlig att röka mycket lax i på samma gång". Pottmakaren visade sig "mycket munstevig med ropande och kringspringande på rådstugan" sägande sig göra med sitt hus, vad han ville. Han skulle också anklaga borgmästaren för övervåld. Magistraten förklarade som svar härpå, att den skulle klaga hos landshövdingen inte endast för hans oförsvärliga förfarande med rökningen i stugan utan också för hans försumlighet att infordra kungsskatten för år 1731, vilket han fått i uppdrag att göra. Stadsfiskalen menade också, att han skulle näpsas för att han nu en så lång tid åsidosatt sitt pottmakarehantverk och givit sig till att fara omkring och idka laxhandel de andra borgarna i staden till förfång. Han förbjöds vid vite av 10 rdr smt att vidare röka lax i stugan.

Den 15 april kallades han åter inför rådhusrätten att redogöra för sin uppboord, men han uteblev. Denna inkallelse gjordes med anledning av ett brev från landshövdingen, däri magistraten uppfordrades att strängeligen tillsäga Rost att indriva resten av skatten. Inget protokoll senare nämner något om hans försumlighet och ej heller om böter för olämpligt uppförande i rätten. Hans uppträdande kan kanske tillskrivas hans obekantskap med svenska lagar och sedvänjor.

Flera gånger uppträdde han som kärende mot kvinnor, som visat "oanständighet" mot hans hustru i kyrkan. Det gällde där tävlan om de bästa stolplatserna.

Pottmakare Rost och handelsman Lauritz Sjöblom hade i Lyckorna var sin jordbit, som gränsade till varandra. Rost stämde Sjöblom 1739 för att denne hade flyttat gränsmärkena in på hans jord. Målet skulle komma före den 18 augusti, men just

den dagen var det marknad i Varberg, och Rost ämnade sig dit för att sälja lergods, varför rättegången uppsköts till den 22 september. När målet behandlades, rörde det sig inte om flyttningen av pålarna utan om att Sjöblom kallat Rost skälms. Någon dom tycktes det inte ha blivit. De kom tydligen överens i godo.

Man skulle kunna tro, att Rost efter allt agerande i rådhusrätten inte skulle haft något större anseende i staden. Så var dock fallet. Hans visade driftighet och energi tyckes ha varit av större betydelse för bedömandet. Han hade förtroendet att väljas till en av de åtta äldste 1732—1741. Dessa fattade vissa beslut och beredde frågor för magistraten, vars beslut de också utförde. Tillsammans med magistraten hade de hand om stadens administration ända till dess stadsfullmäktigeinstitutionen inrättades. Rost var också taxeringsman och, som nämnts, skatteuppbördsman och det vid flera tillfällen, samt kyrkovärd. Han hade alltså ett stort förtroende i staden.

I magistraten inställde sig den 24 juli 1725 fyra hantverkare, bland dem J. F. Rost med anledning av Kungl. Maj:ts tillåtelse av den 26 maj 1719 att frimästare, dvs. sådana som inte avlagt mästarprov, utan hinder av skråordningen fick idka det hantverk de kunde men skulle hos magistraten anmäla sig. Denna gav härom utlåtandet, ”att dessa handtwerkare så mycket Magistraten weterligt är, nyttiga och förståndiga i sina professioner samt nyktra och flitiga, så har Magistraten ej kunnat finna sig dem deras åstundan awslå utan här med dem samtliga frimästare förklara”.

Rost tycktes emellertid inte ha varit nöjd med att endast kallas frimästare utan begav sig till Stockholm och avlade mästarprov vid därvarande pottmakareämbete, till vilket Falkenberg då hörde. Det var den 12 maj 1740, endast två år före hans död. Om hans verksamhet som hantverkare vet man för övrigt inte mycket mera än att han försummade den omkring 1732. Han tyckes ha drivit upp den senare, ty 1738 hade han en gesäll, Samuel, och 1740 en, Mattias.

Den äldsta kartan över Falkenberg med numrerade fastigheter och med en lista på ägarna är från något av åren 1734 eller 1735. Den är mycket schematiskt ritad med den krokiga Storgatan begränsad av två snörräta linjer³. Den är ett viktigt dokument från den tidens Falkenberg. Det heter i detta: ”Hantwerkare: Rätte mästare — Kopparslagaren Swen Wätterstrand (skall vara Wätterström), Sämskmakaren Jöns Nordström, nära sig af sit handtwerk”. Om de övriga 27 heter det: ”änskönt de icke äro färdiga mästare, dock lefwa af sina embeten och hantwerk”. Bland dessa uppräknas också krukomakaren Joh. Friedr. Rost i fastigheten nr 18.

Han var gift två gånger, första gången med pigan Anna Jönsdotter Winberg med vilken han hade fem barn, av vilka endast ett nådde mogen ålder. Andra gången var han gift med pigan Petronella Larsdotter. Med henne hade han två barn, en son och en dotter. Sonen blev pottmakaregesäll.

Enligt bouppteckningen efter J. F. Rost ägde han vid sin död samma fastighet, som han köpt 1725 (nu Storgatan 41 i kvarteret Centralen. Bil. 3:4). Efter hans ombyggnadsarbeten fanns där en stor gatustuga med en god glaserad pottkakelugn, förstuga med två kamrar och under samma tak ett fähus med en ko. Taket var av tegel, mycket bräckligt. Stenhuset, som tidigare omtalats, var kvar. Det nämnes ingenting om verkstaden med brännugn, men förmodligen låg den för brandfarans skull i västra delen av tomten på gränsen till inägorna. Fastigheten värderades i bouppteckningen till 340 daler, så den hade stigit avsevärt i pris sedan inköpet, och jorden till 78:27. Tillgångarna belöpte sig till 640:5:14 och skulderna till 586:28:14. På auktionen efter Rost inropade hans gamle välgörare borgmästare Sörensson, som han var skyldig 116 rdr, fastigheten för 341 rdr 20 öre. Magistratens salarium för bouppteckningen var 12 rdr. Notarien fick 4:16 för sitt arbete, de två ordinarie rådmännen 3 rdr, de fattiga 26 öre och stadstjänaren 16 öre.

JÖNS GRANBECK (1711—1783) var född i Jönköping. När han kom till Falkenberg, medförde han sitt mästarbrev daterat i Stockholm. Vilket år han kom dit är ej bekant, men han fick sitt burbrev där den 1 oktober 1744. Samma år vigdes han vid Petronella Larsdotter, Rosts änka. De bodde i den fastighet, som hon ärvt efter sin fader Lars Persson, nr 51 (nu Storgatan 67, bil. 3:17), då taxerad för 180 rdr smt. Den innehöll stuga och framkammare samt kök med inmurad bryggkittel. Den var alltså mindre än Rosts. Huset hade halmtak liksom de flesta på denna tid. Granbeck köpte intilliggande ödetomt nr 52 (nu Storgatan 65). Då det inte fanns någon verkstad där, byggde han en sådan med tillhörande brännugn väster om bostaden. En granne till honom, förre fältskären Julius Vinzen, saxisk fånge från Thorn, ”främling här i landet”, som han själv kallade sig, ”skänkte på sin höga ålderdom till kruk- och kakelugnsmakaren Jöns Granbeck” gården nr 50 jämte jord ”mot försäkran att så hädanefter som hittills honom på ett anständigt sätt bemöta både i underhåll som skötsel till hans dödsstund och sedan med anständig jordafärd honom till dess wilorum beledsaga”. Detta var 1756. Vinzen levde endast tre år därefter, och då sålde Granbeck fastigheten för 120 rdr smt.

Jöns Granbeck hade en för den tiden stor rörelse. Han hade

oftast en gesäll, ibland två, och kunde ha ända till tre lärgosar. År 1750 hade han en gesäll och en lärling, 1760 tre lärlingar, 1770 två gesäller och tre lärlingar samt både dräng och piga och 1781 slutligen en gesäll och tre lärlingar. År 1780 hade han en bevillning av 8:8 rdr. Det fanns då ytterligare en krukmakare i staden, och han hade endast 3:10. Som jämförelse kan också nämnas, att guldsmeden i Falkenberg, vilken bland hantverkarna brukade ha den högsta inkomsten, endast kom upp till 5:24.

Inte mindre än sex av hans gesäller slog sig ner som mästare i Falkenberg, men de 20 första åren av sin verksamhet var han ensam i staden, så någon konkurrens hade han inte under den tiden, och senare var han så inarbetad, att han hade god avsättning för sina produkter. Det fanns dessutom ett införselbud av 1739 för "porcelaine, oäckta eller Delfts samt grofwa ler- och stenkärl undantagandes Wallenburgerkrukor". Visserligen fanns det flera porslinsfabriker i landet under 1700-talet såsom Rörstrand grundat 1726, Gustafsberg 1727 samt Marieberg 1758, men dels låg de långt från Halland, dels var deras produktion inte så stor, och dels var porslinet mycket dyrbarare än lergodset, så konkurrensen från det hållet var ännu liten.

Jöns Granbeck hade också jordbruk med åkrar och ängar, 1783 på inte mindre än 19 ställen på stadens båda jordområden, Västra och Östra gårderna. Alla jordstyckena hade namn såsom Repslagaråkern, Sumpalyckan, Slättebergsjorden, Aspåkern, Tornåkern, Råsen, Torvåkern, Stallyckan, Strandängen, Hästensängen och Bönåkern, i allt mer än 14 tunnland värderade till 237:16 rdr smt. Den, som hade så mycket jord, var skyldig att delta i gästgivarskjutsningen med ett par hästar. I allt deltog däri 26 par i staden. Förutom i jordbruket och till skjutsningen använde Granbeck hästarna vid hämtning av lera vid Ätrans åbräddar och för fraktning av lergods till marknader och andra försäljningsställen. Förutom de båda hästarna hade han också två kor och ett svin.

Jöns Granbeck var också delägare i stadens laxfiske, som utarrenderades av Kungl. Maj:t. Detta gav goda år en bra inkomst. Han fiskade också sill. Bouppteckningen efter hans hustru Petronella upptar fyra sillgarn med rep värda 5 rdr smt.

Han var mycket anlitad i stadens tjänst. Han hörde till de äldste 1750—1777. Vidare var han kyrkoföreståndare 1769, och då och då vikarierade han för någon av de båda ordinarie rådmännen. När kung Fredrik I den 9 augusti 1749 på genomresa åt middag och låg över i Falkenberg, hade Granberg och ytterligare tre borgare det hedersamma uppdraget "att stå wackt med Kors Gewähr för Hans Kongl: Höghets rum så innan som utom"⁴.

Jöns Granbeck var gift tre gånger, andra gången med Christina Andersdotter och tredje med Elisabeth Bergius. Han hade tolv barn, av vilka endast tre nådde mogen ålder, bland dem Peter, kakelugnsmakaregesäll och senare mästare i Falkenberg.

I bouppteckningen efter Jöns Granbeck värderades fastigheten nr 51 till 76:32 och tomten nr 52 till 12:24 samt jordegendomen till 92:24. Tillgångarna var 293 rdr 20 sk 3 rst och skulderna 265 rdr 33 sk 10 rst, alltså ingen större behållning. Bland hans tillgångar räknades 21 rdr spec, som han försträckt till prästgårdsbygget, då det inte fanns pengar i stadskassan.

Det kunde kanske vara av ett visst intresse att veta, vad som hörde till Jöns Granbecks "garderob": "En rödmängd jacka med väst utan armar af wärcken En gråspräcklig Råck med väst gammal En brun wallmars Råck och väst En blå wallmars väst En grå wärckens väst utan armar En blå fårskinns Päls med bind armar uti Ett par swarta Skin Byxor Ett par blå wallmars Byxor Ett par gl: Skinbyxor En hwit nappkins Tröja En Dito af blårandigt Lärofts Lifestycke Ett gl: Dito blårandigt En luden mössa med grön sammets Kull En swart Hatt Ett par blå ullstrumpor Ett par Lin Strumpor Ett par gl: römängda ullstrumpor Ett par gl: och mäst utslitna Stöflar Ett par gl: skor Ett spanskt Rör med Silfwer Beslag". Det kan tilläggas att rockarna var långa, byxorna knälånga, att strumporna räckte till knäet och att till skorna hörde ett par silverspännen. Med lite fantasi kan man kanske framför sig se "konsterfarne" mästare Jöns Granbeck en söndagsmorgon på väg till kyrkan över stora gatans knaggliga stenbeläggning, iklädd plagg ur sitt tämligen rika bestånd, med silverbeslagen på skorna och spanskröret med sin silverknopp i handen.

Änkan Elisabeth Bergius fortsatte sin mans rörelse enligt det tillstånd skråförordningen av 1720 gav. Styvsonen Peter var hennes verkgesäll ända till 1788, då han fick burskap och övertog driften i eget namn. Rörelsen tycks ha fortsatt i samma omfattning som förut under hennes ledning, vilket följande utdrag ur Kommerskollegii årsberättelser visar: 1784 tre gesäller och en lärgosse och 1787 tre gesäller.

Flera kakelugnar och kakel, som Jöns Granbeck tillverkat, finns bevarade. En kakelform med hans initialer och året "1750" finns på Kulturhistoriska museet i Lund (KM 38510 a). En svartglaserad rokokokakelugn från 1760-talets början, som funnits i Brostugan i Falkenberg, kan sannolikt tillskrivas honom, bild 57, och detsamma gäller en grönglaserad kakelugn i hans gamla hem. Bild 59. Ett antal gulglaserade kakelplattor med olika motiv och året "1752" är även tillverkade av honom. Bild 68.

Bild 1. Svartglaserat relief-
ornerat kakel med mussla i
krönt oval omgiven av akan-
tusslingor, troligen från 1700-
talets början. 18×20 cm.
HM 13206. Foto. L. Lund-
borg.

ANDERS BODERUS (1736—1773) var son till tullbesökaren Magnus Boderus, som ägde fastigheten 67 (nu Gröna gatan 3, bil. 3:6). Enligt mantalslängden 1752 var han då lärgosse hos J. Granbeck. Ett rådhusrättsprotokoll 1753 förmäler, att Anders Boderus, 17 år, och brodern Christian, 13 år, stulit band hos handelsman Tore Ljungberg. Christian dömdes att av modern "allwarligen med ris straffas på bara kroppen". Anders fick plikta 22 5/6 öre smt, som förvandlades till två dagars fängelse på vatten och bröd. Banden värderades till 13 2/3 öre. Samma år berättade flickan Anna Nilsson, att hon tre år tidigare köpt en sparbössa av gossen Anders. Han sade sig ha varit i krukmakarelära på femte året och gjort den under sitt andra år som lärgosse. Enligt mantalslängden var han i lära redan vid 1748 års början, kanske tidigare. Han hade då inte fyllt tolv år. År 1754 i augusti var han inskriven som grenadier i överste Mauritz Posses infanteriregimente nr 77⁵. Det var inte ovanligt att den, som gjort något fuffens blev inskriven såsom soldat eller båtsman. År 1755 var han åter tillbaka hos Jöns Granbeck och står då som dräng, och sedan var han åter borta från Falkenberg, men 1764 är han tillbaka som gesäll. Han har då tydligen varit i Stockholm och avlagt gesällprovet. Han vigdes detta år vid Maria Schioster och begärde burskapsbrev, som han fick löfte om efter avlagt mästerprov. Under de följande sju åren drev han egen rörelse och ådrog sig då stora skulder. Efter 1771 kunde han på grund av sjukdom, tuberkulos, inte arbeta. Detta år stämde han för en skuld på 28 rdr 24 öre jämte ränta och rättegångskostnader. Han kunde inte betala.

Bouppteckningen efter honom 1773 upptar en liten tomt, varpå står en gammal stuga med förstuga alldeles "nederrutten och obrukbar", taxerad till 30 rdr och en verkstad med brännugn, på annan plats värderad till 60 rdr.

Tillgångarna var 106 rdr 18 öre, under det att skulderna till svärfadern och fyra handelsmän uppgick till 240 rdr 9 öre.

Den största utgiftsposten på dessa räkningar var bly till glasyr. Skulderna härför var inte mindre än 79 rdr 17 öre, alltså en mycket stor post. Ett lispund (8,5 kg) kostade 4 rdr. Han hade alltså köpt omkring 20 lispund (170 kg). Det är också möjligt, att han köpt ännu mera och betalat det kontant. Ändå hade han en mycket liten rörelse utan både gesäll och lärling. Bland andra varor, som Anders Boderus köpt på kredit var "vitt och grått salt, tobaksblader, socker Candi, Thee, pudersocker, Canel, cardemumma, malt och råg". Till hans begravning hade änkan köpt en spann malt (till öl), tobakspipor (krit-) och socker. Mannens gångkläder hade hon försålt dels till utgifter för begravningen och dels till skulder. Efter bouppteckningen hölls

auktion, varvid stugan inropades för 61 rdr 24 öre och verkstaden med brännugn för 32 rdr. Verkstadsinventarierna köpte kakelugnsmakaregesällen Nils Lundström. År 1775 var tomten 67 öde.

NILS LUNDSTRÖM (1747—1803, bil. 5) var född i Stafsinge, en grannsocken till Falkenberg. Han var lärling 1760—1767 och gesäll 1768—1772 hos Jöns Granbeck. År 1775 fick han tillstånd att vinna burskap, och den 4 mars 1776 avlade han borgareden. Då var han mästare och gift (1775) med Anders Boderii änka Maria Schioster. Vid samma tid köpte han fastigheten 57 (nu Storgatan 55, bil. 3:10). Han tycks varken ha haft gesäller eller lärlingar i sin verkstad, förrän sonen Anders började arbeta där i början av 1790-talet. År 1780 var Nils Lundströms bevilling 3 rdr 10 sk under det att Granbecks var 8 rdr 8 sk, 1789 1 rdr 43 sk 4 rst (medeltalet för de fyra krukmakarna var då 2 rdr 6 sk), 1795 1: 43: 4 (1: 45) och 1800 1: 43: 4 (1: 44: 10).

Liksom Jöns Granbeck tillhörde han de äldste, nu 12 till antalet, 1777—1789. Han inkallades ofta som extra rådman eller bisittare.

Han hade ett litet jordbruk på endast två tunnland.

Med hustrun hade han fem barn av vilka tre nådde vuxen ålder. Hon dog året före honom. Behållningen i hans bouppteckning var 199 rdr 34 sk, vilket tydde på en ganska god ekonomisk ställning trots den ringa rörelsen.

Verkstaden och brännugnen hade han byggt i västra delen av tomten på gränsen till Lyckorna långt från boningshusen. Enligt bouppteckningen fanns det i boningshuset vid Stora gatan två rum och kök till höger och två rum och kök till vänster om förstugan. Varje lägenhet hade tre små fönster, och för vart och ett betalades 1 1/2 sk i skatt. I det sistnämnda köket fanns bakugn. Port fanns i vardera ändan av huset. Till fastigheten hörde också två lador. I den högra bostaden fanns en ny kakelugn, naturligtvis tillverkad av Nils Lundström själv. Boningshuset var värderat till 183 rdr 16 sk, verkstaden med brännugn till 100 rdr och de båda ladorna till 25 rdr.

OLOF LUNDSTRÖM (1751—1810) var bror till Nils Lundström (bil. 5). År 1763 hade han lämnat hemmet och arbetade hos Jöns Granbeck som lärgosse till 1771, då han förmodligen begav sig till Stockholm för att avlägga gesällprovet. År 1772 var han åter hos Granbeck nu som gesäll. Ett rådhusprotokoll från 1777 berättar, att han tre år tidigare fått tillstånd att slå sig ner i Falkenberg som kruk- och kakelugnsmakarmästare men inte infunnit sig och alltså förlorat sin rättighet. Nu begärde han åter att få burskap, sedan han från 1771 till 1777 arbetat som gesäll

och "war nära härvid barnfödd samt hade en broder, som arbetade i samma profession som borgare och mästare". De äldste, bland dem Jöns Granbeck och Nils Lundström, sade sig inte ha något att erinra häremot. Han hade endast att erlægga 1 rdr 32 sk till stadens kassa. Sedan han som mäterstycke tillverkat en kakelugn och erlagt 24 sk till magistraten, skulle han få sitt burbrev. Den 23 oktober 1779 avlade han sin borgared.

Redan 1777 hade han köpt ödetomten nr 55 (nu Storgatan 59, bil. 3:11) nära broderns fastighet. År 1778 tog han ett inteckningslån på 58 rdr spec och bebyggde sin tomt. Hur stort hans boningshus var lämnas ingen uppgift om, men han hade fyra små fönster.

Olof Lundström drev ingen stor rörelse. Han hade sällan någon gesäll. År 1789 var hans bevilling 2 rdr 22 sk (medeltalet för krukmakarna var 2 rdr 6 sk), 1795 1:43 (1:45), 1800 1:44 (1: 44: 10) och 1810 5:22 (4: 35: 5). Som synes höll han sig omkring medeltalet, sista året ett stycke över.

År 1806 köpte "krukmakaren äreborne och konstefarne mäs- ter Olof Lundström" en äng nr 199, som gränsade till hans tomt men låg utanför stadsplanen, för 70:32 rdr rgs (nu Södergatan 1 B). Där byggde han en krukmakareverkstad och brännugn längre från bebyggelsen. Den gamla verkstaden med ugn hade han då använt i 29 år. Ugnen har sedan dess både rivits och byggts upp igen flera gånger och den sista revs ner först 1968 efter att ha använts ända till 1919. Många mästare har arbetat där, den siste var Anders Bernhard Jansson.

Olof Lundström hade också köpt halva fastigheten 91 (nu S:t Lars kyrkogata 6) för 55 rdr 26 sk banko (83:16 rdr rgs). Dessutom köpte han vid flera tillfällen jord, så mycket att han kunde föda två hästar, två kor, två grisar och sex får. Han hade också skjutsskyldighet, och han ägde även en postvagn enligt bouppteckning 1798 efter första hustrun Ingela Andersdotter. Som jordägare var han rotemästare, tillsyningsman, 1778. Han hade även inkomst av kronans laxfiske, i vilket han arrenderade 2/64 lott efter 1806. Detta år var han också direktör för fisket. År 1789 hörde han till de tolv äldste, och han fick ofta rycka in som bisittare, när någon av de två ordinarie rådmännen hade förfall.

Han förekom inte ofta i rådhusrättens protokoll, men 1778 då han ännu var gesäll, inkallades han. Pigan Kersti Ruth beskylldes honom för att vara far till hennes barn. Han nekade emellertid. Målet gick då till Göta Hovrätt, som ålade honom väremålsed. Då han åter inkallades till rådhusrätten, fann han för gott att erkänna faderskapet. Han fick i böter erlægga 3 rdr 16 sk banko och till kyrkan 1 rdr 16 sk. Kersti Ruth fick böta

hälften så mycket eller 1 rdr 32 sk resp. 32 sk. Följande år gifte han sig med pigan Ingela Andersdotter, som liksom han var från Stafsinge. När hon dött 1798, hade prosten A. Lundqvist skrivit in följande rader i begravningsboken: "dess sjukdom var kräftan i det vänstra bröstet, som hon inemot två år meddragits under et tolmodigt, stilla och genom den fasta förtröstan hon hade til Frelsaren, som för hennes och all verldens synder lät genombåra sitt hjerta, vist hopp, at få gå dit, där ingen plåga mer nalkades hennes hydda".

Olof Lundström gifte om sig med Kerstin Torbjörnsdotter. I sitt första äktenskap hade han åtta barn och i sitt andra fyra. Endast fyra av barnen nådde vuxen ålder, och två av dem var "svagsinta, fåniga", nämligen Andreas, f. 1780, och Johan Henrik, f. 1796.

I begravningsboken lämnar prosten Lundqvist ett vackert eftermäle åt Olof Lundström: "des lefnad och vandel Christ. anständig så inom som utom sit hus. des sjukdom, som varade blott några dagar härrörde af Colique och invertes slag". Bouppteckningen efter Olof Lundström 1810 upptar gården 55 med kakelugnsmakareverkstad till 155: 26: 8, jorden till 207 och hälften av gården 91 till 89 rdr banko. Behållningen var god, 350 rdr banko.

PETTER NILSSON FALK (1752—1822) var född i Falkenberg och son till skepparen Nils Bengtsson. Han flyttade med modern till Varberg omkring 1760, sedan fadern dött. Förmodligen avlade han sitt gesällprov där. Det skedde den 24 augusti 1778 enligt ett rådhusrättsprotokoll 1782. I Falkenbergs mantalslängd 1780 står han åter upptagen, nu som gesäll hos Jöns Granbeck. Den 23 februari anhöll "Pätte- och kakelugnsmakare Petter Falk om burskap, hade gjort mästarstycke, en kakelugn". Den 7 juni 1783 uppvisade han sitt mästarbrev daterat den 16 maj, men först den 24 oktober 1791 avlade han sin borgared.

År 1784 ägde han fastigheten nr 100 (nu Varbergsvägen 1, bil. 3:3). När han köpte den, var den obebyggd. Den låg i "Överbyn". Alla de förut nämnda krukmakerierna låg i "Nederbyn". Boningshuset hade 7 1/2 små fönsterlufter, och synes ha varit rätt stort, kanske för stort för honom, ty han kunde inte behålla det. Pastor A. S. Bonander fick pant i fastigheten, och den såldes på auktion. Sedan hyrde Falk där. En tid omkring 1805 bodde han i Bonanders torp. Han hade tio barn, av vilka endast fyra blev vuxna. Förutom hustru och barn hade han också en gammal svärfar att försörja, och det var inte så underligt, att han hade det så fattigt och bekymmersamt, helst som han drev en mycket liten rörelse utan vare sig gesäller eller lärgossar.

År 1789 var hans bevillning 1: 44: 10 (2: 6), 1795 lika mycket (1: 45), 1800 do (1: 44: 10), 1805 1: 40 (1: 42: 3), 1810 2: 24 (4: 35: 5), 1816 0: 12: 10 (4: 22: 11) och 1820 ej taxerad. Under hans första verksamhetsår var inkomsterna endast obetydligt under medeltalet för att sedan bli allt lägre och lägre.

Falks barn fick tidigt ge sig ut och ta plats. Dottern Johanna var redan som tioåring i tjänst hos tullinspektör Schuberg och Inger Catarina, 12 år, hos rektorn för pedagogien⁶, Casten Rabe. Dottern Brita Maria, f. 1789, betecknas i husförhörlängden 1825 som "svagsint och bräcklig", 1826 som "fjollig och fattig" och 1831 som "sjuk". År 1787 klagade Petter Falk och kakelugnsmakare Nils Lundström tillsammans med 19 andra borgare i staden över den höga skatten. Det låter som ett hån när stadens borgmästare några månader senare betygar sin hugnad över borgerskapets välmåga.

I 1811 års husförhörlängd betecknas Falk som "fattig och svag till sinnet". År 1814 bodde han, hustrun och sonen Johannes, f. 1799, på "fattighuset" men fick ej annan hjälp av fattigkassan. Åren 1816—1822 bodde de åter i den gamla gården. I bouppteckningen efter Petter Falk 1823 står, att han dött efter en flerårig sjukdom. Fastigheten uppgavs men utan något pris. Han ägde den således inte. Skulderna belöpte sig till 162 rdr över tillgångarna. Enligt Kommerskollegii årsberättelser fortsatte änkan Anna Brita Gunnesdotter Westlöf verksamheten åren 1823—1825⁷. Vem som var hennes verkgesäll nämnes inte. Hon bodde till sin död 1831 i nr 100.

HANS TÖRNGREN (1754—1822, bil. 4) var född i Vinbergs socken och Töringe by, efter vilken han tog sitt namn. Vinberg är en grannsocken till Falkenberg. Fadern Olof Persson beviljades burskap i staden den 2 december 1754 som präm- och arbetskarl. År 1772 är han antecknad som båtskeppare och 1782 som krögare.

Hans Törngren var lärling hos Jöns Granbeck 1770—1778 och blev den 21 april detta senare år gesäll. Han stannade kvar hos denne till 1783 och arbetade sedan hos hans änka till 1786. Följande år var han anställd hos Nils Lundström. År 1786 den 3 juli ansökte han om burskap. Magistraten konstaterade, att det redan fanns fyra mästare men dock god avsättning för vad de tillverkade. Han skulle få burskap mot erläggande av 1 rdr 32 sk spec och anskaffande av mästarbrev. År 1789, 22 juli, avlade han borgareden. Mästarbrevet är daterat den 1 maj samma år, och provet bestod som vanligt av tillverkning och sättning av en kakelugn. Då hade han redan året förut 14 juli för 100 rdr spec av garvaremästare S. H. Alm köpt ödetomten 34,

5/8 tomt (nu Krukmakaregatan 4 i kvarteret Slottshagen. Bil. 3:15). Han byggde där 1789 verkstad med brännugn samt böningshus. Detta senare hade 4 1/2 fönsterlufter. Hans Törngrens verkstad användes ännu i dag.

Han kallas i handlingarna omväxlande potte-, kruk- och kakelugnsmakare. Enligt mantalslängder och Kommerskollegii årsrapporter hade han 1795 en gesäll, 1800 och 1810 en lärling och 1814 och 1820 två lärlingar. År 1795 var hans bevilling 1: 43: 6 och han nådde nästan upp till krukmakarnas medeltal 1: 45. År 1800 hade han kommit något över medeltalet 1: 45: 2 (1: 44: 10), 1805 1: 44: 6 (1: 42: 3), 1810 5: 21: 4 (4: 35: 5), 1816 7: 3: 4 (4: 22: 11) och 1820 5: — (5: 31). Detta sista år hade inkomsten åter sjunkit ner under medeltalet. Det var, som vi redan sett, inte ovanligt att så skedde de sista arbets-åren.

Hans Törngren hade som många andra borgare jordbruk. Några jordar hade han ärvt efter fadern, men han köpte också flera nya, bland dem Slottshagen, som låg mellan hans egen tomt och Ätran. Han köpte också Broddalyckan, som fått sitt namn efter en gammal handelssläkt Braad, Brodd, med anor åtminstone från början av 1600-talet, och Björkmanslyckan med namn efter en strandridare. Vid arvskiftet 1837 efter Hans Törngren och hans året innan avlidna hustru upptogs deras sju jordar till 6 tunnland 17 7/8 kappland, värderade till 325 rdr. Det fanns då en häst och två kor. Följande åkdon och åkerbruksredskap är upptecknade: två vagnar, en kärra och två skrindor, en harv, en ärjekrok, en järnharv, en skärkista, en plog och en höråne.

Två rådhusrättsprotokoll år 1819 (27 februari och 3 mars) berättar, att Hans Törngren en tidig morgon var nere vid Falkenberg's strand med häst och vagn och hämtade ett lass tång att göda sin jord med. Detta var inte förbjudet, men det var inte tillåtet att göra det före solens uppgång, och därför anmälde jordordningsmannen Elias Stabeck honom. Alla skulle ha lika förmåner, och därför fick ingen tjuvstarta. Han undgick emellertid böter denna gång, då han sade sig inte känna till denna bestämmelse. Han fick endast varning.

I bouppteckningen efter Hans Törngren upptogs fastigheten till 375 rdr. Behållningen i boet var inte mindre än 793 rdr banko, vilket visar en god ekonomisk ställning.

Av hans tillverkningar finns bl. a. bevarat ett gulglaserat lerfat med dekorationer i blått (kobolt) med texten "Hans Thörngren 1789". Man lägger märke till den ovanliga stavningen av tillnamnet. Årtalet var det, då han erhöll sitt mästarbrev. Bild 2. En fyrkantig gulvit kakelugn med fåglar och blommor i brun

Bild 2. Vitlerbegjutet fat med i ytan inristade linjer, skraffitering, som får den brända lerans röda färg. Vitleran, som vid bränningen blir mer eller mindre transparent, ger åt fatet en gul färg. Koboltoxid, som är blå, har runnit ut över ytan. I botten var med blommor, namnet "Hans Thörngren" och årtalet "1789". På stora delar av fatet har glasyren flagnat av. Diam. 31,4 cm. KM 20987.

och grön glasyr på de flesta kaklen kan möjligen också tillskrivas Hans Törngren. Bild 61. En gul vas har han också gjort, en gåva till sonen Sven år 1800 (FM 1126).

PETER GRANBECK (1763—1816) var son till Jöns Granbeck. Han förekommer inte i Falkenbergs mantalslängder varken 1775 eller 1780. Då tog han säkerligen gesällprovet i Stockholm och var på gesällvandring. Vid tiden för faderns död 1783 är han åter hemma och arbetar i styvmoderns verkstad. Av 1785 års mantalslängd framgår att han blivit gesäll och förestod verkstaden, där också Hans Törngren och ytterligare två gesäller och en lärgosse arbetade. Jöns Granbecks rörelse hade varit stor, men detta år var Peters ännu större. Den 9 maj 1787 ansökte Peter Granbeck om burskap. Som stöd för sin ansökan hänvisade han till, att han varit gesäll hos sin fader och förestod sin styvmoderns verkstad såsom verkgesäll. Hon lovade avstå sin rättighet till honom, och han uppvisade sitt mästarbrev. Hans burskap beviljades, och året därpå den 10 maj avlade han sin borgared.

Han ärvde faderns båda fastigheter. I nr 51 (nu Storgatan 67)

fanns det 4 1/2 små fönsterluftr, vilket kanske kan betyda, att där fanns två rum och kök. Boningshuset finns åtminstone delvis bevarat än i dag.

Så stor rörelse som fadern hade inte Peter Granbeck, men så var konkurrensen på dennes tid inte så stor, och han var bättre inarbetad och mera driftig än sonen. Ibland kunde Peter hålla gesäll. 1794 hade han två, men 1800 och 1810 endast en. Det senare året hade han dessutom en lärling. Hans bevilling var 1795 2: 0: 9 (1: 45), 1800 1: 46: 8 (1: 44: 10), 1805 1: 44: 7 (1: 42: 3) och 1810 7: 1 (4: 35: 5). År 1804, 1805 och 1806 tycks han ha haft ekonomiska bekymmer. De åren kunde han nämligen inte betala stadsskatten och det sistnämnda året inte heller kronoskatten.

Peter Granbeck ärvde också faderns jordar, men 1807 hade han kvar endast tre med en areal av omkring fyra tunnland, taxerade till 133 rdr 36 sk banko. Han hade då ett sto och en ko. Antagligen hade han måst sälja sina jordar för att betala skulder.

I det allmännas tjänst var han inte så mycket anlitad som fadern. Ett år, 1789, var han äldste, och ibland var han inkallad som bisittare.

Den 26 juli 1788 fick han av magistraten förständigande att stensätta gatan utanför sitt hus, vilket han hade försummat. Den 29 september hade han ännu inte utfört arbetet, varför han fick en strängare uppmaning, vilken han säkerligen då åtlodde, annars hade det kommit ännu en, vilket det inte gjorde. Gatan ser antagligen ännu i dag ut som den gjorde 1788, satt med större och mindre kullerstenar.

Den 6 oktober 1790 var Peter Granbeck inkallad till rådhusrätten såsom vittne. Han kunde emellertid inte lämna verkstaden, ty han brände lerkärl, och ett sådant arbete kunde man varken avbryta eller lämna.

Han var gift två gånger, första gången med Inger Blom och den andra med Brita Lundqvist. Hurudan den ekonomiska ställningen var, när han dog, kan man inte veta, då bouppteckning efter honom saknas. Enligt Kommerskollegii årsberättelser fortsatte änkan Brita Lundqvist rörelsen till 1822. År 1816 hade hon gesäll och lärling. Den förre var verkgesäll och hette Christian Behm. Han blev sedan mästare i Falkenberg. År 1824 sålde hon halva fastigheten nr 51, som då fått numret 123 (nu Storgatan 67) samt tomten 52 (då 122 och nu Storgatan 65) för tillsammans 166 rdr 32 sk banko till Olaus Nyman, som tidigare arbetat hos henne som gesäll. Vid försäljningen förbehöll hos sig som bostad förstugurummet åt gården under sin livstid. År 1827 sålde hon också gården nr 121 (nu Storgatan 63), men

126 3/4 tomt (nu Storgatan 75) behöll hon ända till 1835. Dessförinnan hade all jord sålts. Hon dog barnlös 1843 77 år gammal.

ANDREAS LUNDSTRÖM (1776—1833) var son till Nils Lundström (bil. 5). År 1795 var han ännu lärling hos sin far, men 1800 hade han avlagt sitt gesällprov. Samma år gifte han sig med Agneta Schröder. Det är obekant när han fick sitt mästar- och burbrev, men det har skett före 1804. Vid faderns död året innan ärvde han gården 57, som vid denna tid hade fått numret 117 (numera Storgatan 55), med tre rum och kök och halva förstugan taxerad till 100 rdr. I arvet ingick också verkstaden värderad till 100 rdr, norra ladan 12 rdr 24 sk och halva hagen med nyttjanderätt till båda portarna 20 rdr 40 sk. Dessutom värderades den nya kakelugnen till 4 rdr och lösöret till 9 rdr 14 sk, tillsammans 246 rdr 33 sk. Systemen Johanna Brita, gift Beckman, fick de båda rummen och köket i södra delen av huset, och brodern Christian fick sitt arv i pengar.

Redan 1804 sålde Andreas och systemen fastigheten till bonden Pär Nilsson. Andreas bodde sedan några år på Norra Bakgatan. Han tycks emellertid även efter försäljningen ha använt verkstaden till 1811. Då köpte han av sin kusin sjömannen Andreas Lundström, son till Olof (se bil. 5), 1/3 av 7/8 tomt av gården 119 (nu Storgatan 59) med verkstad och hälften av brännugnen samt tillgång till bakugn och så stor tomt åt gatan, som erfordrades till boningshus, vilket köparen skulle låta bygga. Han skulle därvid lämna så stor plats åt torget, att den räckte till inkörspport. Torget var gamla torget, Lilla Torg eller Gåsa-torget. Detta senare namn hade det fått därav, att där fanns en damm, där borgarnas gäss sam omkring. Verkstaden byggdes vid brännugnen, som använts av Olof Lundström till hans död. Det blev emellertid oenighet mellan kusinerna, kakelugnsmakarna Andreas och Lars Anton, bror till sjömannen Andreas. Lars Anton stämde sin kusin till rådhusrätten den 21 februari 1818 inte endast för att han bebyggt ett större område än som överenskommit, utan även för att han begagnat hela krukmarkerverkstaden och för att ha vanvårdat brännugnen, som de ägde tillsammans. Enligt rådhusrättens utslag fick Andreas begagna porten, gårdsrummet och brunnen gemensamt med Lars Anton men skulle endast äga en tredjedel av hageplatsen, utmarksjorden och torvmossen. På den tiden hörde till varje fastighet del i stadens torvmosse. Dessutom skulle Andreas till Lars Anton avstå hela verkstaden och sin hälft av brännugnen mot 58 rdr 16 sk rgs, av vilket belopp ena hälften skulle betalas vid midsommar och den andra vid mikaeli samma år. Till domen var

också fogad bestämmelsen, att Andreas ensam skulle äga och efter eget behag disponera ett på gården stående fänghus eller avsida (avträde). Redan samma år sålde Andreas åter 1/3 gård 119 till stadstjänaren Anders Jansson för 153: 10: 8 rdr banko. Kanske ville han inte bo kvar där efter misshälligheterna med kusinen. År 1819 köpte han 1/3 gård 3/8 tomt av 117, alltså sin gamla gård, för 255: 26: 8 rdr banko. Denna sålde han igen redan 1822 för samma pris som han givit men bodde kvar där. Dessa gårdaköp och försäljningar kunde inte vara nyttiga för ekonomin, och att denna undergrävdes vittnar det förhållandet, att han 1818 måste sälja sin jord, och att han 1826 stämdes för skuld 21: 24 rdr rmt att betalas genast, och att han 1832 inte gäldat sin kronoskatt för åren 1822 och 1826—1830, 11: 32: 2 rdr banko. Han var då så sjuk, att han inte kunde gå från sin bostad till rådstugan.

Han hade sällan någon gesäll eller lärling. Hans bevillning var 1805 1: 40 (1: 42: 3), 1810 2: 8 (4: 35: 5), 1816 4: 12: 7 (4: 22: 11), 1820 4: 17 (5: 31) och 1825 1: — (3: 14: 5). År 1830 hade han ingen bevillning. Hans inkomster, jämförda med de övriga kakelugnsmakarnas, sjönk alltmer. Hans sjukdom hade sin stora del däri.

Det var inte endast med sina kusiner han inte kunde komma överens. År 1804 stämdes han för överfall till rätten av en av sina konkurrenter, Hans Törngren. Andreas Lundström hade givit denne ett par kindpustar. Rådhusrätten "lät målets avstående bero".

Andreas Lundström gifte sig andra gången med Anilla Ivarsdotter, som dog före honom. Vid bouppteckningen efter henne fanns förvånansvärt nog en behållning av 174 rdr 32 sk banko, och efter honom själv inte mindre än 360: 11: 8 rdr banko. Två av sönerna blev kakelugnsmakaremästare, nämligen Nils Jakob och Johan Gustaf (bil. 5).

JOHAN EMANUEL SJÖHOLM (1776—1846) var född i Döderhult, Kalmar län. Enligt flyttningbetyget kom han som kakelugnsmakaregesäll från Björneborg i Finland år 1803 till Varberg och därifrån 1805 till Peter Granbeck och 1807 till Bengt Anton Törngren i nr 77. Han var då gift med Johanna Lundblad från Varberg. Från detta år till 1814 arbetade han enligt Kommerskollegii årsberättelser såsom kakelugnsmakaremästare i nr 117 (nu Storgatan 55). År 1815 köpte han fastigheten 86 (nu Storgatan 47, bil. 3:9).

Johan Sjöholm tycks ha haft gott om arbete. Han hade ofta både gesäll och lärling, ibland två gesäller och 1826 inte mindre än tre. Omsättningen på dessa var emellertid ganska stor. Ofta

stannade de inte så länge hos varje mästare. Under sin verkamma tid hade han minst 23 gesäller, som stannade så länge att de hann bli inskrivna i mantals- och husförhörslängderna. Dessutom arbetade hos honom hans båda söner Isak och Efraim, födda 1811 respektive 1818. Ingen av dessa båda blev mästare i Falkenberg.

Johan Sjöholm tycks mest ha sysslat med kakelugnstillverkning och levererade många ugnar såväl till Falkenberg som till landsbygden omkring. Så köpte Gustaf Lindvall i Harplinge socken några mil söder om staden två kakelugnar av honom 1836 och hämtade dem en regnig dag i november. De våta kaklen lade han in i det hus, där ugnarna skulle sättas, och som ännu inte hade varken fönster eller dörrar. Det blev vinter och kallt, och vattnet i kaklen frös och sprängde loss glasyren, så att den flagnade. Lindvall stämde Sjöholm för dålig vara, och vid förhandlingarna inför rådhusrätten den 26 april 1837 fordrade han tillbaka de 22 rdr rgs, som han betalat. Sjöholm sade sig ha tillverkat kanske hundra kakelugnar, men något sådant hade inte inträffat förut. Kakelugnsmakare Gustaf Lundström hade kallats som vittne och intygade, att om kakelugnar sättes vid frost, faller glasyren av. Lindvall fick inte tillbaka sina pengar. Rättegångskostnaderna delades mellan käreande och svarande.

År 1841 hade Falkenbergs kruk- och kakelugnsmakare fått eget ämbete. Det innebar bl. a. att mästare och gesäller fick en kontroll över sig, som de inte varit vana vid förut. Sjöholm hade utan tillstånd av äldermannen B. A. Törngren mottagit en gesäll, Martin Möller, som förestått änkan Wennerlunds verkstad i Varberg och utan uppsägning givit sig därifrån. Ämbetet beslöt med anledning härav, att Sjöholm skulle uppkallas till magistraten följande dag "att förständigas rättelse". Inget magistratsprotokoll senare nämner någonting därom, varför man kan anta, att Möller utan vidare begivit sig tillbaka till Varberg och änkan Wennerlund.

År 1817 på oktobermarknaden i Falkenberg köpte Sjöholm på dess tredje dag ett sto. Han betalade handpenning på det. Den 1 februari 1819 blev han instämnd av försäljaren Jöns Olsson med krav att betala resten av köpeskillingen. Sjöholm ingav till rätten en inlaga av följande lydelse: "1° Jöns Olssons fordran härleder sig från bedräglig hästhandel den 23 oktober 1817, då jag utaf honom tillhandlat mig ett sto, som skulle kosta 16 rdr 32 sk, hvarpå jag betalade kontant samt så kallade köpskålen, på säljarens räkning 28 skilling, då jag skulle få 3 veckors kredit på återstoden, emot försäkran att samma sto skulle för mig kunna utgöra gästgifvareskjutsen; men då jag såg mig vara bedragen, lät jag genast hemföra detsamma, och till förre ägaren öfver-

lämna utan afseende på utbetalta handpenningarna: men att återtaga detta odugliga kreatur, var Jöns Olsson alltför slug, hvarför jag, innan jag kunde utgöra skjutsen nödgades bortbyta henne emot 28 rdrs mellanafgift, alldenstund hon inte kunde äta, sedan gräsbetet upphörde hvarför påstås böta efter lag och skadeersättning. 2° Jämtne öppen talan uti allt hvad denna sak gemenskap äger eller få kan, som genom hvittnen och skäl inför resp. domstolen kan upplysas påstås rättegångskostnadsersättning.

Falkenberg den 26 Jan. 1819

Joh. E. Sjöholm”

Eftersom stoet inte kunde äta torrt foder, hade Sjöholm alltså 14 dagar efter köpet velat lämna det tillbaka.

Målet var åter före den 15 februari. Ett vittne sade då, att Sjöholm vid köpet frågat, om hästen kunde äta inne och fått jakande svar. Ett annat vittne ansåg, att stoet endast var värt huden, 3—4 rdr. Köttet var värdelöst. Man åt inte hästkött på den tiden. Olsson vrakade de hörda vittnena. Rättens ledamöter konstaterade, att Olsson var rusig. Han menade emellertid, att han visste vad han sade, och att rätten måste förlita sig därpå, och att han inte var rädd för några ”falkenbergsboar”. Han utför i högst otidiga utlåtelse. Sjöholm hade som ombud klockaren och organisten i Falkenberg Johan Ekeboom. Olsson dömdes för fylleri inför rätten till 6 rdr 32 sk banko och för svordom 6 rdr 32 sk, tillsammans 13 rdr 16 sk. Den 17 april slutdömdes målet om stoet. Eftersom Sjöholm först 14 dagar efter köpet lämnat återbud, dömdes han att betala Olsson återstoden av köpeskillingen 13 rdr 32 sk jämte ränta. Det blev en dyr häst för Sjöholm, men det blev också en dålig affär för Olsson.

Att Johan Sjöholm drev en relativt stor rörelse är förut omvittnat. Detta visar också hans bevillning, som år 1810 var 5: 40 (4: 35: 5), 1816 4: 38: 8 (4: 22: 11) och 1820 6: 23 (5: 31). Så länge var allt gott och väl, men 1823 hade en förändring i hans ekonomi inträffat. Hans fastighet togs då i mät för skulder och såldes på auktion. Hans svåger kakelugnsmakare Randén i Varberg ropade in den för att hjälpa honom. Priset var emellertid så högt, att han inte kunde betala det, 601 rdr rgs. Det blev ny auktion, och denna gång inropade en förmögen handelsman i Falkenberg, J. P. Lundberg, den för 222: 10: 8 rdr banko för Sjöholms räkning. Men så den 22 augusti 1826 drabbades denne av ännu en olycka. Hans fastighet jämte sju andra brann ner till grunden inom en timmas tid. Lyckligtvis räddades verkstaden med brännugnen med granitväggar samt torkskjulet av trä. Dessa byggnader låg nämligen något avsides. Bonden Nils Bengtsson hade en inteckning i gården på 200 rdr banko och

fordrade 83: 16 i inbetalning genast och ny in-teckning på resten av summan. Efter utmätning såldes fastigheten åter på auktion med verkstadsbyggnad, utmark och torvmosse. Nils Bengtsson inropade den för 127 rdr banko. Den transporterades sedan på kyrkoherden i Falkenberg, J. L. Dragstedt, till förmån för Sjöholms båda söner. Lantbrukare A. J. Bonander, sonson till avlidne kyrkoherde Martin Bonander i Falkenberg, åtog sig förmynderskapet för dem.

Efter branden sände Kruk- och kakelugnsmakareämbetet i Stockholm 100 rdr rgs att fördelas mellan de båda kakelugnsmakare, vars fastigheter härjades av branden 1826. Både Johan Sjöholm och borgmästare Lars Bergström avsände tackskrivelser till ämbetet i Stockholm (bil. 8 och 9).

Efter branden blev Johan Sjöholms ekonomi mycket dålig, vilket bevillningarna visar: 1830 1: 10 (3: 27), 1835 0: 4 (5: 34: 6), och 1840 står det i taxeringslängden: "sjuklig, mindre förmåga att drifva handtverk". Han hade då sonen Isak som hjälp i verkstaden. År 1845 saknas han i uppbördslistan.

Efter branden inställde sig flera fordringsägare. 1830 blev han instämmd för hyra i nr 87, dit han flyttat, och för diverse varor, bl. a. bly till glasyr. Samma år den 2 oktober blev han också instämmd till magistraten med krav att sätta staket kring brandplatsen. År 1831 den 27 april och 15 oktober upprepas kraven. Antagligen hade han efter detta senaste datum uppfyllt denna begäran, ty målet kom inte före någon mer gång. År 1832 presenterade Nils Bengtsson åter en räkning i rätten. Sjöholm avlade ed på, att han saknade tillgångar. På hemvägen från rådhuset "skuffade och smädade" han sin fordringsägare, vilket åsamkade honom 24 sk böter. Han var också missnöjd med en av rådmännen, N. M. Rodin, som 1843 stämde honom, sonen Efraim och hans lärling Anton Bylin för överfall. Johan Sjöholm förklarade i rätten, att det hade skett i förhastande och bad om ursäkt, varefter målet avskrevs.

Även 1843 blev han krävd på hyra, nu i gård 116, dit han flyttat från nr 87. År 1846, hans sista levnadsår, bodde han i "fattighuset".

Johan Sjöholms öde är ett av de många exempel på hur olyckliga omständigheter kan omintetgöra en från början lovande yrkesbana.

Sonen Efraim dog två år före fadern. Bouppteckningen efter honom visar, att boningshuset ej uppförts efter branden. På tomten fanns endast kakelugnsmakareverkstad och brännugn samt torkskjul för lergodset, förfallna och värderade till 140 rdr banko. Bristen i hans bo var 45 rdr 13 sk 4 rst banko.

Till begravningshjälp vid Johan Sjöholms död anslog Falken-

bergs Kruk- och kakelugnsmakareämbete 4 rdr 24 sk banko, och till gillet "samling" begravningsdagen hade inköpts "destilerat brenvin för 36 sk" och till pigan, som passade upp vid tillfället, gavs 24 sk.

Efter faderns död lämnade sonen Isak staden. Änkan Johanna Lundblad fick 1848 i fattigunderstöd 24 sk banko.

ERIK ZETTERSTRÖM (1783—1849) var född i Stockholm. Där var han i lära hos kakelugnsmakaremästare Johan Ahlström 1796—1803 och blev antagligen gesäll detta senare år^s.

År 1811 kom han till Johan Sjöholm i Falkenberg, där han var kvar till 1813. Nästa år var han mästare och bodde i gården 94 (nu S:t Lars kyrkogata 10—12, bil. 3:13) hos strandridareänkan Willemoth, vars dotter Maria Christina han gifte sig med samma år. Då hon var enda barnet ärvde hon hela gården. År 1838 sålde Erik Zetterström en tredjedel av denna för 100 rdr banko till sjöman Anders Johan Sjöberg. Försäljningen gällde den södra delen av fastigheten från inkörsporten vid gatan ner till Ätran. Samma år sålde han de återstående två tredjedelarna till färgmästare Casten Elsner för 450 rdr rgs. Han hyrde sedan i gården både bostad och kakelugnsmakareverkstaden, vilken senare han själv byggt. Den 24 april 1843 fick han föreläggande av magistraten att för eldfarans skull flytta brännugnen och brännugnsskjulet närmare ån och längre bort från andra byggnader. Han hade uppfört ugnen 30 år tidigare, alltså samma år som han blev mästare. Den låg på Elsners del av fastigheten. Han sökte bidrag till uppförande av en ny ugn. Detta fick han antagligen 1844, ty han använde den nya ugnen följande år. Från 1855 till början av 1860-talet hyrdes den av kakelugnsmakare Johan Birger Åsberg.

År 1845 skrev Erik Zetterström kontrakt med kakelugnsmakaregesällen Johan Broman. Kontraktet hade följande lydelse: "Kontrakt mellan mig och Johan Lorentz Broman, som följer. Först från denna dag ingår han såsom kompanjon eller hälftenbrukare, äger han rättighet att begagna hithörande yrke, dock ansvarar jag att intet hinder lägges i vägen, dock iakttas att vi å ömse sidor finna oss nöjda och släppa till hälften af materialierne var till hvarje bränning. Tillträdet sker den 7 mars 1845 emot ett öfverenskommet pris 30 riksdaler riksg, 1/3 betalas den 15 april, 1/3 den 24 juni, 1/3 1846 den 7 mars när afflyttning sker.

Falkenberg den (datum saknas)
E. Zetterström"

Broman visade "schen" (betyg) från kakelugnsmakare N. J. Lundström av den 1 mars 1845, att han uppfört sig som en rättskaffens gesäll och vore ledig från kondition. Zetterström och

Broman hade emellertid inte räknat med åldermannen i ämbetet B. A. Törngren. Broman ansågs av honom som vandrande gesäll, och som sådan hade han enligt skråordningen skyldighet att sedan han lämnat en anställning i staden bege sig till en annan ort och arbeta hos en mästare där minst fyra veckor. Därefter fick han återvända till den ort han lämnat och arbeta där. Zetterström och Broman inkallades till rådhusrätten. Den senare uppvisade ett intyg av följande lydelse: "Intyg att Johan Lorentz Broman för rättskaffens gesäll blifva ansedd.

Falkenberg den 31 mars 1845

J. G. Lundström

Lådmästare"

Erik Zetterström ansåg sig berättigad att bortarrendera hälften av sina rättigheter såsom gammal och sjuklig och på grund av medellöshet urståndsatt att idka rörelsen. Aldermannen läste upp § 34 i skråordningen av den 14 juni 1669: "När gesäll tager afsked, skall han konditionera fyra veckor i annan stad". Rätten var emellertid av annan mening. I gällande skråordning av 27 juni 1720 fanns inte § 34 intagen. Därför kunde inte Zetterström förvägras mottaga Broman. Aldermannen överklagade domen i Göta Hovrätt, som fastställde rådhusrättens domslut (bil. 17).

Erik Zetterström arbetade mest ensam i sin verkstad. År 1820 hade han en lärling, 1823 både lärling och gesäll, men därefter var han mest ensam, tills han bildade kompanjonskapet med Johan Broman.

År 1816 var Erik Zetterströms bevillning 5: 19: 4 (4: 22: 11), 1820 5: — (5: 31) och 1825 3: — (3: 14: 4). Därefter förekommer han inte i taxeringslängden, men 1840 är anmärkt vid hans namn: "sjuklig, oförmögen att drifva yrket". År 1845 har han enligt Kommerskollegii rapport en mindre rörelse med en gesäll (Johan Broman).

Det blev urarva konkurs efter Erik Zetterström. Bouppteckningen den 31 oktober 1849 visar i tillgångar 58:24 rdr banko och i skulder inte mindre än 817: 33: 11. Bristen var alltså 759: 9: 11 rdr banko. Änkan kunde inte inställa sig i rätten och vitsorda bouppteckningen på grund av sjukdom utan fick avlägga eden hemma. Casten Elsner visade sig mycket storsint mot de tre döttrarna av vilka en, Anna, var vanför. Han skänkte dem nämligen 1852 den del av gården 94, som han köpt av fadern 1838. Två år senare sålde systrarna den på auktion till A. J. Sjöberg, vilken ägde 1/3 av gården förut, för 300 rdr banko. Den innehöll förstuga, stuga och kök samt torv- och vedbod. Sjöberg sålde i sin tur hela gården 94 för 525 rdr 32 sk banko. Zetterströms döttrar skulle, som förut, ha sin husvarelse där till sin död.

Sonen, kakelugnsmakaregesällen Anders Johan Zetterström (1826—1852) fortsatte faderns rörelse till sin död. År 1849 var hans bevilling 1: — (3: 35). Bouppteckningen efter honom visade en behållning på 18 sk.

CHRISTIAN FERDINAND BEHM (1787—1856) var född i Skåne. Första gången hans namn syns i någon handling i Falkenberg är 1820, då han var gesäll hos Peter Granbecks änka. När hon 1822 slutade sin verksamhet, flyttade han till Johan Sjöholm. År 1824 avlade han burskapseden, ”fastän han inte tidigare be- gagnat sitt tillstånd”. Det nämnes inte någonstans i rådhusrät- tens protokoll, att han fått mästarbrev, vilket det inte heller gjorts beträffande Zetterström och flera andra före honom. Behm kallades inte heller mästare, endast kruk- eller kakelugns- makare eller också gesäll. Det synes inte heller varit så svårt att slå sig ner som kruk- eller kakelugnsmakare i Falkenberg. Deras antal steg hastigt under denna tid. År 1810 fanns där fem, 1820 sju, 1830 tio och 1840 tio stycken (bil. 1).

Enligt Kommerskollegii årsberättelser drev Christian Behm egen rörelse från 1823 till 1840. Under kortare perioder arbetade han emellertid hos olika mästare, 1825 hos Johan Sjöholm, 1832 och 1838 hos Nils Sahlberg och 1845 hos Sven Törngren. År 1849 hade han egen rörelse i en arrenderad verkstad, antagligen den han förut ägt, Gröna gatan 7. (Se nedan.)

I Falkenbergs vigselbok står för den 19 januari 1822: ”Vigde kakelugnsmakaren Gustaf Behm och Demoiselle Margareta Lund- qvist, båda 30 år”. Ofta tidigare hade den tillärnade kallats pigan, som var titeln på hantverkarnas och böndernas döttrar. Margareta Lundqvist var dotter till avlidne prosten i Falkenberg Anders Lundqvist, vilket förklarar titeln. Erik Zetterström hade inte heller gift sig med en piga utan med en jungfru, men så var hennes far strandridare, en kronans tjänsteman. Man lägger också märke till, att Behm här kallas Gustaf, vilket namn före- kommer omväxlande med Christian. Carl användes också liksom Fredrik. Det är emellertid samme man, ty hustrun heter all- tid i förekommande fall Margareta Lundqvist. Båda uppges vara 30 år, vilket är felaktigt, ty han var född 1787 och hon 1784.

På själva bröllopsdagen inropade Christian Behm på auktion fastigheten nr 78 3/4 tomt (nu Gröna gatan 7, bil. 3:7) för 400 rdr banko för hustruns arv. Redan den 16 januari 1823 sålde han den igen. År 1829 köpte han likaså på auktion gamla skolhuset, senare kallat brandvaktshuset. Pedagogien hade näm- ligen, sedan det nya rådhuset vid Stora torget blivit färdigbyggt 1826, flyttat in där. Den 7 oktober 1851 sålde han åter brand- vaktshuset för 45 rdr rgs. Samtidigt sålde han sitt lösöre för

73 rdr rgs, vilket visar, att han befann sig i en prekär situation. Redan 1825 visar taxeringslängden hans dåliga ekonomiska ställning: "Behm är fattig, förmår ej drifva sin profession". 1: — (3: 14: 5) och 1830 är hans situation likadan. År 1835 heter det, att han är utfattig. År 1840 tycks hans ställning ha förbättrats något, och han är åter taxerad 1: 32 (3: 23: 6). År 1845 heter det, att "Behm är sjuklig och meddelös". Detta år arbetade han, som sagt, hos Sven Törngren och år 1849 hos Olaus Nymans änka och var då taxerad för två rdr (3: 35). Ända till sin död bodde han kvar i det gamla skolhuset. Hans bouppteckning visar i tillgångar 99 rdr 42 sk och i skulder 166 rdr 46 sk 7 rst banko. Hustrun hade dött fem år före honom, och det fanns inga arvingar.

BENGT ANTON TÖRNGREN (1792—1853) var född i Falkenberg och äldste son till Hans Törngren (bil. 4). Vid arvskiftet 1837 efter fadern fördelades tillgångarna mellan de båda sönerna Bengt Anton och Sven så, att den senare fick gården nr 100 3/8 tomt, under det att den förre fick det mesta av jorden. Två jordar fick de gemensamt, nämligen Björkmans lycka och Broddalyckan.

Bengt Törngren gifte sig 1815 med skomakareänkan Dorothea Söderberg, som ägde gården nr 77 (nu Hallanäsgatan 1—3, bil. 3:8). Hennes förre man hade låtit bygga om husen, som förut varit av "ringa beskaffenhet". Törngren byggde nu verkstad med brännugn på tomten. Först den 7 juni 1821 fick han sitt mästarbrev undertecknat i Halmstad, till vars ämbete Falkenbergs Kruk- och kakelugnsmakare nu hörde.

Den 22 augusti 1826 brände Bengt Törngren lergods i sin ugn. Därvid kom elden lös klockan halv sex på eftermiddagen och lade i aska inte endast hans egen gård utan också sju andra, bland dem — som tidigare omtalats — Sjöholms fastighet och prästgården. Att elden fick en sådan omfattning berodde på, att de flesta av gårdarna hade halmtak. Det hade inte lyckats myndigheterna att förmå borgarna att lägga tegel på sina tak, och ändå hade det funnits tegelbruk i Falkenberg sedan 1724. Borgarna skyllde dels på de höga kostnaderna, dels på att takstolarna inte kunde bära upp de tyngre tegeltaken. Både Sjöholm och Törngren fick hjälp av Kruk- och kakelugnsmakareämbetet i Stockholm, den senare dock endast hälften så mycket som den förre, fastän hela hans fastighet brann ner, under det att Sjöholms verkstad och brännugn räddades. Det motiverades med att han hade störst behov av hjälp. Törngren kunde också innan årets slut flytta in i sitt nya hus. Hans verkstad uppfördes av

korsvirke och tegelsten nära ån och på 60 alnars avstånd från någon byggnad för eldfarans skull. Sjöholm fick inte möjligheter att bygga något nytt hem till sig utan fick hyra bostad.

Den 3 april 1843 var olyckan åter framme. Då hade Bengt Törngren också bränt lergods och släckt ugnen klockan tre på eftermiddagen. Sex timmar senare brann verkstaden ner, men tack vare att den låg så långt från boningshuset kunde detta räddas. Värdet av det brunna var endast en femtedel av brandförsäkringssumman eller 50 rdr banko. Vis av skadan från föregående eldsolycka hade han försäkrat fastigheten.

Bengt Törngren var en driftig yrkesman. Han hade oftast gesäll, ibland både gesäll och lärling. År 1848 hade han rapporterat till Kommerskollegium inte mindre än fyra gesäller. År 1850 var antalet två.

Enligt taxeringslängderna var hans bevillning 1816 6: 29 (4: 22: 11), 1820 7: 32 (5: 31), 1830 6: 36 (3: 27), 1835 7: 46 (5: 34: 6), 1840 5: 15 (3: 23: 6), 1849 5: 19 (3: 35) och änkan Dorothea Törngrens bevillning 1856 4: 33 (2: 45:4). Att medeltalet av bevillningarna detta sista år var så lågt berodde på, att det då fanns inte mindre än 13 kruk- och kakelugnsmakare, varigenom konkurrensen blev stor och inkomsterna för de flesta mycket små. Bengt Törngrens bevillning ligger alla år betydligt över medeltalet.

Att Bengt Törngren hade en god ekonomisk ställning, visar också ett par uttalanden av magistraten i samband med tillsättandet av gode man och förmyndare 1830 och 1831, där det heter om honom: "säkert ansedd" och "besutten man". År 1839 tycks han emellertid ha haft tillfälliga ekonomiska svårigheter, och det blev utmätningsauktion på hans hälft av Björkmans lycka om 29 1/8 kappland. Auktionen inbringade 40 rdr banko, vilket räckte till skuldernas betalande.

Bengt Törngren fick det mesta av faderns jord i arv. Han hade häst och såsom hästägare skjutshållning, och han var 1847 skjutsföreståndare jämte kakelugnsmakaremästare P. G. Stenberg.

På sommaren innan skörden inbärgats, var det inte tillåtet att släppa ut kor och hästar på gårderna, men däremot kunde man då låta dem beta på stadens allmänningar. Det kunde hända att de slet sig lösa och förstörde grödan. Därför var det stipulerat bötesstraff på sådana överträdelser, även om ingen skada skett. Det kostade 24 sk för häst och 16 för fäkreatur. Den 17 juni hade Bengt Törngren lett ut sin häst på bete och tjudrat den, vilket åsamkade honom böter. Dyrare blev det för hans yrkesbroder Lars Lundström, vars två hästar hade slitit sig och kommit in på grannens marker, vilket kostade honom 6 rdr

32 sk banko i böter. Varje vår måste jordägarna se om sina stengårdsgårdar. De som gick utefter sockengränserna bekostades av jordägarna gemensamt, och entreprenör utsågs att utföra arbetet. Bengt Törngren hade 1838 åtagit sig att laga dem både mot Stafsinge och Vinbergs socknar, en lång sträcka, för det lägsta anbudet — 10 rdr banko.

Det har förut omtalats, att Bengt Törngren var ålderman, dvs. ordförande i Falkenbergs Kruk- och kakelugnsmakareämbete 1841—1847, hela den tid då detta existerade. Han hedrades med många andra uppdrag. Han tillhörde stadens äldste 1823—1844, var taxeringsman i flera omgångar på 1840-talet och 1843 ombudsman för stadens jordägare vid en av Kungl. Maj:t förordnad skatteläggning. År 1847 valdes han som delegerad för Falkenbergs stad vid Ramsjöns i Stafsinge utdikning.

En kväll i september 1828 efter arbetets slut hade Bengt Törngren och hans gesäll Johan Alfred Möller gått in på gästgivaregården, som gränsade till hans egen tomt för att ta sig var sin sup. I. U. Motander, gästgivaren, och Törngren kom i gräl. Den senare fick några örffilar och blev sedan utkastad. Han gick då hem för att lägga sig men kom att tänka på, att han inte borde funnit sig i den förolämpning han blivit utsatt för. Han tog på sig en bättre rock och gick tillbaka till gästgivaregården. Dörrarna där var låsta. Han knackade då på fönsterna, men ingen öppnade. Då gick han in i gästgivarestugan, där man brukade beställa och vänta på skjuts. En för honom okänd pojke hindrade honom att komma in och kastade honom baklänges utför trappan. Bengt Törngren blev då högröstad, svor och bullrade. Han ropade så att gästgivaren skulle höra det: "Lömmel, nöttfåhon, avdankade länsman. Du är okomebo, jag är falkenbergsbo. Jag har hus, men du ditt nöt har intet". Motander hade tidigare varit t. f. länsman. Man märker här den gamla överlägsenheten gentemot landsbygdens befolkning. Törngren varnades för att åter gå in på gästgivaregården. Motander ropade till brandvakten, som på natten uppehöll sig i gästgivarestugan, när han inte var ute och patrullerade och sjöng väktaresången en gång i timmen, att sätta Törngren i arresten på rådhuset. Häradshövding Ingelman, som vid tillfället var på gästgivaregården, bad honom att gå hem. Törngren bad då om ursäkt och gick.

I rättssalen den 17 september intygade ett vittne, att Törngren inte varit drucken. Han kunde både stå och gå och talade redigt. Han fick böta för svordom på allmän gata, för bruten hemfrid, buller och oljud samt för okvädande, tillsammans 18 rdr 8 sk banko, ett till synes strängt straff. Motander fick för örffilar böta 24 sk banko.

I Falkenberg bodde vid denna tid en skeppare, H. G. Bruno,

som flera gånger varit inför rätta såsom misstänkt för tjuvfiske på lax. Han och Bengt Törngren träffades en eftermiddag i juli 1832 i handelsman Wetterströms bod vid Stora gatan. Törngren frågade Bruno något spydigt, om han fiskade bra ål och lax och fick till svar, att han kunde men ville inte. Törngren sade då, att om alla laxtjuvar vore brända i pannan, skulle många märken bli synliga i stan. Bruno svarade, att Törngren haft många laxar i sitt kök och frågade denne, om han tagit någon därifrån. Det har jag inte sagt, blev svaret. Bruno skuffade då till Törngren och "lade till" honom med handen så hårt, att han först kom emot förstuguposten och sedan föll framstupa utför den höga trappan i gatan. Han kom emellertid strax in i boden igen. Då hade han en bula nära ena tinningen och blödde i ansiktet.

Törngren stämde Bruno. Målet skulle förevarit den 30 juli, men den förstnämnde var då ute på en marknadsresa. Det uppsköts då till den 17 augusti. Käranden fick böta för fylleri två daler banko. Svaranden gick fri. Man förvånar sig kanske över, att män på 40 år och däröver uppträdde på ett sådant sätt. Det får emellertid helt skrivas på spritens konto. I det lilla Falkenberg fanns 1759 14 krögare och 15, som idkade husbehovsbränning. Då var den mantalsskrivna befolkningen omkring 300 personer (år 1760 310), alltså gick det på varje krog ungefär elva män. Vid den tid då de nu nämnda händelserna inträffade, fanns det elva krogar. Hela folkmängden var då 792 personer. Först 1839 sjönk antalet utskänkningsställen i och med att Länsstyrelsen i Halmstad fastställde antalet till fyra. Med superiet följde gräl och slagsmål, och det var inte endast drängar och gesäller, som förlorade sin behärskning, utan även handelsmän och hantverksmästare uppträdde på det sätt vi sett. Ofta var anledningen till bråk och slagsmål rena bagateller. I och med att krogarnas antal minskade blev förhållandena bättre.

Bouppteckningen efter Bengt Törngren den 27 februari 1854 upptar i tillgångar 2118: 28: 8 och i skulder 1857: 26: 2, alltså en behållning av 261: 2: 6 rdr banko. Han efterlämnade änkan Dorothea Söderberg samt sönerna, kakelugnsmakaregesällen Carl Anton, lantbrukaren Harald och Anders Severin, vilken på grund av "förståndssvagheter eller fånighet" blev satt under förmyndare och därtill utsågs farbrodern, kakelugnsmakare Sven Törngren (bil. 4).

Änkan hade i sitt föregående äktenskap en dotter, Johanna Söderberg, som gifte sig med garvaremästare Martin Rörbeck. Dessa blev föräldrar till stadens store donator, handlanden Oskar Rörbeck.

LARS ANTON LUNDSTRÖM (1792—1842) var son till Olof Lundström (bil. 5). År 1811 och 1814 var han enligt husförhörslängden lärling hos sin kusin Andreas. Han var ofärdig, halt, vilket omnämnes första gången 1814. När han blev gesäll är ej bekant. Han ärvde 2/3 av gården 119 (föret 55, nu Storgatan 59). Brodern, sinnessvage Johan Henrik, ärvde 1/3 av samma gård. År 1817 köpte Lars Lundström denna del med brännugn för 52 rdr 26 sk 8 rst banko, men han sålde den redan 1818 för 153: 11: 8 rdr banko till stadstjänare Anders Jansson. Antagligen arrenderade han sedan både verkstad och brännugn.

När Falkenbergs Kruk- och kakelugnsmakareämbete bildades 1841, valdes Lars Lundström på dess första sammanträde till bisittare. Det kom på hans lott att utbilda två lärlingar till gesäller, nämligen Lars Peter Andersson och Daniel Lundahl. Den förre skulle vara hos honom från den 3 april 1837 till den 1 maj 1844 och den senare från den 1 maj 1840 till den 1 maj 1846. Lars Peter Andersson var den förste, som avlade sitt gesällprov i Falkenbergs Kruk- och kakelugnsmakareämbete. Innan ämbetet inrättades, hade man inte rätt att anställa sådana prov där. Lars Peter Andersson kallade sig senare Bergström och blev mästare i staden.

Lars Lundström hade ofta både gesäll och lärling i sin verkstad, vilket visar att han hade ganska mycket arbete, men trots detta hade han ofta penningbekymmer. Så häftade han i skuld för både skjuts- och kyrkomedel 1822. År 1826 var han stämnd för skuld till snickare Hagmans arvingar för 41: 24 rdr rgs och 1828 för bly 25 rdr rgs till handelsman J. P. Lundberg. Då var han illa sjuk och sängliggande och kunde inte betala. Han hade inte heller tillfrisknat, när han krävdes den 8 november och 6 december. År 1829 var han instämnd av sin gesäll P. Hansson för lön 18: 16 rdr rgs. Även 1838 och 1840 krävdes han för skuld. Dessa hans svårigheter berodde säkerligen på hans sjukdom, orsakad av blyförgiftning, men därom mera i ett särskilt kapitel.

Förutom krukmakeriet hade han både laxfiske, som han ärvt efter fadern, och jordbruk. För fisket betalade han i arrende 12 rdr 24 sk spec om året. Genom ett rådhusprotokoll 1837 vet man, att han hade två hästar, för vilka han fick böta.

År 1820 hade han en bevillning av 4: 20 (5: 31), 1825 4: 4 (3: 14: 5), 1830 2: 20 (3: 27), 1835 6: 27 (5: 34) och 1840 3: 4 (3: 23: 6). Längderna visar alltså, att hans inkomster var mycket ojämna. Hustrun övertog på grund av mannens sjukdom rörelsen 1836 med hjälp av sonen, som just detta år blivit gesäll.

Efter Lars Lundströms död hade änkan Inger Christina, född

Hallman, och sonen Olof Anton övertagit skulderna efter fadern. Under den tid modern och sonen tillsammans i moderns namn skötte rörelsen, hade inkomsterna så småningom ökat, vilket utdragen från taxeringslängderna visar: 1840 3: 4 (3: 23: 6) och 1845 7: 3 (5: 22). Detta sista år hade de både gesäll och lärling. Inger Christina Lundström fick 1844 böta 6 rdr 32 sk banko, därför att hon i sin tjänst mottagit gesällen Edvin Lundqvist, sväger till Christian Behm, som i olaga tid flyttat från kakelugnsmakaremästare Nils Jakob Lundström. Ordning med flyttningstiderna måste det vara på den tiden.

Natten till den 16 augusti 1845 inträffade en ny brand, ännu mer förödande än den 19 år tidigare. Inte mindre än tio gårdar lades i aska, därav tre kakelugnsmakaregårdar. Gesällen A. Almström hjälpte den natten Bengt Törngren att bränna lerkärl, då han upptäckte, att det brann i kakelugnsmakare Gustaf Stenbergs fastighet nr 88 på västra sidan av Stora gatan. Här fanns tegeltak, men på de flesta av de övriga husen var det halm, vilket gjorde, att elden spred sig mycket hastigt söderut på denna sida av gatan. Förutom nr 88 låg här bl. a. 117 och 119, båda ägda av kakelugnsmakare med namnet Lundström, Nils Jakob och Inger Christina. Dessa tre fastigheter var alla försäkrade, däremot inget lösöre. Inte mindre än 97 av stadens omkring 950 invånare (år 1850 953), alltså mer än en tiondel, blev husvilla. En nödhjälpskommitté tillsattes för att bistå de drabbade. En av de båda brandvakterna, Jöns Nilsson, skulle den natten bevaka södra delen av staden men hade varit drucken och sovit i sitt hem i stället för att sköta sin syssla. Det var inte första gången sådant hade hänt. Den 11 oktober utsågs Anton Trulsson till brandvakt i stället för Jöns Nilsson "såsom alldeles oduglig".

År 1846 var såväl Inger Christinas verkstad som boningshus åter uppbyggda. Detta år överlämnade också änkan verksamheten till sonen Olof Anton. Enligt mantalslängden 1850 var hon utfattig. Hon dog 1858, 71 år gammal.

OLAUS NYMAN (1794—1846) var född i Ängelholm. I husförhörslängden för 1815 står gesällen O. Nyman skriven hos Peter Granbecks änka i gård 122 och 1819 hos Bengt Törngren. Den 21 augusti 1824 visade han upp sitt mästarbrev utfärdat av Kakelugnsmakareämbetet i Varberg den 3 maj samma år. Han avlade sin borgared och betalade burskapspengarna, 1 rdr banko. Den 4 februari hade Sjöholm, Zetterström, Andreas och Lars Lundström, Bengt och Sven Törngren, Brita Granbeck samt Behm bestritt hans burskapstillstånd. Detta tog emellertid inte magistraten någon hänsyn till. Det blev ju ändå inte flera kakelugns-

makare än förut, då han inträdde i stället för Brita Granbeck.

Samma år den 18 oktober fick Olaus Nyman fasta på tomt 122 och den del av 123 varpå verkstadslängan med brännugn var belägen (nu Storgatan 65 och 67), köpt av änkan Brita Granbeck för 166 rdr 32 sk banko. År 1833 köpte han också av henne återstående delen av gård 123 5/8 tomt för 466 rdr 32 sk banko. Hon förbehöll sig förstugurummet åt gården under sin livstid.

Olaus Nyman hade inte många gesäller i sin tjänst under sin verksamhetstid. Utdrag ur taxeringslängderna visar hans inkomster i relation till övriga mästares i branschen. År 1825 2: 17 (3: 14: 5), 1830 2: 40 (3: 27) "obebyggd", 1835 7: 3 (5: 34: 6), 1840 7: — (3: 23: 6) och 1845 3: 35 (5: 22). De första åren synes inkomsterna inte ha varit så stora, för att 1835 och 1840 ha ökat betydligt. De sista åren sjönk inkomsterna åter.

Kakelugnsmakarnas hustrur hjälpte ofta sina män med försäljning av lergods både i och utom staden. Det var kanske vid ett sådant tillfälle Olaus Nymans hustru, Lisa Andersson från Småland, ensam i sin kärra på kvällen den 17 januari 1843 mellan klockan nio och tio var på hemväg. Hon kom söderifrån och hade nästan nått fram till bron över Ätran, då hon blev överfallen av de båda kustvakterna Holm och Blomgren. Hennes liv svävade i fara, hette det i rådstugurättens protokoll. Det ena ögat var igensvullet. Det fanns då ännu ingen läkare i staden, men en student, medicine studerande Fredrik Bratt, född i Falkenberg, undersökte henne. Målet kom inte upp någon mer gång, så farhågorna för hennes liv var betydligt överdrivna. Det smugglades mycket på denna tid, och därför var tulltjänstemännen misstänksamma, särskilt när det gällde folk som var ute och körde på vägarna efter mörkrets inbrott, och de for ofta inte så varligt fram. Ibland resulterade mötet mellan smugglare och tullmän i regelrätta bataljer. Eftersom denna sak inte kom upp i rätten, kan man väl förmoda, att Lisa Nyman hade rent mjöl i påsen.

Olaus Nymans under senare år försämrade ekonomiska förhållanden medförde, att han måste sälja gården 123 5/12 på auktion. Priset blev 400 rdr banko. Verkstaden och brännugn ingick inte i köpet. Det var 1844. Följande år sålde han ett jordstykke, Svenstorp nr 399, för 149 rdr 16 sk banko, också på auktion.

Efter Olaus Nymans död fortsatte änkan rörelsen. Som verkgesäll hade hon Carl Gustaf Schultz från Borås, född 1821. Han var gift med hennes enda barn, Ingrid. Schultz övergav emellertid yrket och flyttade 1855 till Morup som kustvakt, och därmed slutade hon verksamheten och hyrde ut verkstaden. Lisa Nymans

Bild 3. Gult fat med skraffiteringar. I botten finns ett tremastat skepp, fullriggare, och texten "E. Nyman 1851". På brättet finns tulpan- och druvmotiv. De båda hålen i fatet antyder, att det varit ett skyltfat. Diam. 32 cm. HM 988.

bevilling var 1849 4: 28 (3: 35), och för verkgesällen betalade hon 2 rdr i skatt.

Bouppteckningen efter henne 1869 visade ett överskott på inte mindre än 1457 rdr 39 sk banko. Hon ger intryck av att ha varit en mycket driftig kvinna.

Att döma av den skylt Lisa (Elisabet) Nyman lät göra för sitt hus vid Storgatan, hade hon förmåga att göra reklam för sina lervaror. Hennes verkgesäll hade lagt ner ett omsorgsfullt arbete på ett vackert, gulglaserat skyltfat med en fullriggare och därunder texten "E. Nyman. 1851". Bild 3. Att Schultz tillverkat detta bevisas av att det har samma blomsterdekorationer som en skål, som han gjort åt sin dotter. Från honom härrör också ett stort brunt fat, tillverkat den 24 december 1850. Bild 21.

SVEN TÖRNGREN (1796—1862) var son till Hans Törngren och yngre bror till Bengt Anton (bil. 4). I husförhörlängden 1815 betecknas han som bräcklig. Han var lärgosse hos fadern 1814—1820. Detta senare år avlade han sitt gesällprov i Halmstad. Hans mästarbrev är daterat där den 7 juni 1821, alltså samma plats och dag som broderns (bil. 12), och burbrevet den 28 januari 1822 (bil. 13). Vid skiftet 1837 fick han fastigheten nr 100

(nu Krukmakaregatan 4), taxerad till 900 rdr banko, och de båda lyckorna, som han delade med brodern.

Sven Törngren var under sina yngre år mycket orolig, vilket tillsammans med hans bräcklighet kan ha förorsakats av blyförgiftning, som han ådragit sig, då han rörde i blygrytan vid framställning av glasyr. Detta drev honom att söka hjälp härför i glaset. Flera gånger fick han böta för fylleri. Endräkten inom familjen var inte heller så god, men så småningom inträdde en förbättring. Hustrun Elsa Hjelm betecknas såsom "sinneshäftig". År 1830 fick han böta för fylleri, svordom och rop på gatan, tillsammans 5 rdr banko. 1835 stämde han åter inför rätten, nu för att han "varit bullersam ej mindre i sitt eget hus som annorstädes, under det han varit af starka drycker öfverlastad". Han medgav att han ej var oskyldig. Han bad att målet måtte nedläggas på det villkoret, att han ej någonsin mer skulle ge anledning till åtal. Hans gamla mor, hans hustru och barn oroades av att han blev dömd. Trots hans ångerfullhet trodde sig åklagaren ej kunna nedlägga målet men ville medge uppskov. Nästa gång han var instämd, var han förhindrad att närvara för en angelägen affärsresa till Svenljunga marknad. Målet har tydligen nedlagts, ty något senare protokoll i ärendet finns inte. År 1839 var han inkallad för att svara för fylleri tredje gången. Han hade också då svurit och fört buller på gatan. Han bad om förlåtelse och begärde förskoning från böter. Domen löd på 15 rdr banko, som kunde förvandlas till 16 dagars fängelse. Han betalade säkerligen böterna. Detta var sista gången han dömdes för dryckenskap.

Minst 18 gesäller arbetade någon längre period i den törngrenska verkstaden under hans tid för att sedan fortsätta sin vandring, och nästan alltid hade han någon lärling, som han utbildade. Kommerskollegii årsberättelser visar, att han ingen hjälp hade i verkstaden första året, men 1823 hade han både gesäll och lärling. Samma var förhållandet 1830. Från 1840 saknas uppgift, men 1850 hade han gesäll och två lärlingar och 1860 två gesäller.

Sven Törngrens bevillning var 1825 6: 3 (3: 14: 5), 1830 5: 30 (3: 27), 1835 6: 44 (5: 34: 6), 1840 4: 12 (3: 23: 6), 1845 6: 28 (5: 22), 1849 6: 28 (3: 35), 1856 8: 15 (2: 45: 4) och 1862 7: — (3: 12). Detta utdrag ur taxeringslängderna visar, att hans inkomster under alla dessa år var över medeltalet, ofta mycket över.

Genom köp ökade Sven Törngren åkerarealen flera gånger för tillsammans mer än 500 rdr banko. För skuld måste han också en gång, 1838, sälja sin halva del av Slottshagen men köpte igen den 1848. 1843 kunde han inte betala en skuld till handelsman

Bild 4. Gula fat med koboltglasyr, som runnit ut. I botten blommotiv och på brättet geometriska dekorationer i skraffito. På det vänstra, som varit ett skyltfat, står "Sven Törngren 1821". Diam. 31 cm. HM 4024. På det högra, av senare datum, står "Calle" (Törngren). Diam. 33 cm. VM 877.

L. Hansson men lovade att betala den efter Morups marknad, där han skulle sälja lerkärl.

I det kommunala livet deltog han som äldste 1848—1850. I Kruk- och kakelugnsmakareämbetet var han bisittare från dess stiftande 1841 till dess upphörande 1847.

Bouppteckningen efter Sven Törngren den 16 september 1862 visar i tillgångar 6787 rdr 3 öre och i skulder 3113 rdr 27 öre. Behållningen var alltså 3673 rdr 76 öre. Han hade nio barn, av vilka fem nådde mogen ålder, två söner och tre döttrar. Båda sönerna blev krukmakare. Änkan Elsa Brita Törngren avsåg sig burskapet efter sin man redan i slutet av år 1863. Äldste sonen Hans Severin hade då redan fått sitt mästarbrev.

Av Sven Törngrens produktion är bevarat ett vitglaserat fat med dekorationer i brunt och blått med texten "Sven Törngren 1821". Det är alltså tillverkat året före hans mästarbrev och är ett skyltfat. Bild 4.

NILS JAKOB LUNDSTRÖM (1804—1850) var son till Andreas Lundström (bil. 5). Redan 1830, alltså under faderns livstid, stod han på grund av dennes sjukdom för rörelsen. Då var han redan gift med Johanna Maria Hallman. Fastigheten, hälften av nr 117 3/8 tomt, som fadern tidigare ägt men sålt till Nils Bengtsson, återköpte Nils Lundström 1827 för 255 rdr 26 sk 8 rst banko. När han blev gesäll, mästare och borgare omtalas ej. Eftersom han övertog faderns verksamhet, var det naturligtvis inte svårt för honom att få burbrev.

Till en början var de ekonomiska svårigheterna stora. Fadern

låg efter med skatterna hela sex år, och av bevillningslängderna att döma var också inkomsterna små. Nils drev emellertid upp rörelsen. Enligt Kommerskollegii årsberättelser hade han 1830 en lärling, 1835 tre gesäller och en lärling, 1840 gesäll och lärling och under sitt sista levnadsår två gesäller och en lärling. År 1830 visar taxeringslängden en bevillning av 2: 20 (3: 27), 1835 7: 44 (5: 34: 6), 1840 7: 42 (3: 23: 6) och 1849 4: 35 (3: 35).

Som ett exempel på att Falkenbergs krukmakare hade ett vidsträckt försäljningsområde kan nämnas, att f. d. soldaten Sven Svensson Svensk i Burseryds socken i Jönköpings län 1834 hämtade två vagnslass lerkärl hos Nils Lundström för 47 rdr rgs. Härpå hade han 1840 en återstående skuld av 10 rdr 30 sk, varför Lundström ingav en stämningsansökan till rådhusrätten.

Den stora brand, som 1845 härjade Falkenberg, lade, som nämnts, även fastigheten 117 i aska. Nils Lundström hade försäkrat byggnaderna för 1000 rdr men däremot inte lösöret, så förlusten var stor. Redan 1846 var byggnaderna återuppförda.

Efter Nils Lundströms död fortsatte änkan rörelsen. Bevillningen var 1856 4: 19 (2: 45: 4). Hon levde ända till 1873. I äktenskapet fanns två söner, krukmakaren Anders Niklas och värdshusvärden Carl Johan. Bouppteckningen efter henne, date-

*Bild 5. Gult fat med dekorationer och text i skraffito:
"Detta fat är gjort af Carl Simsson år 1842. På Nils Jacob Lundströms värkstad den 15 Januari 1842". Diam. 32,3 cm. NM 96432.*

rad den 3 augusti 1874, visade ett underskott på inte mindre än 2739,80 kr.

En gesäll på Nils Lundströms verkstad har tillverkat ett gullaserat fat med följande inskription: "Dätta fat är gjordt af Carl Simsson år 1842" och "På Nils Jakob Lundströms värkstad den 15 januari 1842". Bild 5.

PETER GUSTAF STENBERG (1805—1866) var son till båtkarlen, sedermera skepparen Per Stenberg i Falkenberg. Denne ägde gården 120 $\frac{3}{4}$ tomt, värderad till 900 rdr, med krukmakareverkstad på jordstycket 199 (nu Södergatan 1 a och 1 b). Han drunknade en sommarkväll 1834, då han drog lax i Ätran tillsammans med denne sin son. Det heter om fadern: "gudfruktig och ganska beskedlig man".

Vid arvskiftet fick Peter ett jordstykke nr 106 om 11 kappland, värderat till 100 rdr banko, samt verkstaden med inventarier men icke den därtill uppförda avsidan, allt värderat till 60 rdr 32 sk banko. Verkstaden skulle stå kvar på tomten ett år. Änkan fick giftorätt i boet jämte döttrarna, "som de omyndiga och ogifta döttrarna af mogen och stadgad ålder gjordt sig utmärkte för omtanke och särdeles hushållning, industrie och arbetsamhet, och de där flera år isynnerhet genom laxhandel bidragit till boets förbättrade tillstånd emot förr", hette det i föräldrarnas testamente.

Vid denna tid var Peter Stenberg redan gesäll. Sina läroår tillbringade han hos Lars Lundström. Åren 1825—1827 var han hos Sven Törngren, och därefter gav han sig ut på gesällvandring. År 1830 var han emellertid tillbaka i Falkenberg och bodde såsom mästare hos fadern samt hade en gesäll, Hansson.

På en utmätningsauktion 1833 köpte han halva gården 88 (nu Storgatan 51) med ett bostads- och ett verkstadsrum för 111 rdr banko. Detta köp dömdes att gå tillbaka, men han hade då redan köpt andra hälften av samma fastighet för 60 rdr banko. Samma år hade han gift sig med borgardottern Anna Christina Andersdotter.

År 1844 köpte han och svågern kakelugnsmakaremästare J. G. Lundström gården 86 $\frac{7}{8}$ tomt (nu Storgatan 47) med förfallen verkstadsbyggnad, vilken tillhört först Johan Sjöholm och sedan dennes båda söner, för 166 rdr 32 sk banko. Peter Stenberg köpte samma år Lundströms halva del av fastigheten 86 för 83 rdr 16 sk banko. År 1847 inropade han på auktion den andra hälften av nr 88 för 100 rdr banko, och 1851 köpte han också tomt 85 för 133 rdr banko. Därmed ägde han inte mindre än tre fastigheter.

Redan under sitt första år som mästare, 1830, hade Peter

Stenberg en gesäll, 1835 två, 1840 en och en lärling. Samma var förhållandet 1845. År 1850, 1855 och 1859 hade han en gesäll och 1865 sonen Gustaf som gesäll samt en lärling.

Ur taxeringslängden inhämtas, att hans bevillning 1830 var 3: 32 (3: 27), 1835 7: 28 (5: 34: 6), 1845 8: 5 (5: 22), 1856 7: 42 (2: 45: 4), 1862 7: — (3: 12) och 1865 6: — (2: 85). Av dessa översikter framgår, att hans rörelse var bland de största i Falkenberg då. Under den tid då det fanns ämbete där, utbildade han två gesäller.

Peter Stenberg ärvde av sin far endast en liten jordbit. Under åren 1843 och 1844 utökades arealen betydligt, och han fick skjuts-skyldighet.

Vid den stora eldsvådan 1845 då de båda kakelugnsmakarna Lundströms gårdar brann ner, lades också Peter Stenbergs gård nr 88 i aska. Elden började i denna fastighet på obekant sätt. Han hade försäkrat den högt, för 1600 rdr banko. Lösöret var i denna som i de andra eldhärjade gårdarna oförsäkrat. Verkstaden med brännugn hörde till fastigheten nr 86 och räddades. År 1846 ämnade han bygga om den gamla dåliga ugnen, som Sjöholm byggt 1815. Stenbergs granne i nr 87, Anders Svensson, protesterade i rådhusrätten, då han ansåg, att den nya kom att ligga för nära hans hus enligt Brand- och Byggnadsordningen av år 1828 och menade, att Stenberg borde bygga den på kjellbergska lyckan, alltså utanför stadsplanen, eller på sin avbrända tomt nr 88. Eftersom ugnen skulle uppföras av sten med tegeltak 20 alnar från annan bebyggelse, fick han bygga den på den plats han begärt.

Peter Stenberg var en skötsam man, som åtnjöt stort förtroende i staden. Han var äldste 1844—1850, taxeringsman 1839—1846 och ledamot av brandstodskommittén 1845—1850. Dessutom var han bisittare i Kruk- och kakelugnsmakareämbetet under dess tillvaro, och när det upplöstes, blev han fullmäktig i Falkenbergs Hantverksförening, som ersatte detta ämbete. Som sådan hade han bl. a. som uppgift att ”skåda” mästarstycken. År 1847 utsågs han tillsammans med Bengt Törngren till representant för staden i Delegationen för Ramsjöns i Stafsinge utdikning.

I bouppteckningen efter Peter Stenberg den 18 februari 1867 upptas i tillgångar 7028: 50 rdr och i skulder 1445: 87 rdr. Behållningen var alltså inte mindre än 5582: 63 rdr.

Efter hans död fortsatte änkan Anna Christina verksamheten. Enligt Kommerskollegii årsberättelse hade hon år 1870 tre arbetare. Arbetare heter det nu i dessa rapporter i stället för gesäller. År 1873 sålde hon gården nr 86 och tomten 88 samt nio jordar med en areal av 3 ha och 24 a för tillsammans 3400 rdr

rmt till de båda sönerna, kakelugnsmakarna Gustaf och Algernon. Hon förbehöll sig ett rum i södra ändan av manhusbyggnaden under sin återstående livstid. Laxboden inreddes till kök åt henne. En son, kakelugnsmakaregesäll Carl August, född 1837, dog samma år som fadern av "invärtes slag".

NILS SAHLBERG (1808—1875) var född i Falkenberg och son till Pehr Sahlberg, välbeställd handelsman i staden. Bouppteckningen efter denne visar ett netto på 5166: 32 rdr banko.

År 1825 och 1830 står Nils Sahlberg som lärling hos Sven Törngren. Som gesäll inflyttade han 1833 till Falkenberg närmast från Annerstad, Kronobergs län. År 1835 var han fortfarande gesäll men 1836 mästare. Av staden fick han sig upplåten en liten tomt om 35×40 alnar på dess västra rasteplats vid Ätran intill nr 115 för 3 rdr banko. Fadern var då död, så från honom kunde han inte få någon hjälp. På denna tomt uppförde han en, som det hette, mindre verkstadsbyggning. Han fick en inteckning på denna på 100 rdr banko. Huset låg mitt emot valskvarnsbyggnadens södra del vid Storgatan. Han bodde då och även 1837 i moderns fastighet nr 113 (nu Storgatan 80). År 1840 hyrde han i nr 114 och 115 liksom 1850 (bil. 3:20). År 1841 gifte han sig med den 13 år äldre pigan Gunhild Larsdotter.

Nils Sahlberg hade blott liten omsättning i sin verkstadsrörelse, och skatten var 1835 endast 1: 32 (5: 34). År 1840 heter det i skattelängden: "Sahlberg drifver handtverk" 1: — (3: 23: 6), 1845 "Sahlberg drifver ringa rörelse, fattig" 1: — (5: 22), 1849 "Sahlberg äger en verkstad 200 rdr banko och stadsjord 150 rdr banko" 1: 35 (3: 35), 1856 "Ingen inkomst af rörelse", 1862 0: 25 (3: 12), 1865 —, 1870 — och 1873 —.

Redan året efter det han blivit mästare, hade han ådragit sig stora skulder. Tre handlande avkrävde honom tillsammans 166: 10 rdr rgs. Förutom specerier hade han av dem köpt brännvin, finkel, vin, rom och tobak på kredit. Dessutom hade han tagit ett inteckningslån på verkstaden på inte mindre än 500 rdr samma år. Det är förvånansvärt, att han kunde få låna ett så stort belopp, eftersom verkstaden redan var intecknad. År 1837 blev det utmätning hos honom för en skuld på 333 rdr 16 sk banko, och verkstaden såldes på auktion. Han hyrde den sedan. Sin av fadern ärvda jord sålde han också.

Förhållandet mellan honom och modern var inte det bästa. Därom heter det i ett rådhusrättsprotokoll 1838: "Nils Sahlberg synnerligen och jämväl förut ofredat sin moder Johanna, 72 år gammal". Han hade en dag i början av året kommit in i hennes kammare och i vredesmod slagit sönder lerkärl, som han

själv tillverkat. Hon klandrade honom då för hans dåliga uppförande, lämnade honom hans mössa och bad honom gå därifrån. Då tog han henne om huvudet med båda händerna, böjde ner det och förde henne under ett förfärligt oväsande baklänges mot en kista, så att hon slog huvudet mot väggen och fick en bula i nacken. Han nekade till detta och skyllde henne för att ha tagit nyckeln till hans verkstad. Vittnet Beckman sade, att han ofta varit onykter och flera gånger satt sin täljkniv i bordet framför henne. Hustru Beckman vittnade, att modern vid jultiden förebrått sonen, att han inte arbetade, höjt eldgaffeln över honom och sagt, att om hon gjorde rätt, skulle hon "lägga till" honom med den, men sonen tog den ifrån henne. Efter rättegången fördes han till stadshäktet på rådhuset. I kyrkoherdens i Falkenberg, J. L. Dragstedt utlåtande om honom stod, att han "med vörndnad nyttjat de heliga Nädemedlen, Herrens Nattvard, senast den 13 sistlidne augusti. Han är känd för nykter, sedlig och stilla vandel". Kyrkoherden menade, att modern hade retat honom genom sin "ålderdoms envishet" att förgå sig mot henne. Meningarna bröt sig alltså om vem som bar skulden till trätan.

I slutet av februari var målet åter före. Johanna Sahlberg berättade, att hon förvaltats jorden, 5 1/2 tunnland, och låtit bygga en verkstad åt honom. Till denna hade hon tagit ett lån på 300 rdr. Han hade försålt verkstadsbyggnaden för 333: 16 rdr banko, förstört hennes egendom och ville icke arbeta. Nils Sahlberg meddelade, att hans moder vid särskilda tillfällen varit svagsint. Av protokollet framgår också, att änkan hade ett stridigt sinnelag.

Nils Sahlberg blev dömd till 28 dagars fängelse vid vatten och bröd på Varbergs fästning, uppenbar kyrkoplikt samt offentlig avbön för visad vanvörndnad mot modern. Han skulle tills vidare förvaras i häkte. Domen fastställdes av Göta Hovrätt den 17 april. Den 18 juni meddelade ett rådhusrättsprotokoll, att Nils Sahlberg kommit tillbaka från Varberg, gjort kyrkoplikt, dvs. suttit på pliktballen under gudstjänsten i Falkenbergs kyrka, samt gjort avbön på rådhuset. Förhållandet till modern tycks inte ha blivit bättre. Andreas Persson vittnade i rätten den 15 april 1844, att Nils Sahlberg inte oftare besökte modern, än när han överföll henne med hugg och slag.

Knappt två månader efter det att han kommit hem från Varberg, hämtades han åter till rådhuset. Då gällde det snatteri av "poteter" på en åker. Mot hans nekande kunde han inte fällas utan det beslöts, "att lämna saken åt framtiden då den kan uppenbar varda".

Med anledning av Nils Sahlbergs dåliga uppförande yrkade flera av stadens kakelugnsmakarmästare i rådhusrätten i april 1839, att han "icke borde få ärfva denna näring". De yrkade, att de äldste skulle yttra sig i frågan. Något beslut i denna riktning tycks emellertid inte ha fattats.

Yrkesbröderna fick snart flera anledningar att skämmas över hans dåliga uppförande. Så läses i ett rådhusprotokoll i maj samma år, att Nils Sahlberg varit svårt överlastad av starka drycker, svurit och fört buller och oväsen på stadsgatan. Blodig och smutsig bars han till en vagn och kördes till stadshäktet. Han dömdes nu till 9 rdr banko i böter för buller, okvädande och svordom, som förvandlades till tolv dagars fängelse.

Nils Sahlberg hade en mycket liten krukmakerirörelse, men det hände, att han hade gesäll. År 1842 hade han just antagit Anton Bylin, senare mästare i Falkenberg, trots att denne inte varit i kondition utom staden de stipulerade fyra veckorna, och blev av åldermannen Bengt Törngren anmäld härför hos magistraten. Sahlberg var, som nämnts, inte väl anskrivnen i ämbetet. Han hade inte heller där fullgjort sina skyldigheter. Han hade ofta försummat dess sammankomster och ej betalat sina kvartalsavgifter punktligt.

När det gällde Bylin undskyllde han sig med att han inte visste, hur länge denne varit från staden. Bylin begärde utträde ur gesällskapet. Åldermannen och lådmästaren Gustaf Lundström yrkade böter för dem båda. När målet kom upp nästa gång, förklarade Bylin, att hans avsägelse hade skett i förhastande, och att han ångrade den. Han hade nu flyttat från Sahlberg. Denne fick böta för brott mot ämbetets stadgar 6 rdr 32 sk banko. Ämbetsbröderna ville dock tills vidare inte sätta i verkställighet rådhusrättens dom med uttagande av de ådömda böterna. Bylin, som dessutom försummat att skattskrivna sig, och därför betraktades som lösdrivare, gick helt fri från böter.

Nils Sahlberg kallades skämtsamt "Kungen" och hans enkla förfallna stuga "Slottet". Han tycktes acceptera skämtet. Lika belåten var han emellertid inte, när han en gång av Anders Torsson kallades lergök. Han stämde därför denne, som fick punga ut med 32 sk banko i böter.

En gång hade Nils Sahlberg en gesäll, Stenqvist, som han blivit oense med. När denne en söndagskväll kom hem från krogen, kände han sig styrkt och mer än vanligt modig gentemot sin mästare, som genom sin kraftiga kroppshyddas annars ingav en viss respekt, och överföll honom med hugg och slag. Sahlberg slog inte igen utan kvitterade i stället med att kalla honom fä och lushund. Stenqvist svarade, att han borde torka bort snuset under näsan, och att han hade varit hos bättre mästare

än Sahlberg. Detta kostade gesällen i böter 3: 16 rdr banko för fylleri och lika mycket för sabbatsbrott, allt förvandlat till sju dagars fängelse på vatten och bröd.

Som komplement till den bild man här fått av Nils Sahlberg, lämnas här en berättelse av en samtida om honom och hans omgivning⁹. "Hans lilla tomt sträckte sig från gatan ned mot Ätran. Stuga och verkstad voro byggda under samma tak med bostadsgaveln mot söder. — — — Mellan stugan och Ätran låg trädgården. Längst nere vid åkanten växte en samling albuskar men högre upp fanns en del fruktträd, vars äpplen lockade pojkar, att, trots flitig katekesläsning, totalt förgäta sjunde budet. Ibland ertappades de av Gunilla, som då ej sparade på lämpliga kraftord, medan Sahlberg kunde visa sig i verkstadsdörren och urskuldande säga: 'Hör du, Gunilla lilla, la pojkar ta nöra äbblen. De blir te oss ändå!'

De små tjuvarna kunde ibland osedda plocka fickorna fulla och sedan knacka på samt hövligt begära att få köpa för två styver. Då log Gunilla mot de snälla gossarna och gav dem gärna åtskilliga äpplen utöver betalningen.

Säkert hade Nils och Gunilla varit strävsamma och duktiga människor, men det är svårt att värja sig mot ålder och fattigdom. Ej sällan gick Gunilla med sin kruka till grannarna och tiggde om en mjölkstår. Naturligtvis fick hon, men kom hon alltför ofta, blev hon ibland nekad. Då kunde hon retsamt svara: 'När den fattige ber om mjölk, vill ingen ge, men när det en gång blir begravning, då vill I allt gärna vara med'".

År 1880 var Gunilla på "fattighuset". Hon dog där 1881.

JOHAN GUSTAF LUNDSTRÖM (1809—1871) var son till kakelugnsmakare Andreas Lundström och bror till Nils Jakob (bil. 5). Han fick sitt gesällbrev i Halmstad den 1 maj 1835. Samma år begav han sig från Falkenberg till obestämd ort, men kom redan följande år tillbaka från sin gesällvandring, närmast från Kvindinge socken i Kristianstads län, och fick anställning hos Peter Stenberg.

År 1837 anhöll han om burskap. De äldstes ordförande överlämnade med anledning härav en skrivelse till magistraten, där det heter, att fastän han är borgarson, kan ansökan inte bifallas, då det i staden finns inte mindre än nio mästare, vilka inte anses kunna vinna avsättning för sina arbeten. Magistraten ansåg, att det inte saknades avsättning i intilliggande orter, och då tjänlig lera fanns att tillgå mera här än i åtskilliga andra trakter, fann den skäligen med stöd av tredje kap. i handelsbalken att bifalla ansökan. Dessutom var Gustaf Lundström en kompetent man. Den 22 februari 1837 avlade han burskapseden. Ma-

gistraten följde alltså inte de äldstes förslag i frågan. Gustaf Lundström gifte sig samma år med borgardottern Anna Maria Andersdotter. Den 4 november 1839 köpte han av svärfadern Bengt Andersson dennes gårdar 104 och 105 (nu Storgatan 64) för 200 rdr banko. Denne förbehöll sig och sin hustru fri husvarelse i stugan och kammaren med fri tillgång till köket, kläder, föda och ljus samt nödig skötsel. Med hänsyn till det billiga priset skulle svärsonen inte få arva dem. Redan i början av år 1837 hade timmerman A. Broman uppfört en kruk- och kakelugnsmakareverkstad i gård 105 för Gustaf Lundström. Muraremästare Lars Bjufbeck anmälde Broman för rådhusrätten, då han ansåg, att endast han hade rätt att uppföra stenhus. Rådhusrätten menade emellertid, att brännugnarna ofta byggdes av kakelugnsmakarna själva, och under sådana omständigheter kunde varken Broman eller Lundström fällas. Rättegångskostnaderna kvitterades mellan parterna.

Efter hustruns död 1849 gifte Gustaf Lundström om sig 1850 med sjömannen Anders Thorssons dotter, jungfru Anna Sofia från gården nr 96 (nu S:t Lars kyrkogata 16). År 1850 köpte han 3/8 av denna tomt för 200 rdr banko. Nu hade han alltså tre gårdar, och så många behövde han inte. Han hade köpt dem billigt och kunde räkna med att tjäna på affären. 1852 sålde han alltså fastigheten 96 3/4 tomt för 700 rdr banko till kustroddare Sven Jönsson, och samma år avhände han sig hälften av sin verkstadsbyggnad också i nr 96 till kakelugnsmakaregesällen J. T. Liljeqvist för 133: 16 rdr banko. Nästa år sålde han på auktion gård nr 104 och 105 till timmermannen Peter Löfgren för 743: 26 rdr banko. Den andra hustrun dog endast några månader senare.

År 1856 gifte Gustaf Lundström sig för tredje gången nu med änkan Maja Kajsa Jansson från gården 89 7/8 tomt (nu S:t Lars kyrkogata 2). Hon ägde halva gården 7/16 tomt. Den var taxerad för 550 rdr banko. Om Gustaf Lundström två gånger hade kommit över fastigheter till billigt pris, så gick det inte denna sista gång. Hon var för försiktig för att låta honom ta hand om sina tillhörigheter, och det var kanske inte så underligt. Hon begärde paktum. Hennes kapital, 481 rdr 20 sk 8 rst skulle vara hennes enskilda egendom. De bodde i nr 89 efter äktenskapets ingående, men han hade krukmarverkstaden kvar i nr 96.

Någon större verksamhet drev inte Gustaf Lundström. Det berättas, att han brände lergods en till två gånger i månaden. Han var oftast ensam i sin verkstad, och endast under 1840-talets första del var hans bevillning över medeltalet. Fastän de försålda gårdarna hade inbringat mycket pengar, visade boupp-

Bild 6. Gult durkslag med text och dekorationer i skrafito och grön glasyr, kopparoxid. "A. M. L. 1846" text på brättet. Tillverkat av J. G. Lundström till första hustrun Anna Maria 1846. Diam. 35 cm. FM 707. Foto L. Strandh.

teckningen efter den andra hustrun underskott. Bevillningarna i slutet av 1840-talet och under 1850-talet tyder på dålig ekonomi. Under 1860-talet blev det en tillfällig förbättring. År 1840 var hans bevillning 5: 26 (3: 23: 6), 1845 6: 3 (5: 22), 1849 —, 1856 1: — (2: 45: 4), 1862 3: — (3: 12), 1865 2: — (2: 85) och 1870 1: — (1: 93).

Gustaf Lundström köpte vid flera tillfällen jordar, tillsammans åtta stycken, och hade skjutsskyldighet. År 1848 åtog han sig skjutsningen för sin rote mot 10 rdr banko i lega.

I ämbetet valdes han 1841 till lädmästare såsom den yngste i yrket i staden, och vid ämbetets upphörande 1847 blev han jämte Peter Stenberg såsom representant för kakelugnsmakarna den 5 juli 1847 vald till fullmäktig i Falkenbergs handels- och hantverksförening.

Bouppteckningen efter Gustaf Lundström, inlämnad till rådhusrätten den 31 juli 1871, upptog i tillgångar 960: 40 rdr och i skulder 729: 74 rdr, vadan behållningen blev 230: 66 rdr. Han efterlämnade tre döttrar, alla i första giftet. Änkan drev en liten handelsrörelse. Efter hennes död såldes gården 89 till kyrkvaktmästare C. J. Jansson för 2500 kronor. Denne sålde i sin tur gården 1882 till Falkenbergs stad. Där uppfördes tullhus, vilket sedan blev Falkenbergs första museum. På denna tomt byggdes

också stadens första varmbadhus 1899 och badstubadhus 1903.

Ett lerfat med handtag och många hål i botten, ett durkslag med initialerna "A M L" och året "1846" på gul botten är tillverkat av Gustaf Lundström. Det har antagligen tillhört hans första hustru Anna Maria Lundström. Bild 6.

PETER ANTON BYLIN (1817—1896) var son till handelsmannen, senare polisbetjänten och krögaren Johan Bylin i Falkenberg. Denne dog 1830 och hans hustru Brita 1833. Då de tre minsta barnen inte hade någon, som kunde ta hand om dem, fick staden sörja för dem. Den äldste av dem, Carl, var 19 år och gick i kakelugnsmakarelära, så han fick klara sig själv. Han dog som kakelugnsmakarearbetare 1865. Sockenstämman beslöt att den äldste av de tre, den 16-åriga Anton skulle ordentligt uppklädas med "3-ne lintyg och en klädning". Johan Sjöholm skulle mottaga honom i kakelugnsmakarelära på fem år. De två övriga skulle förses med nödiga kläder och inackorderas hos klockareänkan madame Aspelund. De skulle gå i skola. Det fanns ännu ingen folkskola i staden, så de fick gå i den s. k. pedagogien. Efter någon tid ville emellertid madame Aspelund inte behålla dem längre. Sockenstämman beslöt då den 11 maj 1834, att de skulle utbudas på auktion till den minstbudande, "till försörjning, vård och danande till nyttiga medlemmar". Det blev änkan Pernilla i Stafsinge, som då tog emot dem till "underhåll, klädsel och undervisning" för 23 rdr rgs för år. Den yngste var Gustaf Adolf, sju år, som sedermera också blev kakelugnsmakare i Falkenberg. Redan efter tre år flyttade Anton från Sjöholm till Borås men kom tillbaka till honom följande år. År 1839 var han fortfarande lärling, nu hos Sven Törngren. Han var, som vi ser, en orolig ande. I slutet av året blev han gesäll, och 1841 vigdes han vid "hemmadottern" Helena Nilsdotter, 17 år. Följande år utflyttade han och hustrun till Halmstad. Därifrån kom de tillbaka 1843. År 1844 var han hos Peter Stenberg och 1846 hos Olaus Nyman. Under Kruk- och kakelugnsmakareämbetets sista år, 1847, var han fortfarande gesäll. Ett kvitto från detta år gällande terminsavgift till gesällernas kassa är bevarat: "Kakelugnsmakaregesällen Anton Bylin hafver sig här vid härvarande gesällåda riktigt klarerat, som intygas af
C. G. Schultz Ält Gesäll.

Falkenberg den 16 April 1847"

År 1849 byggde Anton Bylin ett litet boningshus och en verkstad med brännugn på stadens södra allmänning, där han av staden köpt en tomt, Sanddynerna 7 och 8 (bil. 3:21). Den lilla fastigheten kallade han Sandsro, och sig själv kallade han

Fursten på Sandsro, kanske med sin gamle mästare Nils Sahlberg som mönster. Denne kallades, som bekant, Kungen.

Anton Bylin bodde nära dammen Viken, där han tog lera. År 1899, tre år efter hans död, beslöt stadsfullmäktige, att den skulle fyllas igen för att bli uppläggsplats för hamnen. Där hade han också sin lerkran, lerkvarn, där leran ältades före användningen. Kvarnen drogs av en häst. Bild 16 a.

Den 23 augusti 1857 brann Anton Bylins lilla halmtäckta stuga och verkstad ner. Bränningen i ugnen hade avslutats några timmar tidigare vid middagstiden.

Ingen handling har någon uppgift om, att Anton Bylin haft gesäller, men däremot, att han 1860 haft en lärling, Carl, 46 år, en hög ålder för en lärling. Efter allt att döma var han Antons äldre bror.

Om dessa båda bröder och några pojkar till berättar ett rådhusrättsprotokoll år 1825 en mindre vacker historia. De båda bröderna var då elva och sju år gamla. De övriga inblandade var Ingel Eliasson, elva, Johannes Johansson, Samuel Johanssons son, åtta, och Bengt Johan Bengtsson, åtta år. Carl Bylin hotade Johannes med, att om denne inte öppnade dörren till sitt hem, skulle han slå in rutorna. Johannes öppnade då. När de kom in, tog Carl fläsk och bröd och gav de andra. Han stekte också ett ägg åt sig. Vidare öppnade han en kista och tog diverse småsaker. Ingel lade ett eldkol i en toffel och bar ner till ån för att antända något på stranden, men han ändrade sig och kastade kolet i ån.

Rektorn vid pedagogien framhöll i rätten, att Carl varit "lätsinnig" och olydig i skolan, och att han från en kamrat stulit ett främmande mynt och även en del andra saker. Han skulle inom en månad i polisbetjänten Bergs närvaro med ris agas och förmanas. Ingels föräldrar skulle varna sin son för att tala osanning och att ovarsamt umgås med elden samt på lämpligt sätt aga honom. Föräldrarna till de övriga skulle förehålla dem det orätta i deras förfarande.

Hur obetydlig Anton Bylins krukmakareverksamhet var visar taxeringslängderna. Varken 1840 eller 1845 hade han någon skatt. År 1849 heter det: Bylin, Sandsro, äger mindre hus, ofri grund 2: 5 (3: 35), 1856 1: 3 (2: 45: 4), 1862 1: 50 (3: 12), 1865 1: — (2: 85), 1870 1: — (1: 93) och från 1873 förekommer han inte i taxeringslängderna. De sista åren av sitt liv tillbringade han i stadens "fattiggård".

Anton Bylin var ofta under rusets inflytande i slagsmål. År 1825 hade han och drängen Christian Lundström slagit drängen Bengt Andersson i Stafsinge. År 1842 blev han själv överfallen med en hötjuga och fick sina kläder sönderrivna. Han var då drucken. Samma år överföll han kakelugnsmakaremästarna Olaus

Nyman och Gustaf Lundström med hugg och slag. Tredje gången samma år i slutet av februari hade han i onyktert tillstånd överfallit och slagit Gustaf Lundström och Nils Sahlberg samt bullrat på stadsgatan. Han fick då böta 3: 16 rdr för fylleri, 16 sk för svordom och 24 sk banko för slag. I början av juni 1842 ofredade han Nils Sahlberg för fjärde gången, men målet nedlades i brist på bevis. Hos flera av dessa mästare hade Bylin arbetat som gesäll, och de skulle väl ha betalt för gammal ost, och dessutom var alla tre hans konkurrenter.

Förr i tiden brukade mellan jul och trettonde uppföras ett trettendedagsspel i Falkenberg. Det var ungdomar, som spelade de olika rollerna i detta: Herodes och hans två tjänare, Morgonlandets konung, Judas, de tre vise männen samt två allmosebärrare. Under Anton Bylins tid brukade man samlas hos honom på Sanddynevägen och repetera de olika rollerna och lära in melodierna. Man gick från hus till hus och uppförde spelet. Det brukade alltid vid dessa tillfällen vankas traktering. Dessa spel förekom i Falkenberg in på 1900-talet¹⁰.

CARL ANTON TÖRNGREN (1818—1870) var son till Bengt Anton Törngren (bil. 4). Han arbetade som lärling i faderns verkstad, där han också gjorde sitt gesällprov, godkänt av Falkenbergs Kruk- och kakelugnsmakareämbete. Han var jämte Edvin Lundqvist den förste, som fick sitt gesällbrev undertecknat i Falkenberg (bil. 16). Avgiften till magistraten var 1 rdr banko och till gillet 32 sk.

Carl Anton Törngren stannade kvar i faderns verkstad och efter dennes död, 1853, var han verkgesäll hos modern så länge hon levde. Efter hennes död köpte han fastigheten 77 jämte all jord för 2020: 50 rdr.

De första åren under hans tid som verkgesäll gick verkstadsrörelsen bra men blev senare obetydlig. Bevillningen var 1856 4: 33 (2: 45: 4), 1862 2: — (3: 12), 1865 2: — (2: 85) och 1870 1: — (1: 93).

Att Carl Anton Törngren kunde ha det besvärligt ekonomiskt ibland visar följande. En gång hade han varit på Kungsbacka marknad för att sälja lergods. Där brukade krukmakarna ha god avsättning för sina tillverkningar. Hemkommen möttes han i förstugan av barnmorskan, som naturligtvis ville glädja honom med, som hon trodde, den goda nyheten att hans hustru hade fått tvillingar. Hans svar blev: ”Inga affärer och tvillingar till”¹¹.

Carl Anton Törngren var gift med pigan Inger Johanna Börjesdotter, som dog 1869, året före mannen. Bouppteckningen efter henne visar ett underskott på 727: 59 kr. De efterlämnade fyra minderåriga söner, varav den äldste, 14 år, var mindre ve-

Bild 7. Gult fat med årtal "1842" och dekorationer i skraffitering och glasyr i grönt, som runnit ut. De koncentriska cirkelarna av punkter runt fatet kallas hemring och har åstadkommits med en hemmerkrok (bild 25). Diam. 29 cm. HM 6483.

tande. Bristen i Carl Antons bouppteckning var ungefär lika stor som i hustruns. Jorden såldes på auktion till hans kusin Hans Severin Törngren och fastigheten till handlanden P. J. Lundberg, som förut ägde granntomten med gästgivaregården.

Carl Anton Törngren har bl. a. tillverkat en fyrkantig gul kachelugn med fåglar och blommor i brunt och grönt 1842 och ett lerfat samma år och i samma färger. Bild 62 och 7.

OLOF ANTON LUNDSTRÖM (1819—1848) var son till Lars Anton Lundström (bil. 5). Han avlade sitt gesällprov den 2 mars 1836 i Halmstad, liksom sin syssling Johan Gustaf. Han uppvisade sitt mästarbrev, det sista i falkenbergsämbetets korta historia, den 2 juni 1846, då han också avlade sin burskapsed. Brevet var undertecknat den 1 maj. Magistratens utslag om hans burskap var av den 9 februari 1846. Den ansåg, att det redan fanns för många kachelugnsmakare, men därför att han var son till en mästare och under många år hade förestått faderns verkstad, fick han burskap, dock på det villkoret, att modern nedlade rörelsen. Han fick till ämbetet erlägga 10 rdr banko i mästerskapspengar.

År 1841 köpte han och modern en tredjedel av gård 119 för 200 rdr banko av Anders Jansson, men efter två år sålde han den igen för 425 rdr rgs. År 1846 köpte han av modern den andra delen av 119 och fem jordar med en areal av 1 tl 13 kpl för tillsammans 930 rdr banko. Han hade också ärvt laxfiskearrendet. Det har förut visats, att han drev upp faderns lilla rörelse under den tid den gick i moderns namn. År 1847 hade han inte mindre än tre gesäller och en lärling. Det förunnades honom inte att driva yrket mer än två år i eget namn. Han hade ådragit sig en skada vid eldsvådan 1845 och det bidrog kanske till att förkorta hans liv. I bouppteckningen efter Olof Lundström upptogs fastighetens taxeringsvärde till 1250 rdr banko och jordstycket 199 med verkstadsbyggning till 700 rdr. Behållningen i boet var 826 rdr banko.

År 1848 sålde Olof Lundströms änka Inger Lena Beckman jordstycket 199 med verkstad och brännugn till kakelugnsmakaregesäll Lars Peter Andersson Bergström för 610 rdr banko och året därefter fastigheten 119 för 566 rdr banko, ett billigt pris jämfört med taxeringsvärdet, men hon skulle bo kvar i förstukammaren åt gården och ha tillgång till kök och bakugn. Fastigheten, som tillhört denna släktgren Lundström i 70 år, hade därigenom kommit i andra händer.

Enligt mantalslängden för år 1859 är änkan Inger Lena "sjuk, fattighjon" men bor kvar i gården, och följande år är hon "fattighjon, bräcklig".

LARS PETER ANDERSSON BERGSTRÖM (1820—1874) var född i Vats-hult i Burseryds socken i Jönköpings län. Han kom till Falkenberg 1837 för att där "inöfvas i krukmakarehandtverket", som det står i flyttningsbetyget. Vidare står där "att han läser i bok obehindrat och utantill Lutherii Cateches med Lindbloms förklaring med hjälpligt begrepp försvarligt". Från Falkenberg flyttade han till Varberg 1846 och kallade sig då Bergström, men flyttade tillbaka samma år. Han hade redan den 2 maj 1844 efter lärotid hos L. A. Lundström erhållit sitt gesällbrev.

År 1845 var han kvar hos änkan Inger Christina Lundström i nr 119, och 1848 köpte han kakelugnsmakareverkstaden på inägojorden 199 av Olof Anton Lundströms stärbhus. Den såldes på utmätningsauktion 1852 och gick sedan i flera händer, men antagligen hyrde Bergström verkstaden. År 1863 köpte han ett stycke jord i den s. k. Sumpalyckan med beteckningen 76 litt. H (nu Gröna gatan 7, bil. 3:7), som vid denna tid avstyckades till tomter. Arealen var 36 × 36 fot, och kostade 135 rdr rmt. Han fick en inteckning på tomten på 150 rdr rmt. Han köpte ännu ett stycke av samma lycka för 26 rdr 21 sk

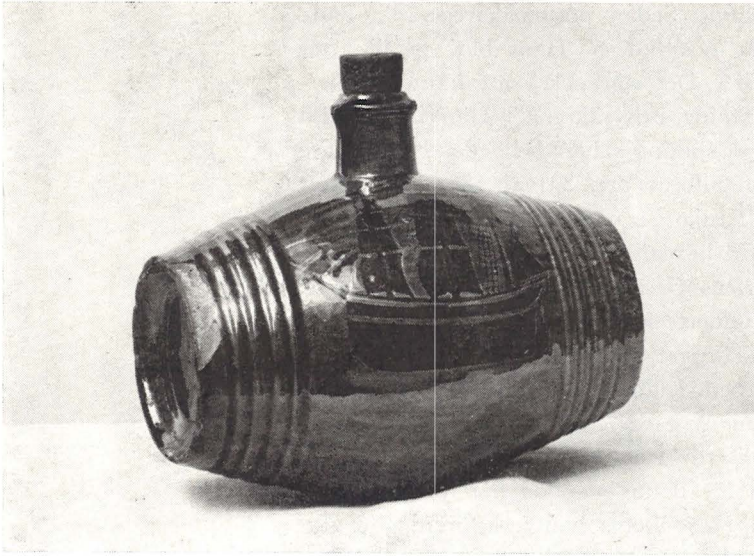

Bild 8. Brännvinstunna överdragen med ett tunnare lager uppslammad vitlera, som är mera transparent och släpper igenom godsets, skärvens, röda färg. Ju tjockare lager vitlera desto ljusare gul blir färgen. Genom ytskräftitering har framställts bilden av ett fartyg, en bark, och genom linjeskräftitering "L. P. B.", tillverkarens, L. P. Bergström, initialer, och "1853", tillverkningsåret. Höjd 14,2 cm. NM 73824.

banko 1865. Samma år var boningshuset byggt, och han bodde där, men inte som kruk- eller kakelugnsmakare, utan som väktare.

Om hans verksamhet som krukmakare är inte mycket bekant. 1850 hade han en lärling, Johan Aron Beckman, senare kakelugnsmakare i Falkenberg, vilken var hans svåger. År 1849 var hans bevillning 4: 15 (3: 35) därav för en gesäll 2: — och 1856 1: — (2: 45: 4). Han kallas då gesäll. Sedan förekommer han inte i skattelängderna.

Bouppteckningen efter L. P. Bergström den 24 augusti 1874 visar i tillgångar över skulderna 217: 27 kr och efter hustrun Carolina Albertina Beckman den 12 januari 1885 326: 78 kr. Hon dog på "fattighuset". De hade inga arvingar. Alla de fem barnen var döda.

Av vad han tillverkat, finns bevarat en brännvinskagge med bilden av ett skepp, en bark, på vardera sidan. Bild 8.

HANS SEVERIN TÖRNGREN (1822—1900) och

JOHANNES BERNT TÖRNGREN (1831—1882) var båda söner till kakelugnsmakaremästare Sven Törngren (bil. 4). Då Hans var pojke, började han i Falkenbergs pedagogi men blev hemskickad, då han inte lärt sig läsa, vilket fordrades för att komma in där. I skolans matrikel 1788—1893 finns en anteckning den 11 februari 1832 att han "utgick ur skolan för att lära läsa rent innantill och sedan återvända, men det har ej skett kanske

därför att det förra uteblifvit. Sedan pottemakaregesäll". Båda sönerna gjorde sina läroår hos fadern. Hans blev gesäll efter fem läroår den 2 maj 1844. Det står också att han äger "erforderliga kunskaper i skrifning och räkning". Han hade alltså i hemmet skaffat sig den skolbildning han behövde. Hans yngre bror, Johannes, fick sitt gesällbrev den 3 maj 1852. Det heter därom i protokollet: "Kruko och kakelugnsmakaregesällen J. B. Törngren har i dag vid härvarande öppen låda vunnit Broderskap och som Rättskaffens Gesäll förklarad, hvilket härmed intygas". Gesällbrevet är undertecknat av J. G. Lundström, ladmästare, och Hans Severin Törngren, åltgesäll (bil. 15).

Bröderna fortsatte att arbeta i faderns verkstad, och efter dennes död köpte de tillsammans gården nr 100 med Slottshagen och övriga jordar för 5500 rdr rmt. Hans fick sitt mästarbrev den 24 augusti 1863, och för detta betalade han till magistraten 2 rdr 50 öre och till Falkenbergs hantverksförening 3 rdr. Den 29 augusti 1864 anhöll han hos magistraten att vid "Etra elfven" få uppföra en mindre kvarn till malning av lera, samt att denna skulle få stå kvar i 50 år. Anhållan bifölls, och skulle han betala en årlig avgift av 5 rdr rmt. I början av 1900-talet fanns Törngrens kvarn kvar nere på allmanningen vid älven.

Bröderna bildade firman "Kakelugnsmakare H. S. och Johan Törngren". De köpte 1872 efter kusinen Carl Anton Törngren tre jordar för 536 rdr rmt. De utvidgade rörelsen betydligt. Enligt Kommerskollegii årsberättelser sysselsattes i verkstaden 1870 fem arbetare och 1880 inte mindre än åtta. År 1860 var Hans Severins bevillning 7: — (2: 85), 1870 Hans 6:50 och Johannes, som kallades gesäll, 1: — (1: 93) och 1873 var Hans 6:50 (2: 91). Johannes hade inga inkomster detta år. Han var under sina sista år sjuklig och kunde inte arbeta. Vid sin död efterlämnade han ett testamente, som visar en rörande kärlek mellan de två bröderna: "Då vid betraktande af mitt betänkliga sjukdomstillstånd mina lefnadsdagar snart synas vara räknade, har jag funnit för godt att som min sista och yttersta vilja och efter moget öfvervägande förordna, det min broder Hans Severin Törngren med afseende å hans emot mig städse visade vänskap och omtanke hvarmed han alltid utfört och vårdat egna och våra gemensamma angelägenheter, skall efter min död vara ensam och rätter ägare till all min kvarlåtenskap" Bouppteckningen efter Johannes hade i tillgångar 6748: 25 kr och i skulder 3634: 29 kr, och behållningen var alltså 3113: 96 kr.

Johannes var ogift, men Hans var gift med Anna Christina Larsdotter. De hade två barn, en dotter Laura, född 1850, och en son Carl Leonard, född 1852, vilken efterträdde fadern i yrket. De båda bröderna hade utökat sin jordareal genom köp.

Till slut hade de 16 tunnland. Men de hade också måst sälja jord. När en del av den blivande Väst kustbanan, Mellersta Hallands järnväg, anlades, kom den att gå över Hans Törngrens inägojord nr 121, som han sålde 1887.

Hans Törngren konkurrerade med stadens gästgiveri såväl när det gällde servering som skjutsning. Han var också ombud för spritfirman Carl G. Platin i Göteborg. Laxauktionerna hade sedan gammalt pågått i gården 50 (nu Storgatan 38). Törngren anordnade nu också sådana i sin fastighet. Lax såldes både till Varberg, där han hade återförsäljare, och till Göteborg. Där hade hans båda systrar, Gustava och Susanna, hand om försäljningen av både färsk och rökt lax på Stora Salutorget. Den forslades både till lands och till sjöss.

Hans Törngren var mycket anlitad i stadens kommunala liv. Han var stadsfullmäktig från denna institutions inrättande 1866 till 1883. Före 1866 hade han tillhört de äldste. Han var vidare medlem av fattigvårdsstyrelsen under många år samt en av stiftarna av stadens spirituosabolag m. m.

I stadsfullmäktige motionerade han om, att kaj skulle byggas

Bild 9. Kakelugns skylt av oglaserat lergods med texten "H. S. Törngren". Tillverkad av Hans Severin Törngren. 51×31 cm. Tillhör Törngrens krukmakeri. Foto L. Strandh.

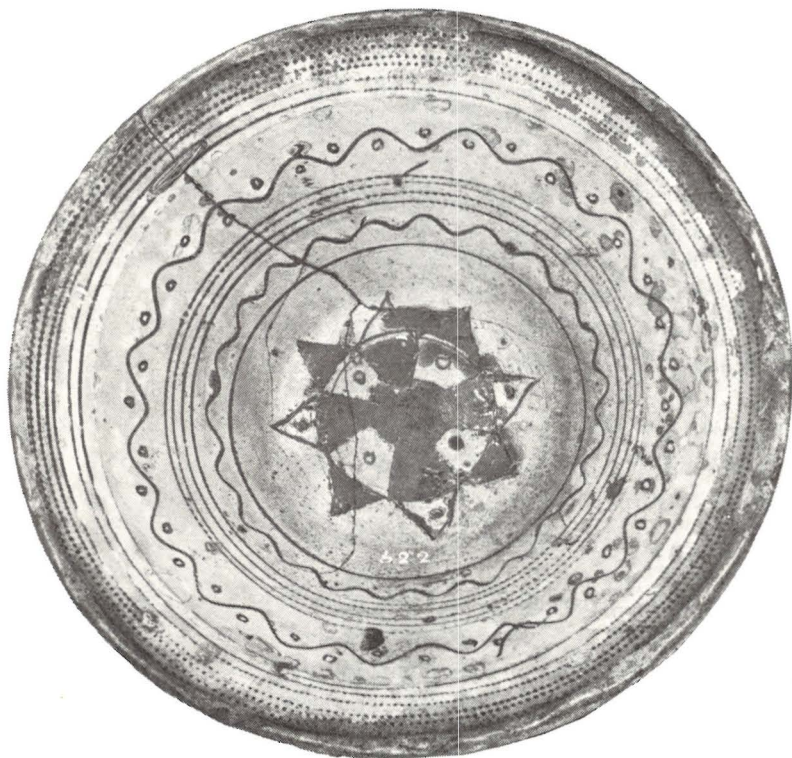

Bild 10. Gult, djupt lerfat med stjärna i botten. Hemringar och övriga dekorationer i skraffito. Tillverkat 1841 av Hans Severin Törngren. Diam. 30 cm, djup 8 cm. FM 622. Foto L. Strandh.

och gata anläggas utmed ån. Motionen avslogs av kostnadsskäl. På skämt motionerade han då om, att området mellan fastigheterna och ån skulle utarrenderas till betesplats för stadens kor, vilket stadsfullmäktige naturligtvis gick emot. Man genomskådade skämtet, men man hade fått en tankeställare. År 1882, hans sista år i stadsfullmäktige, kunde han emellertid glädja sig åt att frågan löstes.

År 1888 måste Hans Törngren på grund av sjukdom överlämna driften av sin verkstad åt sin son Carl Leonard. De sista tolv åren av sin levnad satt han förlamad i en stol, offer för kakelugnsmakarnas svåra yrkessjukdom, blyförgiftningen. Tidigare hade han varit en kraftig man, liksom de flesta av törngrenssläkten.

En gul, fyrkantig kakelugn med fåglar och blommor i brunt och grönt på många av kaklen kan möjligen vara tillverkad av honom. Den är från år 1844, det år då han blev gesäll. Bild 63. Mera säker kan man vara, att ett gult lerfat är hans verk. Det har dekorationer i brunt och har tillverkningsåret 1841. Bild 10. Av senare datum är hans soppterrin i gulglaserat lergods med ristningar av fågel på kvist, brigg, en sex- och en åttauddig stjärna samt årtalet "1868". Bild 33.

CHRISTIAN BENGTSOON (1823—1869) var född i Skrea socken nu införlivad med Falkenberg. Han inskrevs hos åldermannen Bengt Törngren "i läran den 25 Juni 1841 för att vara deruti 5 år från den 1 Maj". Den 1 maj 1846 blev han alltså gesäll. Han stannade kvar hos Törngren till 1848, då han flyttade till Nils Sahlberg och samma år till Lisa Nyman.

Han gifte sig med skomakare Sven Holmgrens dotterdotter Anna Neta Schelin 1848. Holmgren ägde 3/8 av gården 108 (nu Storgatan 72, bil. 3:18), där Bengtsson bodde. Sin verkstad och ugn hade han byggt på tomten nere vid ån. Boningshuset var sammanbyggt med stadens sista ryggåsstuga, som hade kvar sitt halmtak ända till 1883, då den fick tegeltak. Den revs först i början av 1900-talet.

Sven Holmgren ville gärna se ungdomar omkring sig, och därför anordnade han då och då dans i sin gamla stuga, vilket också Christian Bengtsson fortsatte med. Holmgren intresserade sig också mycket för blommor, och av dem hade han skapat en idyll kring stugan.

Christian Bengtsson kallas alltid i handlingarna kakelugns-makaregesäll, fastän han hade egen verkstad. Några gesäller tycks han inte ha haft, och hans rörelse var mycket liten, vilket taxeringslängderna också visar. År 1856 1: — (2: 45: 4). De följande åren förekommer han inte där.

Bouppteckningen den 22 augusti 1870 visar underskott. Tillgångarna var 200 kr och skulderna 394: 38 kr. I bouppteckningen nämns änkan Anna Schelin och sju barn mellan två och 22 år gamla.

GUDMUND BENGTTSSON (1824—1880) var född i Tostarp, Kristianstads län. Enligt ett ämbetsprotokoll för den 8 maj 1847 fick han gesällbrev som utlärling efter sex års lärotid i Ängelholm. Redan 1846 hade han varit i Falkenberg hos L. A. Lundström och E. Nyman (bil. 19). 1850 var han hos både O. A. Lundström och N. J. Lundström, och 1851 besökte han både Ängelholm och Malmö, varefter han kom tillbaka till N. J. Lundström, där han stannade till 1852. År 1855 hyrde han verkstaden i gården 122—123 (nu Storgatan 67), där Lisa Nyman just slutat sin verksamhet. I den arbetade han till sin död. Den hade då använts sedan 1744, alltså i 136 år. Han bodde emellertid inte där utan i nr 113 (nu Storgatan 80), som var hustruns, Inger Brita Andersdotters föräldragård, vilken hennes bror köpte 1860. Gudmund Bengtsson bodde emellertid kvar där till 1870. Då flyttade han till 122—123, och där bodde han sedan till sin död.

Taxeringslängderna ger vid handen, att Gudmund Bengtssons kakelugnsmakeriverksamhet var liten: 1856 1: — (2: 45: 4), 1862 och 1865 —, 1870 1: — (1: 93) och 1873 1: — (2: 91). Gudmund Bengtsson arbetade flera korta perioder hos Nils Sahlberg 1840, 1847 och 1848, och det kunde ju inte avlöpa utan trassel. Ett rådstuguprotokoll den 23 april sistnämnda år berättar, att Bengtsson under en av marknadsdagarna denna månad kommit hem onykter och "under svordomar samt ohyggliga utlåtelse hindrat arbetet i verkstaden". Anledningen till hans uppträdande var den, att han varken fått lön eller husrum. Han hade rent av fått avsked. Han stämde Sahlberg för att han under flera dagar varken fått tillträde till huset eller fått mat samt blivit nekad betyg. Han begärde nu inför rätten både betyg och ersättning för mat och husrum. Den 22 maj meddelades domen. Gudmund Bengtsson fick böta för fylleri och oljud 3 rdr 16 sk banko = fyra dagars fängelse. Ingenting nämnes om Nils Sahlbergs skyldigheter mot Bengtsson, som skämtsam brukade kallas "Prinsen", om det nu kunde bero på, att han bott på "Slottet" hos Nils Sahlberg, "Kungen".

JOHAN BIRGER ÅSBERG (1825—1886) var född i Varberg och kom till Falkenberg 1842. Då hade han varit både i Örebro, Mariestad och Skara på sina gesällvandringar. Han flyttade åter till Varberg före 1845, varifrån han 1852 kom tillbaka till Fal-

kenberg och till O. A. Lundströms änka i nr 119. Följande år gifte han sig med jungfru Johanna Amalia Rosenqvist. År 1855 hyrde han i gården 94 (nu S:t Lars kyrkogata 10—12), där det fanns krukmakareverkstad, vilken Erik Zetterström förut hyrt. Detta år arbetade gesällen J. E. Hofvendahl hos honom och åren 1856—1857 Gustaf Larsson, vilken flyttade till Varberg detta sistnämnda år. Åsberg skrev i hans betyg, att han rymt, att han varit begiven på starka drycker och att han varit svår att dragas med, men i övrigt trogen och ärlig. Efter anmälan utfärdade han ett nytt betyg, mera överensstämmande med flyttningsattesten.

År 1865 hyrde Åsberg kakelugnsmakareverkstad hos snickare Lindqvists änka på Broslätt litt. A (nu Varbergsvägen 5, bil. 3:2). Där bodde och arbetade han ända till 1876, då han hyrde i 117 (nu Storgatan 55) för tre års tid för 70 rdr rmt pr år. Denna fastighet hade sålts på auktion av N. J. Lundströms arvingar 1874 och köpts av konditor C. J. Lundström, som i sin tur sålde den till Olof Jönsson, och det var han, som hyrde ut verkstaden med brännugn, torkningsplats för lergodset på gården, inkörsel genom porten och tillgång till brunnen. Kontraktet innehöll bl. a. följande bestämmelser, som hyresgästen hade att följa. ”Om denne inte betalar hyran vid bestämd tid, nyttjar lägenheterna för annat ändamål, icke håller dem rena och fria från ämnen, som förorsakar lukt, eljest behandlar dem ovarsamt eller icke håller dem tillgängliga för husvärden, så är detta hyreskontrakt förverkat och han skyldig att genast afflytta. För öfrigt åligger det hyresgästen att föra ett tyst och stilla lefverne, varsamt umgås med elden och icke tillåta någon af sitt folk bära brinnande ljus utan lykta på vind, i källare eller uthus, icke heller slå vatten eller orenlighet genom fönster eller i portgång eller för öfrigt åstadkomma skada eller oordningar. —”

Både Olof Jönssons och Birger Åsbergs namnunderskrifter åtföljes av anmärkningen ”med hand vid pennan”. Skrivkonsten var ännu på denna tid inte så utbredd. Kontraktet är på magistratens vägnar undertecknat av borgmästare A. M. Lundberg. År 1879 flyttade Åsberg ännu en gång och då till gården 126 (nu Storgatan 73), där han bodde till sin död.

Birger Åsberg drev en liten krukmakarerörelse, oftast utan gesäll. År 1880 hade han Malkolm Silfverstrand i sin tjänst och, som förut nämnts, J. E. Hofvendahl 1855 och Gustaf Larsson 1856—1859. Hans bevilling kom aldrig över 1 rdr resp. 1 kr.

Bland Åsbergs tillverkningar är en svart kaffekanna från 1850 säkert känd. Bild 38. Han sägs ha ägnat sig särskilt åt tillverkning av svart hushållsgods.

JOHAN THEODOR LILJEQVIST f. 1827 i Hörby socken, Malmöhus län, inflyttade 1849 som kakelugnsmakaregesäll till Sven Törn-gren, samt utflyttade åter till obestämd ort 1850. År 1851 kom han tillbaka från Malmö till J. G. Lundström i nr 96 (nu S:t Lars kyrkogata 16). År 1852 köpte han hälften av dennes verk-stadsbyggnad och torkplats för 133 rdr 16 sk banko. Följande år sålde han den åter för 86 rdr 32 sk banko till sjömannen Sven Jönsson. Efter detta korta gästspel är han försvunnen från Falkenberg.

GUSTAF ADOLF BYLIN (1827—1893) var son till polisbetjänten Johan Bylin och bror till Anton, "Fursten på Sandsro". År 1841 flyttade gossen G. A. Bylin till Varberg. Den 4 maj 1842 för-mäler Kruk- och kakelugnsmakareämbetets protokoll, att yng-lingen Gustaf Adolf Bylin, nära 15 år gammal, skulle vara in-skriven hos J. E. Sjöholm under fyra år såsom lärling. Mästa-ren skulle förse honom med nödiga kläder och bekosta både in-och utskrivningsavgifterna, som var 32 sk varje gång. Bylin, som visat sig "yr och ostadig, föreställes att hädanefter skicka sig väl och anständigt". Han var 1840 inskriven i husförhørs-längden såsom "fattiggossen". År 1845, alltså innan de fyra läroåren gått till ända, flyttade han till Kungsbacka. Han hade inte före den 8 maj 1847, då ämbetet i Falkenberg upphörde, fått något gesällbrev. Efter denna tid förekommer inte alltid anteckningar om gesällprov. Först 1858 kom han tillbaka, då från Bolstad i Dalsland till nr 119, till Beata Johansdotter, som året förut blivit änka efter kakelugnsmakare Johan Aron Beck-man. Han gifte sig med henne 1859.

Den stora konkurrensen mellan de många kakelugnsmakarna under denna tid medförde, att de flesta av dem levde mycket fattigt, och han hörde till dem. 1862 var hans bevillning 1: 50 (3: 12), 1865 1: 50 (2: 85), 1870 1: — (1: 93) och 1873 1: 50 (2: 91).

Konkurrensen bland krukmakarna blev kanske orsaken till att han 1879 flyttade från staden. Han slog sig ner i Morups socken en mil norr om Falkenberg. Samma år sålde han ägostycket nr 199 eller som det nu hette litt. L med verkstad och bränn-ugn till krukmakare Anders B. Jansson för 1200 kr. Detta hade kommit i hans ägo 1859 genom giftermålet med Beata Beck-man. Ägostycket var då skilt från fastigheten 119, som ägdes av Johannes Andersson (bil. 3:12). Gustaf Adolf Bylin dog i Morup som inhysesshjon.

ANDERS NIKLAS LUNDSTRÖM (1828—1881) var son till Nils Jakob Lundström (bil. 5), som bodde och hade sin verkstad i går-den 117 3/4 tomt (nu Storgatan 55). Han tillhörde den fjärde

generationen Lundström. Han var gesäll före 1850, då fadern dog. Den ekonomiska ställningen var då dålig, och bättre blev den inte under sonens tid. Modern Johanna drev rörelsen med sonens hjälp, men denne övertog den 1870 och hade då en gesäll. Vid bouppteckningen efter modern översköt skulderna tillgångarna med 2739: 80 kr. Konditorn Carl Johan Lundström, bror till Niklas, köpte gården av de övriga arvingarna på auktion 1874 för 2100 kr men sålde den 1876 för 4000 kr till Olof Jönsson, vilket förut omtalats i samband med att Birger Åsberg hyrde där. Niklas blev efter försäljningen gesäll hos Gudmund Bengtsson i gård 122—123, där han också dog. Så hade gården 117, som i det närmaste i 100 år tillhört denna gren av släkten, bytt ägare.

JOHAN ARON BECKMAN (1830—1857) var född i Falkenberg och son till skepparen Magnus Beckman. År 1850 var han lärling hos L. P. Bergström i gården 119 och 1855 gesäll hos L. A. Lundströms änka Inger Christina. År 1854 köpte han av sin svåger Bengt Hansson kakelugnsmakareverkstaden på jordstycket 199 litt. L, som tidigare tillhört gården 119, för 266 rdr 32 sk rgs. Redan tre år därefter dog han av blykolik. Han efterlämnade änkan Beata Johansdotter och två minderåriga söner. Behållningen i boet var 96 rdr 8 sk banko. Änkan gifte om sig med kakelugnsmakare G. A. Bylin.

Marknadsdagarna var alltid fridagar för lärlingar och gesäller, som då begagnade sig av de glädjeämnen som bjöds. De var inte så många. Krogarna bidrog med de flesta, och de frekventerades flitigt. Den 20-årige lärlingen Beckman hade på marknadsdagen den 14 juni 1850 gjort krogbesök, kanske flera, och efter dessa mötte han drängen Magnus Abrahamsson från Stafsinge på stadsgatan och började bearbeta honom med en käpp. Någon utredning i målet blev det inte. Stadsfiskalen var nämligen sjuk och sade sig icke kunna föra målet. Några år tidigare hade han av samma orsak lagt ner ett annat fyllerimål. När Beckmans sak skulle förekomma, sade fiskalen sig vara så sjuk, att han inte kunde inställa sig. Det heter i protokollet, att han någon tid varit "besynnerlig till sinnes, att han icke kunnat lägga hand vid göromålen".

JOHAN NICLAS NILSSON-SILFVERSTRAND (1833—1865) var född i Trelleborg. Han kom 1854 till kakelugnsmakare Andersson i Ängelholm och till N. J. Lundströms änka i Falkenberg såsom gesäll 1855. Samma år gifte han sig med dottern i det lundströmska huset, Anna Charlotta. År 1856 köpte han på auktion

2/3 av 1/3 tomt, södra delen av fastigheten nr 1 (nu Varbergsvägen 1) för 833 rdr 16 sk banko. Denna gård låg i "Överbyn" liksom Broslätt, där Åsberg hyrde verkstad 1865. Annars var de flesta kruk- och kakelugnsmakarna samlade i "Nederbyn", där leran var mera lättillgänglig. Niclas Silfverstrand byggde på sin tomt verkstad med brännugn nere vid ån. År 1860 sålde han åter gården med undantag för verkstadslången för 1666 rdr 64 öre rmt.

På grund av penningbehov avyttrade han till svågern Niklas Lundström en del av sitt lösöre 1858 och två jordar 1859. När han sålt fastigheten, flyttade han ner till nr 117, där han hyrde hos svärmodern. I de taxeringslängder, som undersökts, förekommer inte hans namn, vilket bevisar, att han hade små förtjänster.

Niclas Silfverstrand efterlämnade vid sin död två söner och tre döttrar, alla minderåriga. En av sönerna, Malkolm, blev kakelugnsmakaregesäll.

GUSTAF EMANUEL STENBERG (1841—1906) och

ALGERNON MALKOLM STENBERG (1852—1911) var båda söner till kakelugnsmakaremästare Peter Stenberg. De arbetade båda som lärlingar hos fadern. År 1873 köpte de av modern och syskonen gården 86 med krumakareverkstad, tomten 88 samt nio jordar för tillsammans 3400 rdr. Till modern skulle inredas bostad i södra delen av manhusbyggnaden. Laxboden skulle omändras till kök. Samma år köpte bröderna ytterligare fyra jordar.

Detta år bildade de också bolag för idkande av kakelugnsmakeri under namn av G. & A. Stenberg. År 1880 hade de stor tillverkning av kakelugnar med inte mindre än fyra arbetare. Stenbergs var jämte Törngrens den största verkstaden inom branschen i Falkenberg med försäljning även till utlandet. År 1890 hade antalet arbetare sjunkit till två. Då hade bolaget upplösts tre år tidigare, och Gustaf fortsatte ensam, under det att Algernon blev handlande. Han hade i synnerhet stora affärer med lax. Han arrenderade Falkenbergs laxfiske, som på denna tid var mycket givande.

Samma år som bröderna separerade, sålde de jord till Mellersta Hallands Järnvägs A. B., senare Västkustbanan, som skulle gå fram över deras ägor. För samma ändamål sålde de också några år därefter jord till Falkenberg-Fridhemsbergsbanan, senare Falkenberg-Limmaredsbanan, nu nerlagd. I stället för den försålda jorden köpte Gustaf Stenberg fyra inägojordar.

År 1892 brann kakelugnsmakarverkstaden i gård 86 ner till hälften. Glöd från blygrytan antände spånor på golvet. Det

dröjde en halv timma, innan vattenkörarna kom till platsen. Före vattenledningens tid hämtade man vatten i tunnor från Ätran för eldsläckning. Magistraten gjorde anmärkning på den bristande ordningen beträffande brandmanskapets skyldigheter. Verkstaden var försäkrad för 7000 kr.

Sedan bröderna separerat, synes rörelsen ha gått tillbaka. År 1895 hade Gustaf Stenberg ingen arbetare, men i slutet av 1800-talet hade han åter hjälp i verkstaden. År 1890 var han högst beskattad bland kruk- och kakelugnsmakarna i Falkenberg, för 1200 kr, under det att medeltalet var 810 kr. År 1899 var inkomsten 600 kr (660 kr) och 1903 650 kr (820 kr). År 1894 sålde han till brodern sin del av deras gemensamma jord och gården 88 för tillsammans 3000 kr samt sin part av nr 86 för 4000 kr, och 1896 fortsatte han med försäljningen av sin fasta egendom till brodern, nu fem jordar för 3150 kr.

Gustaf Stenberg gifte sig 1894 med Sofia Persson och flyttade året därpå till hennes fastighet nr 90 (nu S:t Lars kyrkogata 4). Han använde fortfarande verkstaden i nr 86. År 1899 blev gården nr 90 tagen i mät för en skuld på 1000 kr. Om anledningen till att han kommit i ekonomiska svårigheter, skriver han i en inlägga till magistraten: "Som jag genom ingångna borgensförbindelser kommer att lida större förluster, och min ekonomiska ställning därigenom möjligen kan blifva allvarsamt hotad, så får jag, som den 3 maj 1897 förordnats till förmyndare för min hustru Sofia Gustafva Perssons med sin förre man skepparen B. J. Persson sammanaflade son Gustaf Robert härmed anhålla att varda från berörda förmynderskap entledigad.

Falkenberg den 21 jan. 1899
G. E. Stenberg"

Gården nr 90 såldes den 20 juni 1899 till byggmästare O. J. Grimvall, som i sin tur sålde den till Gustaf Stenbergs hustru Sofia för 8000 kr. I detta protokoll kallas han "förre kakelugnsmakaren". År 1897 annonserade han, att han hade "kakelugnar såväl finare som simplare från Sveriges största fabriker ständigt på lager till billiga men bestämda priser". Han satte också samt reparerade sådana, men han skriver inte att han tillverkade några.

Enligt samtidens utsago var han en skicklig drejare. Något krukmakaregods, som han tillverkat, är inte känt. Däremot är flera kakelugnar från hans verkstad bevarade (se s. 128 ff). Bild 67 och 89 visar kakel från sådana, tillverkade på 1890-talet.

Familjen Stenberg hade alltid varit intresserad av laxfiske och laxaffärer. För att ytterligare bidra till familjens försörjning var Gustaf Stenberg en del år omkring sekelskiftet laxdragare

Bild 11. Frithiof Sjöbergs kakelugnsmakareverkstad vid Sandgatan, som revs omkring 1925. Göteborgs Museiarkiv B 2425.

i Ätran. Av samma skäl hade hans hustru hos staden ansökt om och erhållit rätt till rusdrycksförsäljning. Hon dömdes flera gånger åren 1898—1903 för olaga försäljning, vilket hon emellertid inte var ensam om bland utskänkarna. Det förekom ofta.

ALFRED FRITHIOF SJÖBERG (1844—1911) var född i Villstads socken i Malmöhus län. Enligt flyttningsbetyg kom han 1864 till Trelleborg, därifrån till Malmö och 1865 till Falkenberg och G. A. Bylin i gården 119. Då var han gesäll. År 1870 var han hyresgäst i nr 70, och följande år köpte han av ägaren skomakare P. Ankar 1/3 av 1/4 tomt nr 70 B och C (nu Sandgatan 5, bil. 3:5) med därpå uppförd åbyggnad för 600 rdr rmt. Denna använde han till kakelugnsmakareverkstad. Han var då förlovad med Ankars dotter Potentia, som han sedan ingick äktenskap med. Litt. B sålde han 1880 för 800 kr.

Han ägnade sig mest åt kakelugnsmakeri, som han drev i ganska stor skala, vilket Kommerskollegii årsberättelser visar. År 1870 hade han en arbetare, 1880, 1890 och 1910 tre. År 1889 köpte han inägojord nr 125, som gränsade till hans tomt, för 500 kr, och 1891 begärde han att få uppföra uthusbyggnader på denna, vilket beviljades.

Frithiof Sjöberg var också anställd som skorstensfejare i staden med en årlig lön av 800 kr. I kontraktet ingick bestämmelsen att han inte fick ta betalt för sotning av kakelugnar. Detta var 1891.

År 1895 beslöt stadsfullmäktige att ge honom ett personligt tillägg på 100 kr. 1894 utarrenderade han verkstaden till kakelugnsmakare Sten Wättring. Han övertog den åter 1903. Då han fortfarande hade kvar sysslan som skorstensfejare, antog han kakelugnsmakare Elof Hindström som sin närmaste man och dessutom en kakelugnsättare. År 1905 började Karl Andersson där som lärling.

År 1904 sålde Sjöberg gården 70 litt. C jämte en del av tomt 67 med kakelugnsmakarverkstad för 7500 kr till Carl Stenberg. Samma år köpte han i stället av Nils Andersson gård 117 (nu Storgatan 55) för 8000 kr med tanke på att där driva kakelugnsakeri. Han hade dessförinnan samma år begärt avsked som skorstensfejare i staden, vilket beviljades den 11 juli.

Han begärde då tillstånd att få reparera brännugnen i gården 117, vilket brandstyrelsen inte beviljade, då det kunde anses som nybyggnad, och gården var belägen i en tätbebyggd del av staden. Sjöberg besvarade sig då hos Länsstyrelsen, som inte fann skäl att ändra beslutet. Ugnens valv och ena vägg hade rasat ner.

Då Sjöberg inte fick bygga om ugnen, begärde han att för 150 kr om året få arrendera verkstaden i sin gamla gård, som staden nu hade köpt. I annat fall måste han lägga ner kakelugnsmakarverörelsen. Det beviljades mot ett arrende av 250 kr.

Efter Sjöbergs död 1911 fortsatte hans änka Potentia driften med Hindström som verkgesäll under ett år.

Av Frithiof Sjöbergs produktion kan nämnas en gulbrun kakelugn i relief, uppsatt i fastigheten Sandgatan 4 år 1903. När huset revs 1968, flyttades den till Falkenbergs museum, där den är magasinerad.

I en annons i Falkenbergs Tidning 1897 meddelade Sjöberg, att han hade ett stort lager av gula, bruna och svarta kakelugnar av egen tillverkning och dessutom vita från välkända fabriker såsom Kalmar.

CARL JOHAN PAULUS MÖLLER (1845—1893) var född i Halmstad. År 1871 kom han såsom gesäll från Vessige till Veinge i Hallands län. I sistnämnda socken var fadern, Martin, krukmakare. Därifrån flyttade Carl Möller samma år till H. S. Törngren. Yrket hade han lärt hos fadern. Från 1875 till 1880 hyrde han verkstad i nr 113 och därefter i gården 117 efter Åsberg (nu Storgatan 55).

*Bild 12. Grönt skyltfat —
märk uppfästningshålen —
med hemring och annan skraf-
fitering. Text i botten:
"C. J. P. Möller 1883".
Diam. 33,5 cm. HM 1619.*

Han kallade sig krukmakare. Han hade nämligen specialiserat sig på lerkärl. Det var inte många gesäller, som vandrade in genom hans verkstadsdörr. Kommerskollegii rapport för år 1890 upptar emellertid en gesäll. För att öka sina inkomster tjänstgjorde han som kyrkovaktmästare. Det lämpade sig bra, då han bodde snett emot kyrkan.

Han gifte sig 1872 med Maria Henrika Persson, sjökaptensdotter. De fick sju barn, av vilka en son, Axel, gick i faderns fotspår. Efter lärlingsår hos denne blev han krukmakare i Borås. När fadern dött, flyttade modern till sonen, sedan hon överlätit krukmakareverkstaden till kakelugnsmakare Elof Hindström.

För att kunderna skulle hitta till honom tillverkade Möller ett skyltfat, som han hängde vid sin dörr åt Storgatan. Det är grönglaserat och i botten står ristat i glasyren "C. J. P. MÖLLER" och året för dess tillverkning, "1883". Bild 12.

ANDERS BERNHARD JANSSON (1846—1928) var född i Falkenberg och son till stadstjänare Andreas Jansson. Han var lärling hos Gustaf Lundström mellan åren 1860 och 1866 och blev utlärare hos honom. Han arbetade där ytterligare tre år och därefter

Bild 13. A. B. Janssons krukmakareverkstad på inägan 199 vid Södergatan. Foto Göteborgs museiarkiv B 2050.

fyra år hos bröderna Stenberg. Därpå hade han tjänst hos Gustaf Bylin. Dennes verkstad på ägostycket 199 eller tomtjord litt. L, som det hette vid den tiden, (nu Södergatan 1 B) på 3 1/10 kappland köpte han 1879 för 2250 kr, då Bylin flyttade till Morup. Av fadern hade han ärvt gården 89 (nu S:t Lars kyrkogata 2), vilken han 1882 sålde till staden för 800 kr.

År 1890 hade Anders Jansson en arbetare i verkstaden och 1895 två, och därefter hade han hjälp av sin son Axel, som också var krukmakare. Denne reste emellertid till Kanada 1907 och stannade kvar där till 1919.

Anders Jansson var år 1890 taxerad för 550 kr (810), 1899 och 1903 för 700 (600 resp. 820). År 1919 slutade Anders Jansson verkstadsdriften, som då fortsattes av sonen Axel i kompanjonskap med Hans Törngren, den tredje i släkten med detta dopnamn.

På sommarkvällarna såg man ofta Anders Jansson vandra över Falkenbergs gamla tullbro och på Doktorspromenaden utefter ån med en säck under armen. Han var då på väg till sin drag-eka, som jämte fem andra låg förtöjd mitt emot lasarettet. Han skulle då dra lax tillsammans med sin far och — senare — med sin son. En tid drog han också tillsammans med sjökaptén Wilhelm Moberg. Det fanns ytterligare två par laxdragare i staden, alltså tillsammans sex. De rodde i var sin eka upp till laxgården, och därifrån följde varje par med strömmen tillbaka till utgångspunkten. De låg på knä i sina ekor och höll ett nät mellan sig. Med den lediga handen styrde de ekan med "svepen", en åra, som kunde manövreras med en hand. När en lax på väg upp mot strömmen fastnade i nätet, kastade de åran ifrån sig, drog upp nätet och "klubbade" laxen. Så rodde de åter upp, och så höll de på gång på gång. Det kunde bli så många laxar, att de inte kunde bära dem till arrendatorn av laxfisket utan fick anlita häst och vagn. Dragarna fick 25 procent i provision på laxen, som såldes på auktion nästa morgon. Det var endast sista laxfiskedagen på året då laxfisket var fritt, som dragarna fick behålla den. Ibland var det goda laxår, ibland dåliga, och priserna följde tillgång och efterfrågan. Följande exempel visar hur mycket auktionerna kunde inbringa för draglax. I juni 1892 drog Janssons för 203,90 kr och de båda andra lagen för 358,99 resp. 123,17 kr. I juli samma år drog alla sex för tillsammans 883,70. Under hela sommaren 1893 fick de tre lagen upp för 1915,22, 1275,21 och 889,90 kr. År 1895 var ett mycket gott laxår. Då fiskades i allt under juli månad 1575 st., och dragarna tog upp för 1864,27 kr. Medelpriset var 1,5 kr per kg. Hela sommaren 1903 drogs för 7402,96 kr. Inte mindre än 52 år drog Anders Jansson lax varje sommar. Åren 1869—1892 var han också orgeltrampare och ringkarl i S:t Laurentii kyrka.

Han var endast krukmakare och tillverkade alltså inga kakelugnar. Hans lergods hade en vacker lyster och färgen övergick ofta från mörkbrunt till lejongult eller mörkgrönt. För hans tillverkning typiska alster var små fat, inte större än 20 cm i diam. När han tillverkade sina glasyrer, låste han in sig i sin verkstad, och ingen fick komma in dit. Hans recept var välbevarade hemligheter, som tyvärr gick i graven med honom. Det var för övrigt mycket vanligt, att mästarna hemlighöll sina glasyrrecept mycket väl. Mycket av hans produktion är känt, bl. a. en sparbössa, bild 52, en brunglaserad skål, bild 50, och ett oglaserat siktkärl för blyoxid, bild 23, samt några små fat, bild 84, 85 och 90.

CARL LEONARD TÖRNGREN (1852—1924) var son till Hans Severin Törngren, och är den förste krukmakare av denna gren Törngren, som inte har namnet Hans eller Sven (bil. 4). Efter läroår hos sin fader övertog han rörelsen 1888, då denne på grund av sjukdom ej kunde fortsätta därmed. En del av jordarna, som han ärvt, sålde han. Staden växte, det behövdes byggnadstomter, och därmed minskade jordbruksarealen alltmer. År 1894 sålde Törngren också jord för spåren till den blivande järnvägen Falkenberg—Fridhemsberg (Limmared) och 1895, 1897, 1898 och 1900 till tomter. Han sålde också den förut omtalade Slottshagen för 2000 kr. Den inköptes av staden till hamngata och kaj. Allt detta och mycket annat visar, att den lilla sovande staden hade vaknat till liv, och att det skedde just omkring sekelskiftet.

Den törngrenska kruk- och kakelugnsmakerirörelsen hade alltid hört till de största i Falkenberg, och det var också fallet under Carl Törngrens tid. År 1890, 1895 och 1900 hade han två arbetare. År 1890 var han taxerad för en inkomst av 900 kr (810), 1899 800 kr (660) och 1903 lika mycket. Han drev sitt hantverk till 1909, då sonen Hans övertog det.

Vid sidan om gatudörren till sitt hus hade Carl Törngren, liksom andra krukmakare, en skylttallrik med namn och årtal. Bild 14 och 15, samt färgbild 4 vid s. 128.

De två gesällerna, som Carl Törngren hade i sin tjänst år 1900, var Edvin Larsson (1864—1949) och Malkolm Silfverstrand (1856—1935). Eftersom dessa blev gamla trotjänare hos Törngrens bör de få en plats här.

Edvin Larsson var född i Södra Unnaryds socken i Jönköpings län. Fadern, som var sockenskomakare, dog när sonen var fyra år. Han gick i skola endast tre år, och sedan kom han i skomakarlära i hembygden, men han längtade ut i världen, och när han var 14 år gammal, gick han den sex mil långa vägen till Halmstad, där han hade en äldre syster. Han fick plats hos en trädgårdsmästare där och stannade hos honom i tre år. Som 17-åring kom han i lära hos kakelugnsmakare P. J. Rundqvist och blev gesäll hos honom efter fyra år. Lärningstiden var en svår tid för honom som för alla lärlingar. Arbetstiden varade från 5.30 till 22. Det var inte så mycket fråga om att lära sig yrket som att passa upp mästaren och gesällerna. Fastän dessa var hårda och elaka mot honom, vågade han inte klaga hos mästaren. En änka, Sofia Larsson, syster till Hans Severin Törngren i Falkenberg, som såg hur han behandlades, tog honom i försvar mot dem, och när han fått sitt gesällbrev 1885, rekommenderade hon honom till sin bror.

Bild 14. Törngrens gamla boningshus i hörnet av Krukmakaregatan och Lilla torg, rivet 1905. På trappan sitter Carl Leonard Törngren och hans hustru Sofia. T. v. närmast trappan står sonen Hans. De tre stående männen, två av dem guldsmeder, är söner till guldsmeden C. P. Pettersson, som var gift med en syster till Hans Severin Törngren. Sammanbyggt med boningshuset t. v. är kakelugnsmakareverkstaden, rivnen, och längst t. v. ladugården, också rivnen. Inne på gården krukmakareverkstaden. T. h. om dörren Carl Leonard Törngrens skyltfat, bild 15. Foto NM.

Bild 15. Carl Leonard Törngrens skyltfat 1889. Namnet är i relief, det övriga i skraffitering. Diam. 33 cm. Tillhör fru Stava Löfgren, Falkenberg. Foto förf.

Edvin Larsson tog en av Hallandsbolagets båtar till Falkenberg. Det var innan Väst kustbanan var byggd. Han fann där en kakelugns smakarverkstad och gick in där i tro, att det var Törngrens, men det var Stenbergs. Han stannade emellertid kvar där ett halvt år men flyttade sedan till Törngrens 1886. Där arbetade han sedan vid samma drejskiva i över 50 år med undantag för ett gästspel hos C. O. Hellsund i Varberg 1894—1895. Edvin Larsson blev med tiden en mycket skicklig yrkesman både som drejare och mönsterritare och detta trots sitt handikapp, förlamning i båda händerna som följd av blyförgiftning. Martin A. Ohlsson har i sin uppsats *Om de halländska krukmakarna*¹² i bilder bredvid varandra ställt två lerfat, som Edvin Larsson tillverkat, ett från 1885, året för hans gesällprov, och ett från 1937, då han var 73 år gammal. De visar utvecklingen både ifråga om utförande och komposition. Som barn drogs förf. ofta till den törngrenska verkstaden. Man blev aldrig utkörd därifrån, och man fångades av den glädje, som utstrålade från Edvin Larssons ansikte, och det underfulla leende, som lekte på hans läppar, när han formade sina lerkärl på drejskivan eller utförde sina mönster. Här kan man verkligen tala om kärlek till yrket.

Som hobby hade Edvin Larsson musiken. Han spelade fiol, innan hans händer tagit skada av blyförgiftningen, och anlätades ofta vid bröllop och danstillställningar.

En av de största dagarna i hans liv var, då han på sin 75-årsdag av sin mästare Hans Törngren, sonson till den Hans, som tog emot honom som ung gesäll, bereddes en stor överraskning. Han bjöds på en biltur upp till sin barndoms bygd, där han inte varit sedan han gav sig ut på sin vandring till Halmstad. Där fick han träffa gamla bekanta, och där fick han besöka den kyrka, där han konfirmerats. Många av hans alster kan ses i Törngrens verkstad.

Malkolm Silfverstrand var född i Falkenberg och son till krukmakare Niclas Silfverstrand. År 1877 utflyttade han till Varberg, där han blev gesäll. Efter några år kom han tillbaka till Falkenberg, först till Birger Åsberg och sedan till Anders Jansson i slutet av 1880-talet. År 1890 flyttade han till Veddige socken i Hallands län. Han kom tillbaka till Falkenberg 1894 och fick arbete hos Carl Törngren. Där stannade han sedan kvar ända till 1929, då han kom till ålderdomshemmet. Kärleken till yrket fanns dock alltjämt kvar. Varje torgdag ända till sin död stod han i Törngrens torgvagn på marknadsbacken och sålde ler-gods, och dessemellan var han nere i sin gamla verkstad och följde arbetet där med samma intresse som alltid.

ELOF VIKTOR HINDSTRÖM (1859—1934) var född i Ulricehamn och son till krukmakaremästare Gustaf Hindström där. Denne kom som tolvåring från Finland tillsammans med sina föräldrar och sina två yngre syskon. Deras ”resa” var dramatisk. De flydde därifrån under kriget 1808—1809. De vandrade på isen över Ålands hav. Föräldrarna dog av strapatserna, och barnen omhändertogs av snälla människor i Stockholm. Gustaf Hindström bosatte sig som krukmakaremästare i Ulricehamn.

Elof Hindström gick i lära hos fadern och var sedan ute på gesällvandringar. År 1885 inflyttade han till Falkenberg från Träslövs socken i Hallands län. Dessförinnan hade han varit hos både Johan Ekberg i Halmstad och C. O. Hellsund i Varberg. I Falkenberg gifte han sig med Charlotta Jönsson, lärardotter från Vinberg.

Elof Hindström arbetade den första tiden i staden hos Gustaf Stenberg som kakelugnsmakare. År 1893 överlät Carl Möllers änka sin verkstad till honom. Han hade denna till slutet av 1800-talet, då han åter kom till Stenberg. När Frithiof Sjöberg återtog sin verkstad 1903, kom han dit, och då sonen Sigfrid Hindström 1912 övertog den, stannade han kvar hos denne till 1925, då han följde med till hans nya verkstad vid Varbergsvägen, där han var kvar, till dess rörelsen lades ner i slutet av 1920-talet.

År 1897 köpte Elof Hindström av änkan Anna Olsdotter 1/4 tomt 124 (nu Storgatan 69) eller södra hälften av gården för 600 kr. I kontanta pengar skulle hon varje år få 18 kr, nödigt underhåll och vård jämte bostad och kläder. Fastigheten lär vara byggd under förra hälften av 1700-talet. Änkan hade en skuld på den på 500 kr, bl. a. för utbyte av det gamla halm-taket mot ett tegeltak. Hon dog tre år efter försäljningen. Det fanns inte någon kakelugnsmakareverkstad på tomten.

Hindström var ej krukmakare utan uteslutande kakelugnsmakare och tillverkade vita kakelugnar med gröna stänk samt gul- och brunglaserade. En vit kakelugn, som han tillverkat, står i hans gamla fastighet Storgatan 69.

STEN JOSEF OTTO CARL WÄTTRING (f. 1871) var son till stadsingenjör C. A. G. Persson i Falkenberg. Efter gesällutbildning inflyttade han 1894 till Falkenberg från Uppsala. Han hyrde kakelugnsmakareverkstaden i fastigheten nr 70 (nu Sandgatan 5) av Frithiof Sjöberg, som blivit skorstensfejaremästare i staden. Under den tid han arrenderade verkstaden, utbröt eld där 1894. Torrved hade uppradats nära ugnen, vilken då var i användning, och antänts. Dess bättre åstadkom elden denna gång ingen större skada. Verkstaden var försäkrad för 1200 kr och lagret för 1000 kr.

Sten Wättring var endast kakelugnsmakare. När han börjat sin verksamhet i staden annonserade han i dess tidning, att han sålde kakelugnar från Göteborg och Kalmar samt av egna tillverkningar. De fabriksstillverkade vitglaserade (tennoxid-) trängde vid denna tid alltmer ut de gulglaserade (blyoxid-) krukmakare-ugnar. År 1903 återtog Sjöberg sin verkstad, och Wättring skaffade sig ett annat arbete inom sin bransch. Han satte om och lagade kakelugnar i stationshus och banvaktstugor på Väst-kustbanan. Han hade fortfarande kvar agenturen för kakelugns-fabriker. När tingshuset i Falkenberg byggdes 1905, levererade han kakelugnar dit. Han satte dem emellertid inte. Det gjorde Elof Hindström med hjälp av sin son Ernst. År 1907 lämnade Wättring staden för gott och bosatte sig i Göteborg, där han ägnade sig åt annan verksamhet.

Sten Wättring bodde under sin falkenbergstid i faderns hus på inägojorden nr 140, vilket han köpte 1897 för 1000 kr. Han sålde det emellertid redan 1900 för 2500 kr.

AXEL LEONARD JANSSON (1876—1963) var son till krukmakare Anders Jansson. Han lärde yrket hos fadern och arbetade sedan i hans verkstad. År 1907 reste han till Kanada. Där stannade han i tolv år. När han 1919 kom tillbaka, slutade fadern rörelsen och Axel Jansson bildade kompanjonskap med krukmakare Hans Törngren. År 1931 separerade de, och han övergav yrket för annan verksamhet. Verkstaden, som stått på samma plats sedan 1806, revs 1968. Axel Jansson hade ägt fastigheten inägan 199 litt. L sedan 1896, då han köpt den av fadern för 3000 kr. År 1965 köpte staden den av stärbhuset.

I samband med Anders Jansson omtalades, att han och sonen Axel bildade ett laxdragarlag, vari denne deltog redan 1895. Fisket blev allt sämre och sämre allteftersom åren gick, och på 1920-talet blev det så dåligt, att det inte längre lönade sig att dra lax.

HANS TÖRNGREN (1885—1941) var son till Carl Leonard Törngren (bil. 4). Han övertog faderns rörelse 1910. Dessförinnan hade han avslutat sin kakelugnsmakareutbildning i Helsingborg. Tiden under första världskriget var en mycket besvärlig tid för kakelugnsmakarna, så också för honom. Både glasyren och veden till bränningen steg då mycket i pris, varigenom lönsamheten blev dålig. Efterfrågan på s. k. krukmakarekakelugnar hade redan tidigare minskat. De, som inte installerade värmeledning, köpte hellre fabrikskakelugnar. Hans Törngren sålde emellertid också sådana både från Kalmar och Karlskrona. I en annons i Falkenbergs Stads- och Adresskalender år 1910 rekommenderar

han sina tillverkningar av kakelugnar, såväl finare som enklare.

Under kompanjonskapet med Axel Jansson 1919—1931 tillverkades blomkrukor fabriksmässigt i Törngrens verkstad. Jäm-sides därmed drev Törngren egen traditionsenlig krukmakerirö-relse.

SIGFRID HINDSTRÖM (1887—1935) var son till kakelugnsmakare Elof Hindström. Han fick sin första utbildning hos sin far men fortsatte den sedan i Helsingborg. År 1913 arrenderade han verkstaden Sandgatan 5 efter Frithiof Sjöbergs änka. Han använde den till 1925, då den revs för att lämna plats för modern bebyggelse. Därefter hyrde han lokal vid Varbergsvägen 28 i den s. k. rörbeckska längan, där han inrättade verkstad och byggde brännugn (bil. 3:1). Han var enbart kakelugnsmakare liksom fadern. Han tog bl. a. upp tillverkningen av de gamla svartglaserade barockkakelugnarna, som hade tillverkats i Falkenberg under första hälften av 1700-talet. Han hade funnit gamla matriser till kaklen i en verkstad i Laholm. Med hjälp av dessa tillverkade han elva kakelugnar, vilka hans yngre bror Ernst satte. Dessa köptes inte så mycket för att sprida värme som för att pryda rummen.

Fadern arbetade hos Sigfrid Hindström både i verkstaden vid Sandgatan och i den vid Varbergsvägen. Dessutom arbetade kakelugnsmakaregesällen Carl Andersson hos honom åren 1913—1916 och 1918—1922. Han ansåg emellertid yrket så osäkert, att han övergav det och blev byggnadssnickare.

Även Sigfrid Hindström kände samma osäkerhet inför framtiden. År 1928 inrättades i Falkenberg en hälsovårdsinspektörstjänst, vilken han sökte och fick. Med honom hade ett mer än 200-årigt yrke i Falkenberg, kakelugnsmakarens, upphört.

Ernst Hindström (1888—1972) var också son till Elof Hindström. Han var Falkenbergs siste kakelugnssättare. Han lärde ut hos Justus Andersson i Göteborg 1908. Denne hade då åtta gesäller. Sedan arbetade han hos kakelugnsmakare Leonard Hansson, också i Göteborg, född i Falkenberg 1861 och utlörd hos Gustaf Stenberg. I början av 1930-talet var Ernst Hindström en kort tid hos kakelugnsmakare Sven Henriksson i Göteborg. Denne hade då inte mindre än 29 arbetare. Hindström blev den trettonde. I större kakelugnsmakerier var arbetarna ofta specialiserade. De, som tillverkade kakelugnarna, kallades formare, och de, som satte dem, sättare. Ernst Hindström tillhörde den senare kategorien, och han har satt ett stort antal kakelugnar i och omkring Falkenberg.

SVEN RUDOLF TÖRNGREN (1909—1969),

KARL AXEL TORILD TÖRNGREN (f. 1916) och

GUSTAF HENRIK TÖRNGREN (1919—1945), alla tre söner till Hans Törngren, har utbildat sig till krukmakare. Dessa tillhör släktens 6:e generation med samma yrke (bil. 4). Sven Törngren avlade mästarprov 1956. Den gamla krukmakareverkstaden från 1789 står fortfarande kvar vid Krukmakaregatan och är den enda i staden av det 20-tal, som funnits där. Den torde höra till de äldsta i landet. Den gamla flatugnen, byggd 1902, finns kvar men används ej. Den har ersatts av två elektriska ugnar, av vilka den äldsta är från 1938. År 1971 anskaffades en oljeeldad brännugn. En av de gamla fotdrivna drejskivorna är också bevarad, men man drejar nu på el-drivna sådana. Blygrytan är kvar på sin gamla plats, men man smälter inte bly längre utan köper blymönja. Mitt på verkstadsgolvet ligger fortfarande kvarstenen, som man bearbetade leran på, men leran får man nu färdigbehandlad från Vretstorp i Närke.

Inte heller den törngrenska verkstaden har skonats från brand. Det var en lördagskväll 1938, som det började brinna där. Genom ett energiskt släckningsarbete räddades dock denna kulturhistoriskt värdefulla byggnad.

Det tillverkas mest prydnadskeramik i verkstaden nu, och den köps av tusentals turister och badgäster. Man har fritt tillträde till verkstaden och kan följa arbetet både med drejning och dekoration.

Flera gamla lergodstyper, som man tidigare tillverkat, har man ånyo tagit upp såsom kåsor av samma modell, som man funnit i regalskeppet Wasa, kryntor (tillbringare med handtaget satt vinkelrätt mot pipen) och gyckelkrus. Slutligen tillverkas lergökar i tusental, Falkenbergs turistsouvenir framför andra.

De flesta kända kruk- och kakelugnsmakarna i Falkenberg från 1700-talets början fram till vår egen tid var, som vi funnit, mycket fattiga, och fattig var också staden, där de bodde. I ett dokument från 1734 eller 1735¹³ heter det, att "Borgerskapet är temligen fattigt, ty dem är icke tillåtligt at segla till främmande orter, utan allenast inrikes. Allenast någre äro, som låta frakta sig af andra Stapelstäder så til ut- som inrikes emot betalning. — Deras utförslor äro spånrockar, Schampluner¹⁴ af säng- och stolstolpar och tunnstäfver af bok, och deremot införslor: Skinto¹⁵, ull, råg, malt, korn, ärter, lin och hampa; men jern, salt, tobak och annat dylikt hämta de ifrå nästa stapelstäder, Götheborg, Warberg och Halmstad". Så uppräknas 27 hantverkare, bland dem J. F. Rost. Det tillägges: "Det öfriga borgerskapet, som ingen handel och handtwärk lärt, nära sig dels med fracktande på fartyg, dels med lax- och sillfång, dels ock med litet åkerbruk. — Åkern är delad i 2 gården: Westra och Norra eller Nybys gårde. I Westra består en del af högländ fin flågsand, tol knapt 3 dagars torka, en del sidländ, våt och kall, bägge äro de lika i godhet; gifwa icke öfwer 2 korn efter 1 i medelmåttig årsväxt. Norra eller Nybysgårdet äfwen merendels högländ flogsand och skarp jord, litet kan finnas på westra änden, som kan wara något sidlänt och af bättre sandmylla till 3 korn efter 1". Det framgår härav, att Falkenberg var en liten obetydlig och fattig stad. Där fanns då endast 112 mantalsskrivna män. Samtliga mantalsskrivna utgjorde 244.

Under 1800-talet blev inte förhållandena bättre. Landshövdingen i Hallands län skriver i sin ämbetsberättelse 1822: "Falkenberg är måhända den fattigaste i länet. Rörelsen är högst ringa och Borgarna bestå af några få Handlande och flere Handverkare, som hafva obetydlig förtjenst".

Man förvånar sig över, att denna lilla stad kan ha haft en så stor lerkärls- och kakeltillverkning. Under 1700-talet var denna dock mindre än i de tre övriga halländska städer, som hade krukmakeri, men under 1800-talet var den större, trots att folkmängden höll sig under deras (bil. 1). Det var först på 1870-talet som Falkenbergs folkmängd blev större än Laholms. Att antalet krukmakare ökade mera än i de tre övriga städerna har ingenting med stadens folkmängd att göra. Det hänger samman med, att man skaffat sig ett stort avsättningsområde, och att godset hade en hög kvalitet, vilket i sin tur berodde på gott råmaterial och hantverkarnas skicklighet. Konkurrenten från de tre övriga krukmakerstäderna i Halland var stark.

De krukmakare, som hade jordbruk, fick därigenom ett gott bidrag till hushållet. De, som hade mera jord, kunde t. o. m. hålla sig med häst och hade därigenom möjlighet att vidga sina

försäljningsområden. Många av de andra levde i stor fattigdom, vilket också var förhållandet med övriga hantverkare.

I topografiska och statistiska uppgifter om Hallands län 1847 lämnas följande uppgifter om Falkenbergs näringsliv: "Handtverkerierna äro i vanmäktigt skick, och af 40 inom staden bosatte mästare och föreståndare äro alla obemedlade, de flesta fattiga. Den enda näring som någorlunda kan hålla sig uppe och som vunnit någon förädling är krukmakeriet, hvarvid det jämförelsevis största antalet arbetare finna uppehålle". Att antalet krukmakare var det största, får man hålla med om, men att de mer än de andra hantverkarna kunde "hålla sig uppe" är en betydlig överdrift.

Under en stor del av 1800-talet hade Falkenberg ett större antal kruk- och kakelugnsmakareverkstäder än både de övriga halländska (bil. 1) och de skånska städerna med undantag av Ängelholm.

Den stora uppgången inom branschen under 1800-talet berodde till största delen på den ökade kakelugnstillverkningen. I och med att ryggåsstugorna ersattes med stugor med innertak, växte efterfrågan på kakelugnar. Denna förändring var emellertid redan märkbar under 1700-talet.

Samtidigt som kakelugnstillverkningen steg, sjönk lergodstillverkningen undan för undan. Detta berodde på att bordsporslinet alltmer trängde ut lergodset. Därmed sjönk också kvaliteten på det senare. Krukmakarna lade inte längre ner så stort arbete på att göra det vackert genom dekoration. De måste alltmer ägna sig åt tillverkningen av förvaringskärl såsom krukor och fat. Men i och med att de mera hållbara bleck-, emalj- och höganäskärlen kom i handeln, hade krukmakarna också förlorat denna marknad.

I Handels-, Industri- och Adresskalender för Falkenbergs stad 1898—1899 läses att "Hantverkerierna synes vara i uppblomstring, men någon särskild och framstående specialitet i den vägen synes ej numera sedan stadens fordom vidt spridda krukmakeriarbeten reducerats till en obetydlighet". När detta skrevs, tillverkades både lergods och kakelugnar, men vad de senare beträffar var konkurrensen från kakelfabrikerna stor. Även kakelugnsmakarna sålde och satte, som bekant, fabrikstillverkade sådana. I och med värmeledningarnas inrättande upphörde tillverkningen av krukmarugnar helt. På 1920-talet tillverkades ett tiotal kopior av de svartglaserade barockkakelugnarna från 1700-talets början men mera för att tjänstgöra som prydnad än som värmekälla.

- 1 A. G. Jensen, *Jydepotten*. København 1924.
- 2 Reg. 108 b Falkenberg. Rigsarkivet. Köpenhamn.
- 3 Rolf Bexell, *Ett gammalt dokument från Falkenberg*. Kulturhistoriska studier och uppteckningar, utgivna av Erik Salvén och Albert Sandklef. Hallands Hembygdsförbunds skriftserie. I, 1929.
- 4 Korsevävar var ett stångvapen med långt skaft, vilket slutade med en pik. På 1700-talet användes vanligen den typ, kallad bardisan, som hade två slipade sidovingar, vilka med piken och skaftet bildade ett kors. Det är möjligen dessa fyra korsevävar, som finns på Falkenbergs Museum.
- 5 Mönstringsrulla Ba 279. Krigsarkivet, Stockholm.
- 6 Falkenbergs gamla skola med anor från 1500-talet.
- 7 Rigsarkivet, Stockholm.
- 8 Ellen Raphael, *Kakelugnsmakare och krukmakare i Sverige från cirka 1700 till 1846*. Personhistorisk tidskrift 1914.
- 9 Anders Ljung, *Ur Falkenbergs stads historia*. 1. Halmstad 1945, s. 126.
- 10 A. Ljung, a.a., s. 291.
- 11 Meddelat av tullöveruppsyningsman Alfr. Johansson, Falkenberg, f. 1859.
- 12 Martin A. Ohlsson, *Om de halländska krukmakarna*. Erixon—Wallin, Svenska kulturbilder, ny följd. Del IX—X, s. 73.
- 13 Rolf Bexell, *Ett gammalt dokument från Falkenberg*. Salvén och Sandklef, Kulturhistoriska studier och uppteckningar. Halmstad 1929.
- 14 Schamplun betyder modell, form, mönster.
- 15 Skinn-to, den ull som skrapas av skinn då de beredes. J. E. Rietz, *Svenskt dialektlexikon*. Lund 1962.

Lerkärls- och kakeltillverkning

Lertäkter

Den lera, som Ätran för med sig och som avlagras, då strömmens hastighet avtar, är blålera. Innan det i Falkenberg fanns pottemakare, dvs. före 1700-talets början, användes leran endast till murning vid husbygge. Följande utdrag ur ett rådhusprotokoll 1659 förbjuder upptagning av lera var som helst vid åstränderna: "Laed Borgemester forbyde nogen at graffue nogen Leer i Backen ved lille broe. Efter som det komer Alfahrweijen till fortrensel, Huem som i saa maade befindes skal bøde 3 dal". Lille broe gick över Gruebäck, som rinner ut i Ätran vid Falkenbergs lasarett. Allfarvägen över denna ledde till stadsjordarna på Östra gårdet, Nyby gårde. Store broe gick då över Ätran vid Garvareforsen.

När pottemakarna började ta upp lera, skedde det nedanför strömmen vid nuvarande tullbron. Även där gjordes restriktioner för upphämtningen av lera vid den väg, som följde ån vid stadssidan. Jordordningsmannen Elias Stabeck, som inte var nöjd med förhållandena, avlämnade den 21 oktober 1817 en stämning till magistraten mot sex kakelugnsmakare. Han menade, att de tog lera för högt upp från älven, vilket, särskilt vid eldsvådor, var ett hinder för de åkdon, som forslade vatten från ån. Det var i synnerhet hindrande vid västlig vind, då vattenståndet blev högt och vägen blev översvämmad, svårframkomlig och farlig för såväl folk som kreatur, i synnerhet vid strätena, gränderna, som gick från stora gatan ner mot ån. Stabeck drar fram gamle Jöns Granbeck som ett efterföljansvärt exempel. Denne hämtade leran vid vattenbrynet söder om den nedersta fastigheten i staden och endast då det var östlig vind och lågt vattenstånd. Dessutom hämtade han den bara några gånger om året. Nu däremot tog mästarna upp den var som helst och när som helst. Stabeck begärde, att magistraten skulle ta saken under överbågande och anhöll, att de, som tog lera där vägen gick fram, skulle bötfällas.

I rådhusrätten var fem av de inkallade närvarande. Den sjätte, Anders Lundström, var förhindrad av en marknadsresa. Krukmakarna menade, att lertakten vid ån var nödvändig för deras hantverk. De sade också, att fastighetsägarna hade flyttat ut sina gränsmärken närmare ån och gjort trädgårdarna större på vägens bekostnad. Svarandena hade att inkomma med skriftliga yttranden i frågan. Magistraten tycks också ha beslutat, var lera fick tagas, ty den 13 februari 1837 hade Sven Törngren och änkan A. Lundström instämts för att ha tagit lera på de av magistraten förbjudna ställena och detta utan att fylla igen hålorna. De trodde sig ej ha begått någon förseelse, då de inte kände till, att det var förbjudet att ta lera på dessa platser. Detta hade emellertid beslutats den 8 april 1835.

Den 27 mars 1839 hölls åter magistratssammanträde om lertäkterna. Stridens vågor gick höga mellan brandmästare och fastighetsägare å ena sidan och de tio kakelugnsmakarna å den andra. Till slut enades man om följande bestämmelser. Planen mellan tomterna och åbrädden skulle betraktas som allmänning och vara fredad i händelse av eldsvåda. Ett vite på 3 rdr 16 sk banko sattes för den, som tog lera inom de gränser som bestämts. $\frac{2}{3}$ skulle tillfalla brandkassan och $\frac{1}{3}$ åklagaren. Därtill kom skadeersättning vid olycka som följd av överträdelsen. I nödfall skulle dock lera få upptagas på förbjudna områden, om anmälan skedde till magistraten, som efter de äldstes och berörda parters tillstyrkande gav sitt tillstånd därtill.

Den 20 mars 1841 kom åter frågan om lertäkterna upp i magistraten. Kakelugnsmakarna ansåg, att de skulle ha förmånsrätten att ta upp lera vid ån från den s. k. Hallanäsan till stadens sista fastighet i söder (omkr. 500 m, bil. 3:23) och i Överbyn från Garvareforsen till fastigheten Vitans tomt (omkr. 175 m, bil. 3:22). Andra än kakelugnsmakarna skulle använda det allmänna lertaget på Sloalyckan vid Gruebäck, där leran vore mera lämplig till murning av ugnar, spisar och tomtningar än blåleran vid ån. Fastighetsägare skulle få ta lera till reparationer vid ån men endast ett halvt tjog lass, dock inte till nybyggnader, till vilka allmänna lertaget skulle användas.

Den 8 februari 1843 utfärdade magistraten ett tillägg till instruktionen angående lertagning för krukmakarna. De förbjöds då att ta lera mellan den sydligaste fastigheten nr 115 och sjöbodarna vid Lastan, lastningsplatsen. Där utgjorde nämligen lerproporna en stor fara för besättningsmän och båtkarlar. Skeppare N. P. Bergströms son Sven August, fem år gammal, hade drunknat i en sådan vattenfylld håla just vid kakelugnsmakare Sahlbergs hus nr 115, när han drev sin mors två kor till rastplatsen, betesplatsen vid stranden, som var en av stadens två allmän-

ningar. Krukmakarna blev nu också förbjudna att gräva lerhålor utan att fylla igen dem med sand eller grus.

Skeppare Bergström stämde kakelugnsmakareänkan Christina Lundström och hennes son Anton samt Nils J. Lundström för att ha varit vållande till sonens död. Med anledning därav gjorde magistraten en undersökning på platsen och fann, att nedom Sahlbergs verkstad tio alnar från tomten fanns den håla, som gossen drunknat i. Nära intill fanns två hålor, nyligen uppgrävda men någorlunda igenfyllda. Mitt för sjöboden fanns ytterligare en grop vid åbrädden dåligt igenfylld. Alla dessa var upptagna på olovliga ställen. Dessutom var flera uppgrävda hålor på tillåten plats nedom sjöbodarna ej igenfyllda. De tre stämda fick böta 3 rdr 16 sk banko vardera. O. Nyman, som på tillåten plats grävt upp en tre, fyra alnar djup grop utan att ha fyllt igen den, fick böta lika mycket. Alla fyra fick dessutom ersätta polisbetjänten för hans syningskostnader med 32 sk vardera. Vid handläggningen av målet menade Nils J. Lundström, att leran nedom Lastan, där man fick gräva, var mindre tjänlig, varför man ogärna hämtade någon där.

Den 6 mars 1843 begärde kakelugnsmakarna, att tomterna 10—14 och 89—115 skulle mätas, då de misstänkte, att dessa gick för långt ner mot ån. Nio stycken av stadens elva mästare hade underskrivit denna begäran. Behm och Sahlberg deltog ej. Då mätningen inte blev utförd, förnyade de nio sin begäran den 22 mars samma år. Om den nu blev utförd är inte bekant. Efter detta år har inte rådhusrättens protokoll något att mäla om lerupptagningen vid ån.

Vid denna tid fanns det inga kajer vid Falkenbergs hamn, endast båtbygggor. De två största av dessa var Brunos och Kjellbergs, som låg vid Hamngatans nuvarande nummer 11 respektive 29. Den senare var ungefär 30 m lång. Vid dessa kunde ingen lera tas upp.

Ett nytt hot mot kakelugnsmakarnas lertäkter kom 1869, då stadsfullmäktige beslöt att bygga en 60 m lång lastkaj av sten, vilken skulle sträcka sig från nuvarande Hamngatan nr 7 söderut mot Ätrans utlopp. Sedan växte kajen alltmer eftersom skeppsfarten ökade, och därmed blev möjligheterna att ta upp lera vid åbrädden alltmer begränsade.

Anders B. Jansson, som började sin krukmakarrörelse 1879, har i en intervju i Falkenbergs Tidning den 19 mars 1926 talat om, att man på vintrarna, när isen låg, hämtade lera från älvens botten. Författarens far har berättat, att man på det s. k. Månsagrundet ungefär där Krukmakaregatan mynnar ut i Hamngatan, brukade från isen ta upp lera. Man tog också upp myc-

ket i dammen Viken mellan Lastan och Hagen. Denna fylldes emellertid igen efter beslut 1899 för att området skulle användas som upplagsplats.

Sedan staden 1864 skaffat mudderverk för hamnens fördjupande, såldes leran, som togs upp, till krukmakarna. Därigenom ökades stadskassans inkomster med 10—40 rdr per år. Leran lades i en stor hög vid prickhuset, där sjömärken förvarades, för att genomfrysas. Följande år hämtades den till krukmakareverkstäderna.

Lerans beredning

När leran körts hem till verkstaden, lades den upp i en stack och övergöts med vatten upprepade gånger, till dess den fick den rätta konsistensen. Detta arbete tillkom lärlingarna. Efter blötningen skulle den "kranas", bearbetas i lerkranen, som var en stående cylindrisk trätrumma sammanhållen av järnband. Bild 16 a. Den var nersänkt i jorden. I den roterade en lodrät järnaxel försedd med många i vinkel utgående nedåt snedställda knivar. Axeln drogs runt av en hästvandring, varvid leran, som påfyllts upptill, genomskars av knivarna och samtidigt pressades neråt. Allteftersom massan i botten var färdigältad, trycktes den ut genom ett hål i nedre delen av cylindern. Där grävdes den ut och formades i fyrkantiga bitar, "klösar", på 15—20 kg. Dessa förvarades i en källare eller på annat fuktigt ställe, till dess de skulle användas.

Bild 16 a. Gustaf Stenbergs lerkran, dragen av två hästar. Trätrumman i jorden är här fyrkantig. Längst t. h. en hög okranad, obearbetad, lera och t. v. om kranen fyra kranade klösar.

År 1864 fick Hans Severin Törngren av Falkenbergs stad tillstånd att anlägga en kran på allmänningen vid den s. k. hamnhucken för en årlig avgift av 5 rdr rmt. I början av 1900-talet fanns den fortfarande kvar där men flyttades sedan hem till krukmakaregården. Dess tillvaro blev emellertid inte så lång. År 1906 byggdes boningshuset om och tog större utrymme av tomten. Det fanns då inte längre plats för någon lerkran, och därmed var dess saga all. Anton Bylin hade sin kvar vid Viken, till dess han slutade sin verksamhet, och Frithiof Sjöberg sin på verkstadstomten, så länge han arrenderade verkstaden.

De som inte ägde kranar, lade upp den blöta leran på verkstadsgolvet i en hög, en "storklös". Denna "böstades" upp med en lerklubba, så att den bildade en meterhög kon. Den skars

Bild 16 b. Konstnären Robert Lundbergs oljemålning C. J. P. Möllers krukmakareverkstad 1892. Privat ägo. Sonen Axel, lärling hos fadern, bearbetar en klös på bänken. T. v. ligger på varandra tre småklösar, en till varje fat. Bakom dessa finns fat- och krukåttät, som kontrollerar att alla fat eller krukor blir lika vida och höga, och där bakom står slickerkrukan. På väggen hänger en glasyrsikt.

sedan ner i bitar med "skavkniven" och böstades åter upp som förut. Så höll man på fyra, fem gånger, till dess leran blivit mjuk och smidig. En del krukmakare böstade i stället leran till en platta. Denna skars därpå sönder och lades i en hög, som böstades ner, och så förfors fyra, fem gånger. Den bearbetade storklösen delades upp i mindre klösar alldeles som efter kraning.

För drejning tog man upp från källaren endast så mycket lera, som behövdes under dagen, för att den inte skulle torka. En lagom stor bit avskars med en "sittertråd", en metalltråd med handtag av trä i båda ändarna. Denna lerbit kallades också klös. Den bearbetades med händerna till en lev, som veks ihop och arbetades ut igen flera gånger. Den fuktades under tiden med en svamp, som doppats i en vattenfylld kruka, "slickerkrukan", som fanns vid varje drejskiva. Leran fick emellertid inte bli alltför fuktig. Då kunde krukans, eller vad man nu drejade, "säckas ihop". Vid bearbetningen av klösen var det mycket viktigt, att man fick bort alla luftblåsor, rottrådar, småsten och andra partiklar, som fanns i den. Vid bränningen utvidgas luftblåsorna av värmen och kan spränga sönder kärlet, och samma är förhållandet med stenar och andra främmande föremål. Då och då kan man på lergods se små "kratrar" i glasyren med en liten sten i botten. Rottrådar brinner upp vid bränningen.

Bild 17. Frithiof Sjöbergs kakelugnsmakareverkstad på 1910-talet. T. v. Elof Hindström glaserande ett kakel och i mitten på bilden kakelugnsmakaregesällen Karl Andersson. T. v. om honom lermangeln. Under taket ligger desbräderna på desarna med kakel till tork. Längst t. h. ingången till brännugnen och framför den simskakel.

Därvid bildas i lergodset rör i vilka vattnet tränger in. När klösen var färdigbehandlad, rullades den åter ut till en lev, som uppdelades i lagom stora småklösar, en till varje lerkärl, som skulle drejas. Bild 16 b och omslagsbilden.

Vid kakeltillverkning var det i synnerhet viktigt att få bort sådana främmande föremål, som kunde bilda sår i glasyren och göra kaklen oanvändbara. Detta förhindrades genom att leran med handkraft vevades fram i en mangel mellan två järnvalsar med litet mellanrum, så att den blev en tunn skiva. Bild 17. Då ett främmande föremål i leran kom in mellan valsarna stannade de, och föremålet kunde avlägsnas.

Drejning

Redan i början av 1200-talet användes drejskivan i Danmark¹. Så tidigt kom den inte till Halland. Den förste kände pottemakaren där, Anders i Varberg, använde drejskiva, då han tillverkade dopfunten till Dagsås kyrka 1578. I Falkenberg användes den av de första pottemakarna där.

I Törngrens gamla verkstad finns mellan drejskivorna väggfasta bord, som kallas "bänken" (bil. 20:2). På denna utföres krukमारarbetet, och på den sitter man också, när man drejar. Bild 18. Drejskivan består av två runda träskivor, en upptill, "klossen", och en nertill, sparkskivan, förenade med en järnaxel,

Bild 18. Gesällen Edvin Larsson hos Törngrens beskickar, dvs. putsar av, lerkärlen före bränningen. Under taket på desbräderna står obrända lerkärl till tork, och på "galten", uppvärmd av en kamin eller brännugnen där bakom, torkar det glaserade lergodset före bränningen. Foto NM.

Bild 19. Formning av en blomkruka på drejskivan med hjälp av ett sken. Foto M. Möller. Efter Svenska kultur-bilder, ny följd, bd 5, 1937.

som på golvet roterar i en fördjupning i en flintsten och upptill i ett järnband, fäst vid bänkens skiva. Sparkskivan sätter man igång med höger fot. Den sparkas motsols. Den vänstra foten, som vilar på en ribba fastsatt i bänken, användes till att bromsa drejskivan med. Sparkskivan är stor, 80 cm i diameter, vilket ger den en jämn hastighet. Klossen är omkring 30 cm i diameter. När drejskivan kommit igång, slås klösen fast på klossen, som fuktats med slicker och riktas in på mitten av denna med båda händerna, så att den inte "slänger". Vid den fortsatta formningen av kärlet håller man leran fuktig med vatten från slickerkrukan. Man använder händerna för den första formningen. Om den t. ex. gäller en kruka, trycker man ner vänstra handens tumme, som får stöd av högra handens lång- och pekfinger, mitt i klösen och vidgar botten till önskad storlek. Sedan "träcker" man upp dess väggar till rätt höjd, varefter den med "skenen" får den rätta formen och avputsningen. Ett "sken" är en tunn skiva, ofta av ädelträ, ebenholts eller pockenholts, med olika profil: fat-, kruk- och skålsken etc. Bild 19. Under hela tiden får man se till, att krukans hålles lagom fuktig. Om vatten samlas i botten, suges det upp med en torr svamp. Det

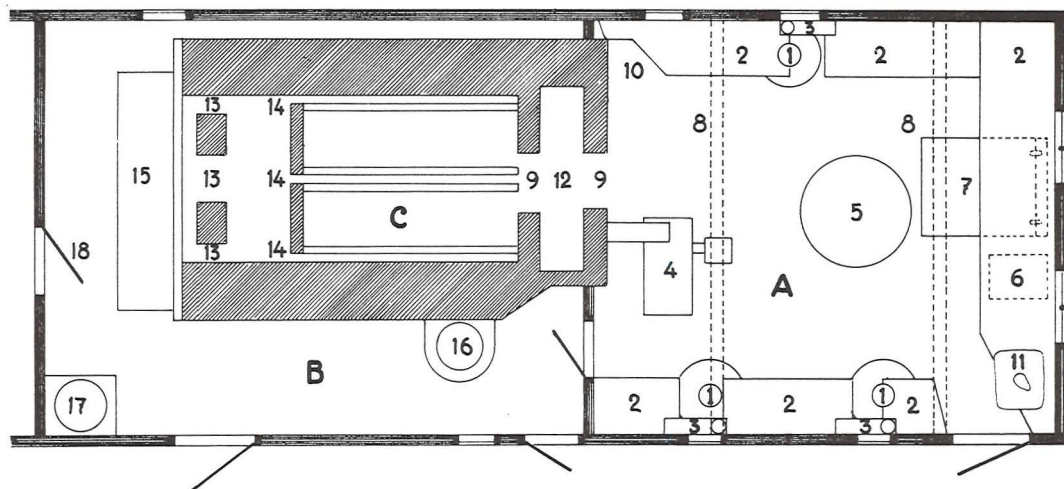

Bild 20. Plan av Törngrens krukmakareverkstad i Falkenberg på 1930-talet. A. verkstaden, B. brännskjulet, C. brännugnet. 1. drejskiva, 2. bänk, 3. slickerlåda, 4. galten, 5. en i golvet nedfälld kvarnsten där storklösen bearbetades, 6. låda under bänken där sandsten förvarades, 7. nedgång till källaren, förvaringsplatsen för leran, 8. desbom, 9. scheteln, 10. plats för teglet att mura igen scheteln med, 11. rivsten, 12. gruvan från vilken rökgången utgår, 13. eldhålen i ständarmuren, 14. schörgångarnas mynningar, 15. fördjupning i golvet där man stod, när man eldade, 16. blygrytan, 17. plats för sandstenskvarn, 18. dörr till vedboden. Foto NM.

låter så enkelt detta med drejningen, och det ser så enkelt ut, men hur svårt det är, kan man förvissa sig om genom att försöka. Det fordras flera års övning. Man räknar med att det krävs sju års träning för att dreja en golvvas. För detta arbete behövs också formsinne och konstnärlig begåvning. Krukmakarens yrke är inte endast ett hantverk utan även ett konsthantverk. Så kallades också krukmakaremästaren i gamla tider "äreborne konstfarne mästaren N. N."

Om man drejar flera kärl av samma slag och storlek, använder man kruk- och fatmått, en i bänken fastsittande måttpinne och i vinkel mot denna en eller flera på denna fastsittande ställbara stålskenor, vars spetsar anger höjden och bredden på det lerkärl, som skall drejas. Bild 16 b. Mindre föremål såsom lergökar och sparbössor drejas vanligen inte var för sig utan man lägger en större klös, "stössel", på drejskivan. Ur toppen på denna drejas så den första göken, och när den är färdig, drejas en ny ur den åter uppdragna stöseln. På så sätt kan man tillverka ända till 40 ur samma klös, vilket är mycket arbets- och tidsbesparande.

De färdigdrejade kärlden lossas med en sittertråd och avlyftes mycket försiktigt, så att de inte skall deformeras eller spricka. De sättes på en bräda, "desbrädan", för att torka. Bild 17 och 18. Stora lerbemål kan man inte lossa genast, utan de måste stå kvar på drejskivan för att hårdna. Därför brukade man förr dreja sådana före en helg, så att de hade några dagar på sig att bli tillräckligt hållbara för att kunna flyttas. Ett sådant stort fat tillverkade Carl Gustaf Schultz på julafton 1850 till sin svärmor Elisabeth Nyman. Det är 61 cm i diameter. Bild 21. Då en desbräda fyllts med lerkärl, sätts den upp på en "des-

Bild 21. Gult och brunt stort lerfat. Efter en första bränning av det med vitlera begjutna fatet, begjutes det åter med brun glasyr, järnoxid, och mönstret åstadkommes genom bortskrapning, så att den gula färgen också framträder. Därefter brännes det en andra gång. Text på undersidan: "Tillhörigt Elisabeth Nyman. Tillverkat av C. G. Schultz den 24/12 1850". Diam. 61 cm, djup 11 cm. GM 2142. Foto GM.

bom" under taket i verkstaden. Bild 17 och 18. När kärnen blivit läderhårda, "beskickas", dvs. putsas de. Det sker med en kniv, "beskickejärn". Botten jämnas också, så att kärnen står stadigt. Förr brukade krukmakarna i Falkenberg ibland på kärlets utsida runt botten ytterkant dreja en ränna, "falkenbergslinjen", som man inte ser på kärn från andra platser. Alla falkenbergsfat har emellertid inte denna.

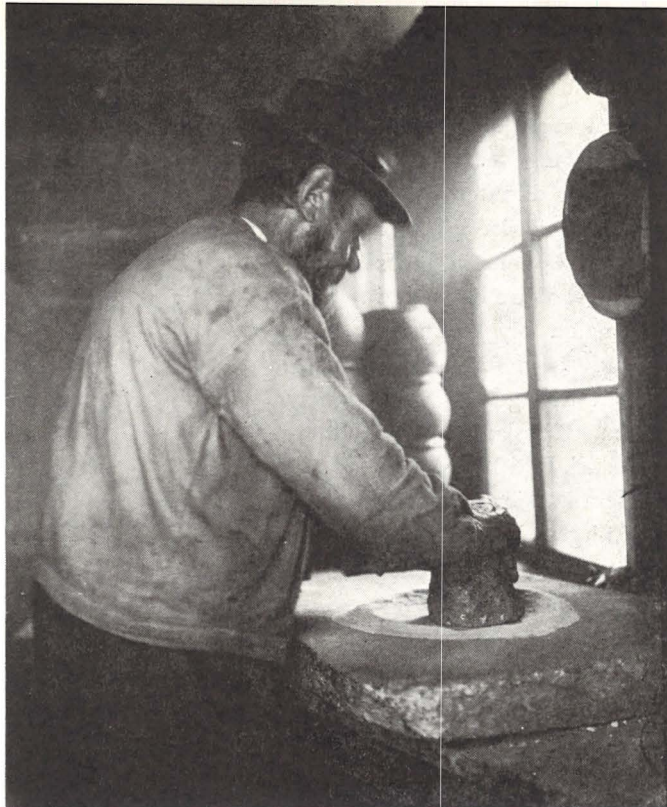
Samtidigt som man beskickar, sätter man också på "hänklar", handtag, om sådana skall finnas. De rullas ut av lera. Fästpunkterna bestryks med slicker, sedan de ruggats upp. Lerkärnen sätts åter på desbräderna, som i sin tur sätts upp på bommarna för att torka fullständigt. På sommaren brukade man sätta ut desbräderna på gården på den härför avsedda torkplatsen. Det var lärlingarnas uppgift att se till, att kärnen torkade jämnt och vända på dem, när det behövdes.

Kakeltillverkning

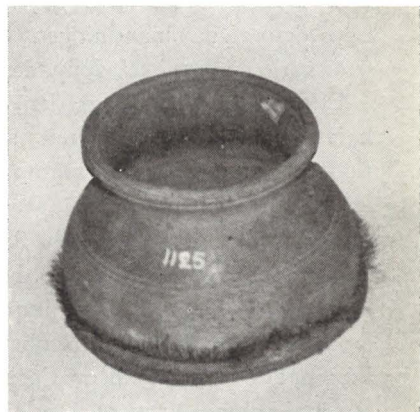
Ett kakel består av två delar, "bladet" och "rumpet". Det förra är rektangelformigt och kan vara plant eller rundat, jämnt eller reliefornerat. Dessutom förekommer hörn-, sims- och friskakel m. fl. slag. Alla tillverkas i formar. Ett vanligt fyrkantigt kakel har runt baksidan ett rump, dvs. en upphöjd list med kvadratisk genomsärning. Det tjänstgör som fäste för kaklet, när detta är inmurat i kakelugnen. Rumpet tillverkades på följande sätt. Klösen rullades till en lev, som formades fyrkantig och fastsattes på kaklet. Det kunde också drejas. Man formade då en ihålig cylinder av vilken man avskar lerringar med skenet. Varje ring formades till en fyrkantig ram, som fastsattes på kaklets baksida. Omkring 1870 började man tillverka rumpet med en rumpspruta, en plåtcylinder, som slutade med ett fyrkantigt hål. Man fyllde den med lera och tryckte med en kolv ut en lev. Den fastsattes på kaklets baksida liksom förut. Kaklen torkades också på desbräder. Bild 17.

Glasyrer och glasering

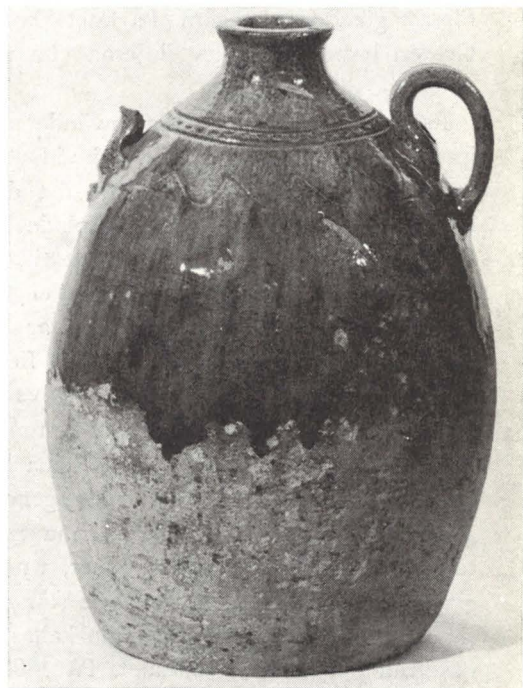
Den äldsta glasyren för vanligt lergods är blyglasyren. Den var redan känd och använd i Danmark på 1160-talet², och de första pottemakarna i Halland använde den. Den äldsta uppteckningen om någon falkenbergsmästares blyinköp är från 1748. Detta år uppvägdes på stadens våg dels en blytacka på 8 lispund 18 mark och dels en på 9 lispund 2 mark, som Jöns Granbeck köpt av kammarherre C. G. Ehrenpohl, och som denne infört till Falkenberg på sin jakt "Jungfru Johanna Maria"³. I nuvarande vikt blir det cirka 151 kg. Förut har redogjorts för Anders Borderii blyinköp 1764—1771, som utgjorde omkring 170 kg för 90 rdr. Ibland kunde man komma över någon kyrkas kasserade blytak eller blyspröjsar från fönster. Av blyet framställde man blyoxid genom smältning i en härför avsedd gryta över en ej för häftig eld under ständig omrörning med en blyraka av järn. Bild 20:16. Blyet förenade sig vid smältningen med luftens syre under bildande av en grågul massa, blyoxid eller blyaska. Man brukade använda två lispund bly till varje gryta, och det tog fyra till fem timmar, innan all metallen hade övergått till oxid. Omrörningen var ett ansträngande arbete, och därför måste man avlösa varandra vid grytan. Både gesäller och lärlingar, kvinnor och barn fick delta. Den erhållna massan revs sedan på en flat sten till ett fint pulver eller maldes på en glasyrkvärn. Bild 22. Detta blandades med dubbelt så mycket finpulvrerad sandsten

*Bild 22. Carl L. Törngren
river glasyr. Foto 1921, GM
arkiv B 2008.*

*Bild 23. Siktkärl, knispel, av
oglaserat lergods. FM 1125.
Foto förf.*

*Bild 24. Flaskkrus med två öron, bly-
glaserat upptill och oglaserat nertill.
Ornerat före glaseringen med en väg-
linje, som förbinder öronen, och ovanför
dessa en rad prickar mellan två kon-
centriska cirklar. Höjd 32,5 cm.
KM 20959.*

eller slipstensavfall. Härtill sattes något rågmjöl för att underlätta vidhäftningen på lerkärlen⁴. Dessa togs ner från desarna och fuktades med lervatten, "slemp", och därefter siktades glasyrmassan på dem med en "knispel", en flaska av bränd lera med siktduk i stället för botten. Bild 23. Ju mera blyoxid och ju mindre sandsten det är i glasyren desto starkare blir lysterne.

Vid siktningen av det giftiga finmalda blyglasyrpulvret rök detta upp och inandades. För att undvika detta övergick man från 1870-talet till våtglasyr, som man fick genom att slamma upp den rivna blandningen i vatten. Uppslamningen hälldes över kärnen, eller också doppades dessa däri. Bild 17.

Efter bränningen lyser den röda leran, skärven, igenom den halvtransparenta blyglasyren, så att färgen blir brun. Dekorationerna bestod till en början endast av linjer på den mjuka lerytan, åstadkomna med ett sken före glaseringen. Bild 24.

Redan den förut nämnde Anders Pottemager, som verkade i Varberg, försåg lergodset med färg. Det var vitleran, som först kom till användning. Den importerades från Holland och England och inköptes av falkenbergskrukmakarna i Göteborg. Den slammades i vatten till en tjock välling. Därmed fylldes till hälften ett kohorn, vars avsågade spetsiga del försetts med en bit av en gåspenna i en kork. Bild 25. På lurfatet, som cirkulerade på drejskivan, målade man med detta "ringelhorn" koncentriskt cirklar eller våglinjer, "schlanggångar", eller som det också kallades, "schlangerormar". Det fordrades stor vana och skicklighet för att göra dessa vackra. På fatet "knisplades" sedan blyglasyr. Genom bränningen blev linjerna vita på den för övrigt bruna ytan. Bild 32, 90—92.

Från mitten av 1600-talet använde man här i landet vitleran inte endast vid linje- utan också vid ytdekoration för hela eller en del av kärlet. Man doppade det då i uppslamningen eller begöt det med denna och knisplade sedan blyglasyr däröver. Efter bränningen blev det då gult till gulrött. Om vitlerlagret, begjutningen, "begittningen" eller "engoben" var tjockare, blev färgen vit till gul, och om den var tunnare, lyste den röda skärven starkare igenom, så att den fick en större eller mindre dragning åt rött. Färgen var också beroende av temperaturen i brännugnen, så att högre värme gav en mörkare färg.

Krukmakarna dekorerade också sina lerkärl på annat sätt. De enklaste dekorationerna fick man genom att med ett spetsigt järnföremål, "ritpinne", i den ännu mjuka vitleran rista kon-turer av figurer eller dekorationer, varefter man knisplade blyglasyr däröver. Efter bränningen står linjerna bruna mot den ljusare engoben. Detta utförande kallas skraffito och praktiserades från början av 1700-talet. På 1800-talet skraffiterade man

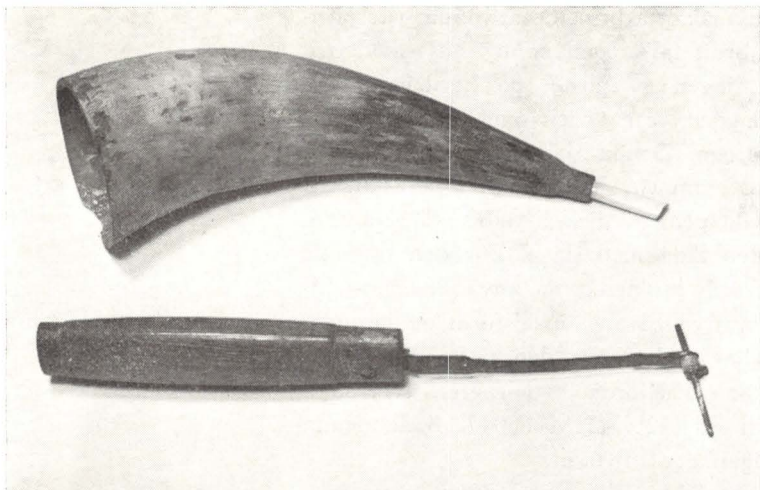

Bild 25. Ringelhorn, använt i Törngrens krukmakareverkstad. Längd 11 cm. Hemmerkrok från samma ställe. Längd 11 cm. Foto L. Strandh.

inte endast linjer utan också ytor. Om man skulle framställa blad av örter eller träd, brukade man också i stället för att skrapa bort vitleran lägga växtblad på fatet och sedan över detta hålla en uppslamning av vitlera. När denna torkat, och man tog bort bladen, var ytorna därunder fria från detta lager. Detta förfaringssätt var typiskt för falkenbergskrukmakarna. Bild 84, 85 t.v. Lerfaten kunde också dekoreras i skraffito med punkter i koncentriska cirklar t. ex. runt fatets brätte. Bild 3, 7 och 12. Man använde då en stålfjäder, vars spets bringades att hoppa på fatet, när detta roterade på drejskivan. Denna dekoreringskallas "hemring" och fjädern "hemmerkrok". Bild 25. Genom de nu nämnda behandlingssätten fick lerkärlen färgerna vitt samt gult, rött och brunt i olika nyanser.

Grön färg fick man av kopparoxid eller kopparaska. När kopparslagaren tillverkat ett kopparkärl och ville ha det blankt, doppade han det i sillake och upphettade det, varefter han sänkte ner det i ett kärl med vatten, "blestkärlet". Då lossnade ytskiktet, kopparoxiden, och föll till botten, varvid kitteln blev blank. Förre uppsamlades bottenlösningen och kramades till bollar. Dessa såldes till krukmakarna, som rev oxiden och blandade den med blyoxid⁵. Den kakelugn, som Jöns Granbeck förmodligen tillverkat, och som står i hans gamla fastighet, är glaserad på detta sätt. Bild 59. En ljusare grön färg fick man genom att sätta vitlera till kopparoxiden. Färgbilder vid sid. 128. Som förut nämnts använde Anders i Varberg grön glasyr på sin kakelplatta (VM 25168).

En annan oxid, som krukmakarna brukade använda, var järnslag, vilken gav gul till brun färg. Den köptes hos smederna. När dessa efter uppvärmningen av järnet på härden smidde detta, lossnade ytlagret, slaggen, som är en oxid, och flög omkring städet som ett gnistregn. Denna slag sopades upp från golvet. Förf:s far (f. 1858), som var smedson, har berättat, att när han som pojke behövde pengar, gick han ner till Hans S. Törngren och sålde en liten låda med slag. För den brukade han få 25 öre. En glasyr, som krukmakarna använde mera sällan var kobolttoxiden, som var dyrbarare än de förut omnämnda. Den gav blå färg. Förf. har endast sett den på några få fat från Falkenberg, och dessa är gjorda i Törngrens verkstad. Bild 2, 4 och färgbild vid sid. 128. (HM 6304). Både denna och kopparoxiden har benägenhet att flyta ut.

Brunsten, manganoxid, användes till svart glasyr, som från första hälften av 1700-talet begagnades till kakelugnar och från slutet av 1700-talet och under 1800-talet till bruksföremål såsom mat-, kaffe- och teserviser. Jöns Granbeck var bland andra mästare till de svarta kakelugnarna och B. Åsberg och Törngrens till serviserna.

Den beskrivning av glasyrerna, som givits, ger en mycket förenklad bild av deras sammansättning. Detta visar dels Hans S. Törngrens samling av glasyrrecept, upptecknad 1872 av hans son Carl Leonard (bil. 6), dels en samling upptecknad 1932 av Edvin Larsson, gesäll hos båda dessa mästare (bil. 7).

Att krukmakarna höll sina glasyrrecept hemliga är omtalat. De gick i arv från far till son eller måg. Den krukmakare, som inte hade recept, fick själv experimentera ut dem, såvida han inte kunde skaffa dem genom list. Det har berättats, att gesäller kommit över sådana under förespeglning att vilja gifta sig med dottern i huset eller lockat fram dem genom stor frikostighet med brännvin.

Med avseende på glasyren kan lerkärnen indelas i fem grupper. I alla fallen används glaserings med blyglasyr som slutbehandling.

1. Enbart med blyglasyr. Bild 24.
2. Med järn-, koppar-, mangan- och koboltoxid. Bild 21, 38, 40 och 55 samt färgbilderna vid sid. 128.
3. Med dekorationer i vitlera med ringelhorn. Bild 32, 91, 92.
4. Med kärlet överdraget med vitlera dekorerat med linje- och ytskraffitering samt hemring. Bild 10.
5. Med kärlet överdraget med vitlera, som målats med koppar-, järn-, kobolt- eller manganoxid jämte skraffitering och hemring. Bild 3.

Efter glaseringen ställdes lerkärnen till torkning på "galten", en torkugn, sammanbyggd med brännugnen. Bild 18.

Glasyrerna gjorde godset starkare, hindrade genomsläppning av vätska och gav det ett mera tilltalande utseende.

I de gamla ryggåsstugorna satte man som prydnad upp fat och annat lergods på hyllor på den ena gavelväggen. Så var förhållandet på Oktorpsgården i Slöinge socken söder om Falkenberg. Många vackra kärl från denna stad fanns där. Oktorpsgården är som bekant flyttad till Skansen i Stockholm.

Bränning

Den äldsta bild av en brännugn man känner till, finns på en väggmålning i Beni Hassan i Egypten från omkring 2700 år f. Kr. Denna ugn hade runt fundament. På samma målning finns en drejskiva, som drevs med handkraft. Rundugnar används i Egypten än i dag. De liknar bikupor. Sedan man fyllt dem med lergods, muras det kupolformiga taket igen. De eldas genom en öppning nertill från en grop i marken. Sådana ugnar har förf. sett både i Kairo och i en by i närheten av Luxor samt på Kreta i den lilla byn Trapsano. Man vet, att denna typ har använts i Danmark. På Själland har man grävt ut en grund efter en sådan från medeltiden. Den var emellertid oval och $4 \times 2,6$ m. Den Kongelige Danske Porcelainsfabrik i Köpenhamn, Göteborgs porslinsfabrik m. fl. har haft rundugnar i form av koner. Det är mycket troligt, att krukmakarna i Falkenberg också haft sådana.

I Wallåkra stenkärtsfabrik i Skåne har man fortfarande en rundugn i bruk, förf. veterligt den enda i Sverige. Dess inre diameter är 4,40 m, höjden till det välvda taket är i mitten 2,20 och vid den metertjocka väggen 1,60 m. Den har en 24 m hög skorsten och sju fyrhål för eldningen⁶.

När flatugnen ersatte rundugnen vet man inte, men i Glostrup på Jylland har man grävt fram en primitiv flatugn, som anses vara gjord så tidigt som någon gång under de två första århundradena e. Kr.⁷. Rundugnar och flatugnar tycks sålunda ha använts samtidigt, men så småningom övergick man till den senare typen, då den ur värmeeconomisk synpunkt var mest fördelaktig.

Av alla brännugnar, som tidigare funnits i Falkenberg, finns endast en kvar, Törngrens på Krukmakaregatan. Denna flatugn byggdes 1902 och ersatte en av samma slag från 1868. Olof Lundströms ugn från 1777 var utbränd 1806. Erik Zetterströms användes 1814—1844, och Peter Stenberg byggde 1846 om sin brännugn, som Johan Sjöholm hade byggt 1815. Det synes av dessa exempel att döma, som om en ugn var utbränd efter omkring 30 år.

Törngrens flatugn står i brännskjulet, som är sammanbyggt med verkstaden, och har en yta av 2,4×2,8 m. Taket är ett tunnvalv med högsta höjd 1,57 m. Bild 20:C.

När man skulle bränna lergods, satte man in krukorna i tre lager ovanpå varandra, varje lager på räfflade lerskivor, "brännplåtar", 3×4 dm. Inuti dessa krukor satte man in mindre sådana på trefötter. Där ovanpå sattes andra kärl, också på brännplåtar. Faten ställdes på kant. En rad av dem kallades "flo". För att de under bränningen inte skulle luta mot varandra och bränna ihop, lade man lerkulor, "puddar", mellan deras överkanter. Vid bränning av kakel ställdes dessa rätt upp. Frithiof Sjöbergs ugn vid Sandgatan rymde kakel till inte mindre än 17—22 kakelugnar beroende på dessas höjd^s.

Det var ett svårt och tidsödande arbete att sätta in godset, så att utrymmet till fullo utnyttjades. När ugnen var fylld, murades öppningen i muren, "schetelmuren", (bild 20:9) igen med tegel, men man lät en tegelsten upptill och en nertill sitta löst, så att de kunde tas ut, för att man skulle kunna se, när bränningen var färdig. Mitt för de båda öppningarna, som då bildades, satt en glaserad lerskärva, "spegel". För att kunna se denna stack man genom öppningen in en trästicka, som då tog eld och belyste spegeln, men för att inte hela stickan skulle brinna upp, lade man lera om den del man skulle hålla i. Från början av 1900-talet använde man i stället för denna anordning ett järnspett, på vilket man spetsat en trästicka. Därigenom kunde man stå längre från ugnen och slapp ifrån den starka värmestrålningen. När spegeln glödde, avbröts bränningen. Då lyste också varje kärl som en röd lampa. Man fick alltså öppna och se på spegeln då och då. Mästaren kunde därför inte lämna ugnen. Hans närvaro var också nödvändig för eldfarans skull. Den 6 oktober 1790 var Peter Granbeck inkallad till rådhusrätten, men han anmälde förfall, då han skulle bränna lerkärl. Bränningen försakade många gånger eldsvåda, vilket omtalats i det föregående.

I botten på ugnen finns tre av tegelstenar uppbyggda gångar, "schörgångar", (bild 20:14), som går från schetelmuren till den motsatta muren med de tre eldhålen, (bild 20:13), där veden lades in. För att inte riskera att godset skulle spricka vid för häftig uppeldning av ugnen, använde man till en början endast det mellersta av eldhålen. Först när ugnen efter denna "smygeldning" var uppvärmd, började man elda också i de båda övriga. Med en järnstång sköts veden in i schörgångarna, så att den skulle komma långt in och värmen skulle bli jämn i ugnen. Roken gick ut genom rökgången vid den igenmurade scheteln. Bild 20:12. Den avslutande delen av eldningen skedde med

vedträn placerade upprätt i eldhålen, s. k. "uppreseldning", för att den rök, som vid bränningen bildats under ugnens valv, skulle drivas ut. Den som skötte eldningen brukade för den starka hettans skull ha kläderna vattendränkta eller skydda sig med en gammal vinteröverrock.

Man använde kådrik gran- eller furuved, och det åtgick tre famnar till en bränning. Det tog 36—48 timmar, innan godset var färdigbränt, och sedan tog det ytterligare 48 timmar, innan ugnen kunde öppnas och kärnen plockas ut. Öppnade man för tidigt, kunde glasyren spricka och falla av. Värmen i ugnen var omkring 800°. Var den för låg, kunde lyster bli för svag. Spänningen var mycket stor, när schetelmuren revs ner efter bränningen. Man kunde vänta många överraskningar. Värmen kunde ha varit för svag, och då måste man göra om bränningen, men resultatet härav blev inte alltid så bra. Den kunde också ha varit för stark, så att glasyren blivit blåsig eller själva godset smält och deformerats och bränt ihop, "kalvat". Leran kunde också ha innehållit främmande partiklar, som sprängt bort en bit glasyr och orsakat ett skönhetsfel, kärlet hade "platzat". Om man slarvat med glaseringen, kunde det bli bara röda fläckar som resultat. Färgen på kärlet kunde också bli en annan, än den man väntat sig. En misslyckad bränning kunde bringa kruk-makaren större eller mindre förluster, och hur skickliga mäs-tarna än var, hände sådant då och då. Så mycket större blev glädjen över en lyckad bränning.

När godset tagits ut ur ugnen, synades det och putsades med kakelkniven, glasyrdroppar avlägsnades och bottnarna slipades jämna så att kärnen stod stadigt.

Det var en gammal tradition att ungdomarna på brännaftnarna, eller rättare sagt brännätterna, samlades i verkstaden till dansgille. På 1830- till 1850-talen avlöste Isak Sjöholm, Anders Bruno och Elias Eriksson varandra med fiolmusik, och senare sköttes dansmusiken av Johan Ahlgren och Edvin Larsson. Om inte verkstadsgolvet räckte till, drog sig de dansande paren ut på gården. Historier och skämt omväxlade med dansen. Det var också sörjt för de materiella behoven. Man brukade baka in höns eller ankor i lera med fjäder, inälvor och allt och lägga dem på härden. När leran var rödbränd, var fågeln färdigstekt, och när man slog sönder höljet, var den också befriad från fjäderskruden. Man bakade också potatis i askmörjan, och om det var på hösten, stekte man äpplen och åt tillsammans med fågelsteken. Maten sköljdes ner med brännvin. För den, som bar nattens tunga och hetta, innebar säkert dessa improviserade danstillställningar en behaglig omväxling.

Enligt Edvin Larsson brände man hos Törngrens ett år under

hans gesälltid två gånger i maj, två i juni, två i juli, fyra i augusti, en i september, två i oktober, en i november och tre gånger i december.

Kakelugnssättning

Efter bränningen av krukmakargodset var detta färdigt att tas i bruk. Så var ej fallet med kaklet. Det skulle också sättas till kakelugnar, och i ett utslag från Byggnings- och Ämbetskollegium 1787 heter det: "Kakelugnars uppsättande av ämbetets egna eller fabriquerna förfärdigade kakel voro ett kakelugnsmakarämbetets ensamma och egentliga gjöra".

Kakelugnssättaren hade en lärpojke med sig som hantlangare, när han skulle sätta en kakelugn. Först ritade man upp linjer på golvet för att utmärka fotskiftets plats. Skulle ugnen vara rund, användes cirkelsticka vid uppritningen. Kaklen gjordes alltid större, än de behövde vara. För att få dem lagom stora, ritade man ut måtten på dem och slog med en hammare på en kniv ut flisor, tills man kom in till linjen. Kanterna jämnades sedan till, genom att man drog kaklet runt i cirklar på en liggande slipsten. För det fortsatta arbetet behövdes förutom hammare och murslev bl. a. vattenpass, lod och vinkelhake.

I de kakelugnar, som sattes under första hälften av 1700-talet, gick värmen direkt och lodrätt upp i skorstenen, vilket var ett oerhört slöseri med bränslet. År 1767 togs emellertid frågan om ekonomisk vedeldning upp i rikets råd⁹, och det uppdrogs åt överintendenten greve Carl Johan Cronstedt att inkomma till Kungl. Maj:t med förslag till förbättrande av kakelugnar för att ernå minskning av vedkonsumtionen. Tillsammans med generalen Fabian Wrede gjorde han upp förslag med ritningar och modeller av trä till sådana kakelugnar. Förslaget gick ut på, att den uppvärmda luften, för att kunna avlämna mera värme, inte skulle gå direkt upp i skorstenen utan cirkulera i flera kanaler i kakelugnen. Då Falkenbergs kakelugnsmakare under hela 1700-talet och in på 1800-talet tillhörde ämbetet i Stockholm, måste lärlingarna avlägga sina gesällprov där. Då dessa prov mestadels bestod i tillverkning och sättning av en kakelugn, fick de tillfälle att praktiskt tillämpa Cronstedts uppfinning där och sedan medföra sina kunskaper till hemorten.

- 1 L. Ehlers, Dansk Lertøj. København 1967.
- 2 L. Ehlers, 1967, s. 9.
- 3 Oscar Bjurling, Falkenbergs sparbank. Göteborg 1940, Falkenbergs vågbok 1742—1757, s. 311 ff.
- 4 Om glasyrer, se bil. 6.
- 5 Uppgiften lämnad av förre kopparslagaren Artur Andersson, Falkenberg.
- 6 Fabrikör Stig B. Andersson på Wallåkra stenkärleksfabrik har lämnat dessa uppgifter.
- 7 Pottemagerovne. Sjællandsk romertidsfund. Danska tidskriften Skalk 1960, h. 1.
- 8 Carl Andersson, som arbetat som gesäll i denna verkstad, har meddelat detta.
- 9 G. Selling, Den svenska kakelugnens tvåhundraårsjubileum. Kungl. Gustav Adolfs akademiens årsbok Saga och Sed 1967, s. 74.

Kärlformer

I några bouppteckningar från första hälften av 1700-talet upptages husgeråd av trä. I en från 1732 förekommer sex trätallrikar och i en annan en potteskanna av trä. Senare finner man mest lerkärl, men hos förmöget folk dominerar tennkärlen. Så upptages i handelsman Olof Öhrwalls bouppteckning 1731 nästan endast sådana.

I och med pottemakarnas ankomst till Falkenberg ökar husgerådet av lergods både i mängd och sorturval. Detta framgår av följande utdrag ur bouppteckningar:

1742 efter Sisela Mårtensdotter, hustru till handskmakaren Anders Strömberg: 1 stor lerkruka, 2 mindre, 5 lertallrikar, 1 skål, 2 små fiskfat.

1746 efter Lars Åkerberg: 1 lerflaska, 1 lampa, 1 "på butelie".

1777 efter guldsmed Olof Collanders hustru: 5 större och mindre krukor, 2 större burkar, 12 djupa, bruna tallrikar, 10 flata do, 3 flata fat.

1780 efter timmerman Rasmus Falks änka: 24 st. bättre och sämre tallrikar, 4 lrfat, 2 krukor.

1787 efter råd- och handelsman Peter Lindberg: 1 soppskål med lock och fat, 15 bruna tallrikar, 5 do, 1 spillkum, 2 små skålar, 1 sämre skål, 1 brun "purpurie" kruka med lock, 1 liten kruka, 8 djupa och flata fat, 18 mjölkbunkar, 12 större och mindre krukor, 10 större do. Dessutom upptas mycket porslin.

1787 efter rektor Bernhard Beckwall: 1 pottemakarekanna, 2 små spillkummar av "Hallands Ler", 4 par vitgula tekoppar med fat, 2 lerkrukor, 3 lrfat, 10 djupa och flata tallrikar, 1 svart soppskål med lock.

1794 efter stadsfiskalsänkan Catharina Wennerholm: 1 drickskrus med tennlock, 1 gammalt söndrigt krus, 1 vit soppskål, 1 gammal tekanna, 2 svarta krukor, 3 sämre do, 2 gamla kaffekannor, 1 svart soppskål med lock, 3 mindre skålar, 1 syltburk, 1 större och 5 mindre trädgårdskrukor, 4 stora skålar, 3 djupa fat, 1 svart do, 2 flata do, 1 gammalt soppskålslock, 6 flata tallrikar, gamla, 7 djupa svarta tallrikar, 1 gul bakelseform, 2 små gröna krukor, 2 små burkar, 2 svarta mjölkskålar, 1 gammal krusig do, 1 svart burk, 1 djup tallrik, 1 gammal munkpanna, bläckhorn och sanddosa, 1 durchslag.

1801 efter änkan Christina Greta Florell f. Thelin: 4 krukor, 6 fat, 2 burkar, 1 skål, 1 krus, 2 blomsterkrukor, 2 trankrukor, 8 tallrikar, 3 tranlampor, 1 nattbäcken, 1 talgpotta, 1 spillkum, 1 sil.

1808 efter Johanna Falk: 1 kaffekanna, 1 tekanna, 3 par ostkrukor. Diverse andra lerkärl.

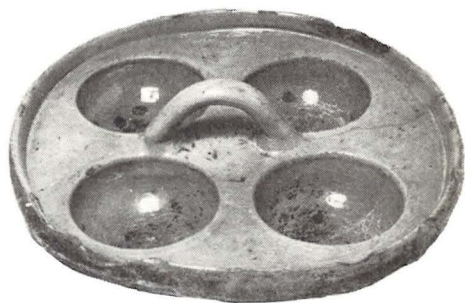
Som ett kuriosum kan nämnas, att i bouppteckningen efter pottemaker J. F. Rost 1742 står: "Lerkärl finns intet".

Ofta anges en klumpsumma för lerkärlen, under det att det finare och dyrare porslinet alltid är specificerat. Priserna på lergodset har inte upptagits här, då det inte gäller dess försäljningspris utan uppskattning av begagnade föremåls reducerade värde.

I bouppteckningarna här ovan finns inte några kokgrytor av lera upptagna, ej heller stekkärl. Då dessa inte var så motståndskraftiga mot stark värme, hade de börjat ersättas med grytor och stekpannor av järn och kastruller av koppar. Från 1700-talet finns bevarade två små lergrytor, den ena med en höjd av 7 cm och en diameter av 10,5 cm (bild 26), den andra något större (KM 4600). De måste anses unika, då de båda har nedböjda handtag, vilket inte annars brukar förekomma. En större kokpanna har drejat handtag med knopp. Bild 26. Alla tre är

Bild 27. Munkpanna med viltlerbegjutning, ljusbrun, med tre ben, handtag på över-sidan och fyra fördjupningar. Diam. 21,5 cm, höjd 4 cm. FM 1521. Foto L. Strandh.

Bild 26. T. v. kokkärl, blyglaserat inuti, med nedböjt skaft från 1700-talet. Höjd 7 cm, diam. 10,5 cm. FM 1514. T. h. större kokkärl med drejat skaft och tre fötter. Blyglaserat inuti. Höjd 12 cm, diam. 14 cm. I hålet i skaftet satte man in en träpinne för att inte bränna sig, då man lyfte den varma grytan. FM 19. Foto L. Strandh.

glaserade utan och innan. En brun munkpanna på tre ben och med fyra fördjupningar och öglehandtag finns på Falkenbergs museum. Bild 27. Sådana var inte så vanliga i Sverige som i Danmark, där de kallades æbleskivepander. I dessa bakade man ett slags munkar av äppletärningar, äggulor, socker och vetemjöl som viktigaste ingredienser. Ett durkslag tillverkat av J. G. Lundström har förut omtalats. Bild 6. De gamla falkenbergsborna kallade det för dörslag liksom danskarna. Trattar av lergods hörde också till köksutensilierna, runda eller fyrkantiga (FM 2213). Bild 28.

Till förvaringskärlen räknades främst fat och krukor. Lerfaten företer en mångfald former och storlekar. De gamla mjölkfaten och mjölkbunkarna var ofta försedda med skvalprand för att inte vätskan skulle rinna över, när de bars. Bild 29.

Liksom faten visar också krukorna olika storlekar och former. De enklaste är endast blyglaserade. En mycket vanlig dekoration har de s. k. fläckakrukorna med gula fält upptill på brun glasyr. Den nedre delen är ofta på utsidan oglaserad. Krukorna är vanligen försedda med handtag, som kan ha sina båda fästpunkter antingen vågrätt eller lodrätt i förhållande till varandra. Bild 30. Ett särskilt ändamål tjänade förningskrukorna, som medfördes till gillena, och av vars innehåll alla skulle smaka. De kallades också skänkekrukor (av "skänka"). Ett gille, dit man medtog förning, kallades också nestegille. Nesta betyder lämna matvaror i föräring. Man använde också sådana krukor vid besök hos barnsängskvinnor. Danskarna kallar dem barselkrukor. På Kulturen i Lund finns en grönglaserad, inuti brun skänkekruka från 1700-talets början. Den har både grepe och öron. Bild 31. En annan förningskruka med lock och öron men utan grepe är en brunglaserad fläckakruka. Om det inte fanns lock av lergods använde man ett av trä, vilket var fäst vid öronen med ett "kråckeband"¹ (FM 1425). En tredje har grepe och lock men saknar hänklar. Den är ljusbrun med gul dekoration och tillverkad i Törngrens verkstad. Bild 32. En fjärde presentkruka på Falkenbergs museum har initialerna "M. L. W." och årtalet "1845" inristat i ett hjärta (FM 1505).

Svartglaserade bords-, kaffe- och teserviser förekom från senare delen av 1700-talet och gula redan tidigare. Soppterriner med lock fanns både ljusa med dekorationer och mörka, bruna och svarta, med intryckt mönster och relief (NM 105483). Bild 33 och 49. Här kan även noteras en svart soppskål i fröken Marta Hellmans, Falkenberg, ägo.

I en bouppteckning från 1742 är två fiskfat upptagna. Dessa brukade ha en fast skål i mitten för senap. Liknande fat använde man också till grötfat, och då hade man smör, honung

Bild 28. Tratt av bränd lera, oglaserad, med ristade våglinjer som dekoration. Jfr bild 24. Höjd 15,5 cm, diam. 20 cm. FM 2637.

Foto L. Strandh.

Bild 29. Mjölkfat vitlerbelagt invändigt. Från slutet av 1700-talet. Försett med skvalprand kring kanten. Hemring och målning med bruna dekorationer inuti. Diam. 34,5 cm. KM 10484.

Bild 30. S. k. fläckakruka med grepe och lock. Använd som skänkekruka. Inuti blyglaserad liksom locket och den övre delen av utsidan. "Fläckarna" är vitlerbegjutna före blyglaseringen. På locket har ristats "B. M.", ägarens initialer. Höjd utan lock 25 cm. FM 1425. Foto förf.

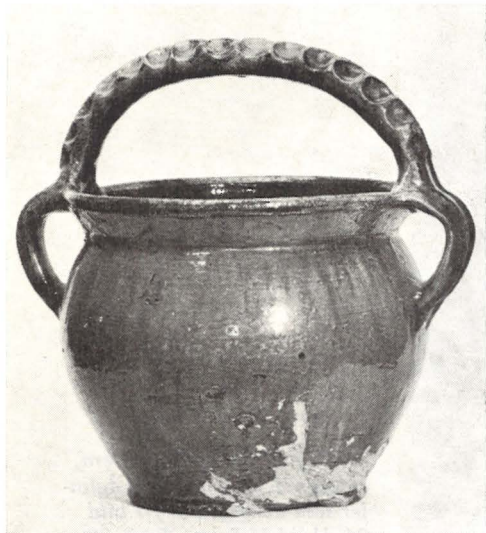

Bild 31. Grönglaserad kruka med grepe och två öron. På utsidan är glasyren tillsatt med kopparoxid. Kan liksom den föregående ha använts som skänkekruka. Höjd 30 cm. KM 15192.

Bild 32. Skänkekruka, gul med dekoration med vitlera med ett ringelhorn. Försedd med grepe och lock. Höjd 15 cm, diam. upptill 12 cm. FM 1124. Foto L. Strandh.

Bild 33. Soppterrin, rund, utanpå vitlerbegjuten och blyglaserad, inuti endast blyglaserad. All dekoration i skraffito: fågel på gren, "1868", barkskepp från 1800-talet och sexuddig stjärna och på andra sidan: fågel på gren, "S. O. s.", brigg och kompassros. Höjd 21,5, bottendiam. 12,4 cm. HM 4038. Inuti terrinen ligger en papperslapp med namnet Hans Törngren.

Bild 34. Grötfat med smörskål i mitten. Vitlerbegjuten med hemring, annan skraffitering och glasyrmålning i grönt, brunt och svart. Årtalet 1782 i smörskålen. Diam. 31 cm, höjd 5 cm. GM 6241. D 174.

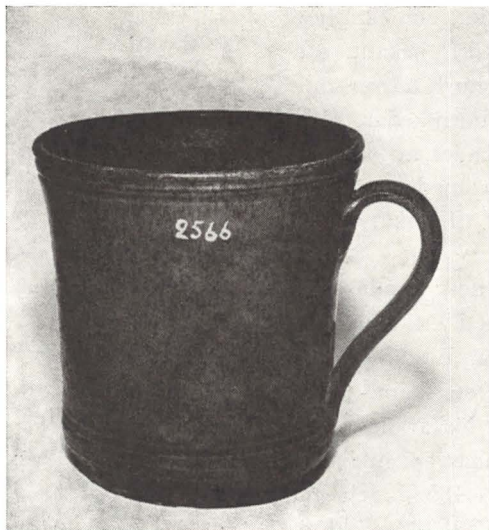

Bild 35. Blyglaserad, brungul mugg med groplinjer. Diam. 14,5 cm, höjd 16 cm. FM 2566. Foto L. Strandh.

Bild 36. Skämtrus, gyckelkrus, kopia av ett äldre, tillverkat 1821. Kopian gjord av gesällen Edvin Larsson. Blyglaserat, brunt, med handtag. Höjd 13 cm. Foto förf.

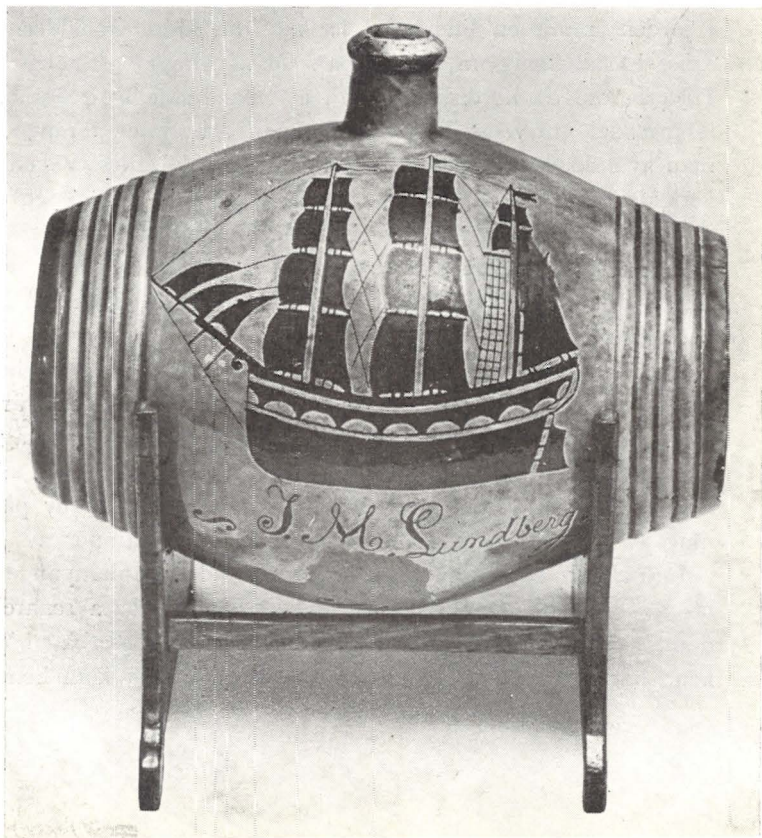

Bild 37. Grönglaserad brännvinskagge med en fullriggare i skraffito med texten: "I. M. Lundberg, Scheppenas ägare. Falkenberg den 26 juli 1848". Längd 18,5 cm. FM 2857. Foto Benkt-Olof Benktson.

e. d. i skålen. Dessa fat sattes fram mitt på bordet, och familjemedlemmarna åt gemensamt ur dem. Det är förf. bekant, att man så sent som in på 1900-talet på en lantgård någon mil från Falkenberg åt ur ett gemensamt fat med hornscedar, som inte diskades efter användandet utan endast torkades av och lades ner i en låda i bordet. Ett bevarat grötfat med smörskål, vitgult med ornering i brunt, grönt och svart är tillverkat 1782. Bild 34.

Dryckeskruset, som brukade skickas runt bordet, kunde, om det skulle anses som litet finare, vara försett med ett tennlock. I bouppteckningarna finns flera sådana nämnda. Bild 35 visar ett brungult krus (mugg) utan lock och bild 36 ett skämt- eller gyckelkrus, vilket tidigare omtalats. Brännvinet förvarades ofta i små kaggar av lergods. Som exempel kan nämnas en gulglaserad med ett barkskepp i skraffito och årtalet "1853" och en ljusgrön med fullriggare i skraffito och årtalet "1848". Bild 8 och 37.

Kaffe- och tekannor av lera förekommer på flera håll i bouppteckningarna. Av bevarade kan noteras en kaffepanna i svartbrunt, ett försök att imitera en silverkanna (KM 13584) och en svartglaserad från 1850 tillverkad av Birger Åsberg samt en tekanna i samma färg, möjligen också av honom (FM 1444). Bild 38.

I bouppteckningarna har även noterats lampor, dvs. tranlampor, som är en mycket gammal uppfinning. I Danmark har man i jorden funnit en liten oval lerskål från äldre stenålder, som anses ha använts som tranlampa². Olaus Magnus omtalar i sin Historia om de nordiska folken³, att man hade tre slags belysningsmedel, torrvedsstickan, tranlampan och ljuset. Tranen fick man av fisklever, som fick ruttna och sedan kokades. Veken tillverkades av lin, hampa eller ännu hellre av "knapptogh", en juncusart, som i Skåne och Halland kallades lampegräs. Dess strå innehåller märg, som togs ur och torkades. Denna ryker inte, vilket de båda förstnämnda gör, och drar ej heller så mycket tran som dessa⁴.

Typiskt för tranlampor tillverkade i Falkenberg är, att handtaget, som förenar lysskålen med droppskålen eller foten, är inböjt. Därmed är inte sagt, att alla med sådant handtag är gjorda där (FM 346, ljusbrun och FM 2481). Bild 39. En större lampa av annan form kan brinna tre månader utan ny påfyllning av tran. Bild 40. Man använde även tranlampor av järn.

I slutet av 1860-talet började här i landet tranlampan ersättas av fotogenlampan^{5, 6}. I Falkenberg skedde detta senare att döma av följande⁷. Kapten Johan Stenberg på bogserbåten "Falken" har berättat, att han en gång på 1880-talet kom hem till

Bild 38. Svartglaserad kaffekanna tillverkad av Johan Birger Åsberg 1850. Höjd 18 cm. VM 880.

Bild 40. Svartglaserad tranlampa. Denna ansågs kunna brinna tre månader utan ny påfyllning av tran. Höjd 24,5 cm, diam. upptill 11 cm. FM 372. Foto förf.

Bild 39. Blyglaserad, mörkbrun tranlampa. Höjd 10,5 cm, diam. 12 cm (droppskålen). FM 2481. Foto förf.

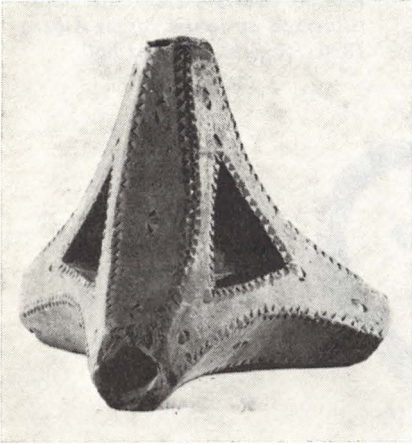

Bild 41. Ljustake, fotangelstake, oglaserad, på mitten genombruten och ornerad med tandsnütt. Bredd 16,6 cm. KM 10145.

Bild 42. Grönglaserad ljustake. Höjd 13 cm. FM 2491. Foto förf.

Bild 43. Oglaserad ljustake. Höjd 8,5 cm. FM 2482. Foto L. Strandh.

Bild 44. Oglaserat tändsticksställ för svavelstickor i paket. Höjd 8 cm. FM 2203. Foto L. Strandh.

sin mor med 1/4 l fotogen, som han köpt i en järnhandel och sade, att den kunde lysa. Hon hade inte hört talas om fotogen och bad honom bära ut den, så att ingen olycka skulle hända. Anledningen till att man i Falkenberg tog fotogen i bruk senare än i Älvsborgs län och i Lund kan kanske ha berott på, att tranen var lättare att anskaffa vid kusten, och att den också ställde sig billigare.

En ålderdomlig typ av ljusstakar är fotangelstaken, som användes redan under medeltiden i Frankrike. Kulturens exemplar, bild 41, är oglaserat och ornerat med tandsnitt. Bild 42 ger prov på en betydligt vanligare form av ljusstake (hit kan även föras FM 2486 och FM 2487, 13 cm höga, gul- respektive grönglaserad), medan bild 43 visar en liten, oglaserad stake av annorlunda stil. För de eldfarliga svavelstickorna i paket användes gärna tändsticksställ av lera. Bild 44.

Till krukmakaregods som tjänade hygienen hörde nattbäcknet (FM 745, höjd 20 cm, diam. 19 cm, brunglaserat), tvättfatet (FM 1106, med fastsittande tvålkopp, brunglaserat), rakskålen (FM 690, höjd 4 cm, diam. 9 cm, brunglaserat) och "spottbacken" (FM 2520, halvcirkelformad bottenyta, höjd 9 cm, bredd 24 cm, gul med grön dekor), vilken ofta brukade vara placerad framför kakelugnen. Som exempel på prydnadsföremål kan nämnas en vas tillverkad av Hans Törngren åt sonen Sven, gul med dekor och texten "Falkenberg den 17 Okt 1796 föddes Sven Törngren. Ritat av Hans Törngren MDCCC" (FM 1126, höjd 19 cm, diam. 12,5 cm), en gulbrun vas med skraffito: "H. A. E. Törngren. Född 13/7 1883 Död 30/6 1885 Minne af J. P. B." Bild 45 och 46. J. P. B. kan möjligen avse gesällen Jöns Peter Bäckström, som dog på fattighuset 1887, 65 år gammal.

En blomsterpotta har formen av en gris, gul med bruna fläckar och med ett runt hål i ryggen. Bild 47. Intendent G. Karlin på Kulturen hade på en av sina resor på 1890-talet i Halland sett flera sådana, därav en i Tvååker norr om Falkenberg med en blomstrandende *Helenium* skjutande upp ur dess rygg.

En del askar och skålar, tillverkade av krukmakarna i Falkenberg, kan också noteras. En gul ask med lock har dekor och text i skraffito: "Carl G. Petersson 1863" och i botten intialerna "E. L.", vilket förmodligen syftar på Edvin Lundqvist, gesäll hos krukmakare Törngren, bild 48, och en skål med ett liknande mönster i samma teknik bär texten "I B N" och "18 $\frac{24}{12}$ 51". Båda tillhör fru Gustava Löfgren, sondotter till guldsmed Carl G. Petersson, vilken var gift med en syster till Hans S. Törngren. Det är därför troligt, att dessa alster tillverkats i Törngrens krukmakareverkstad. Bild 49 visar t. v. en svartglaserad, genombruten nysteskål, som användes till att ha garnnystan i med tråden löpande genom något av sidans hål. Anders Jansson har tillverkat en brunglaserad skål på fot och med taggad kant, vilken har det svarvade träsmorfatet som sin förebild. Bild 50. Till förvaringskärnen i lergods hörde också bläckhorn och sanddosor. I en bouppteckning från år 1794 finns bådadera nämnda.

Vid uppröjning av den tomt, som tillhört Jöns Granbeck, har man funnit en del lerskärvor och en oglaserad lergök (höjd

Bild 45. Vitlerbegjuten bägare, gul-röd, med hemring och linjemönster i skraffito. Höjd 14 cm. FM 1167. Foto förf.

Bild 46. Grausmyckningsvas (tulpanvas, fingervas), vitlerbegjuten, ljusgul, med text i skraffito: "H. A. E. Törngren. Född 13/7 1883 Död 30/6 1885. Minne af J. P. B." Höjd 14,5 cm, diam. 10 cm. FM 1127. Foto förf.

Bild 47. Blomsterpotta i form av en gris i bränd oglaserad lera från början av 1800-talet. Hålet i ryggen fylldes med jord, och däri planterades en krukväxt. KM 3075.

Bild 48. Ask med lock, vitlerbegjuten, rödgul. Dekor i skraffito med texten "Carl G. Petersson 1863" och — i botten — "E. L.", förmodligen initialer för Edvin Lundqvist, gesäll i Törngrens krukmakeri. Höjd 6 cm, diam. 10,5 cm. Ägare fru Gustava Löfgren, Falkenberg. Foto förf.

Bild 49. T. v. svartglaserad nysteskål. Höjd 8 cm, diam. 12 cm. GM 2548; t. h. blyglaserad, brun soppskål med före glaseringen gjorda ristningar, linjer och punkter. Höjd 21 cm, diam. 21 cm. GM 2135.

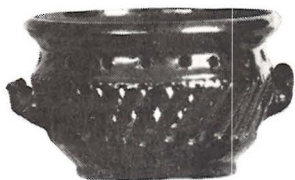

Bild 50. Blyglaserad brun skål med taggad kant, som har svarvat träsmörfat som förebild. Tillverkad av A. B. Jansson. Höjd 10 cm, övre diam. 17 cm, nedre 12 cm. HM 14196.

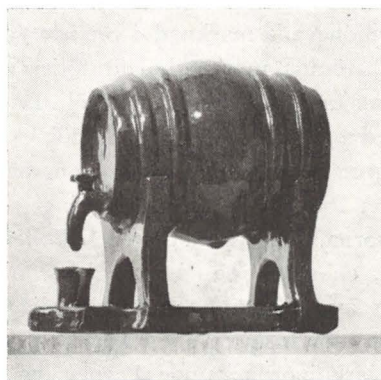

Bild 52. Sparbössa i form av en tunna, vitlerbegjuten, gulgrå. Inuti tunnans en lös lerklump. Tillverkad av A. B. Jansson. Höjd 12,3 cm. NM 85752.

Bild 51. T. v. lergök av äldre typ, delvis glaserad. NM 152794. Foto NM. T. h. lergök av modern typ med grönglaserat huvud, vridet åt vänster, vilket är typiskt för falckenbergstillverkade lergökar. FM 1130. Foto L. Strandh.

10 cm, längd 9 cm). Ägare fru Gustava Löfgren, Falkenberg. Den kan vara tillverkad av denne eller någon av de tre, som övertog verkstaden efter honom. Numera glaseras lergökens huvud, vilket inte var fallet förr. De, som tillverkas i Falkenberg, vrider alltid huvudet åt vänster. Bild 51.

August Bondeson har i sin berättelse Lergöken i novellsamlingen I Glimminge och Kröplinge skrivit om det lilla "gökälv" och börjar: "I Falkenbergs stad, där ha de då de raraste lergökar i hela kristenheten, och det tyckte Karl Johan i Hagen med, så när han var där inne med ett lass bränne dagarna före jul, så smatt han in till pottmakarens och köpte en riktigt grann julagök, med två tapplehål på var sida och med ett vassnäbbigt huvud i den ena ändan och ett blåsehål i den andra. Den skulle hans lille Sven Petter ha att roa sig med i helgdagarna..." I novellen Sjönevads marknad i Smärre skrifter skildrar Bondeson denna berömda marknad. Här följer några rader: "Här tar Sven pottmakare just emot handsöl. Det blir jämt som mor skickade med mig, sex styver till en lergök".

Det var som bekant lärlingarna, som hade privilegiet att tillverka och få förtjänsten vid försäljningen av lergökarna liksom av sparbössorna. Lärpojken Anders Boderus gjorde och sålde, som vi sett, en sparbössa. Anders Jansson har tillverkat en sådan i form av en tunna. Inuti den ligger en lerklump, som skramlar, när man ruskar på den. Bild 52.

De s. k. lärkpiporna kunde barnen ha lika roligt med som med lergökarna. De påminner om en tobakspipa. Då man slog vatten i piphuvudet och blåste genom skaftet, uppstod ett ljud, som liknade en lärkdrill, därav namnet. Bild 53.

I Jöns Granbecks bouppteckning 1783 finns en förteckning på hans lager av "Ler = Kärill" med priser, den enda som finns i de äldre bouppteckningarna.

	stycke-	pris
3 dussin djupa och flata tallrikar à 3 sk kostade	9: —	3 rst
4 dussin sämre fat à 1 sk 6 rst	6: —	1 1/2 rst
3 dussin större och smärre skålar à 9 rst st	27: —	9 rst
3 dussin krukor à 1 sk st	36: —	1 sk
Ett dussin bruna fat à 1 sk 6 rst st	18: —	1 sk 6 rst
	96: —	= 2 rdr

Dessa 14 dussin lerkärl kostade alltså endast 2 rdr.

År 1885 kostade en kruka, kanneburk, 2 1/2 l, 17 öre.

På 1890-talet kostade en lergök två öre, men i början på 1900-talet fem öre enligt krukmakare Axel Jansson.

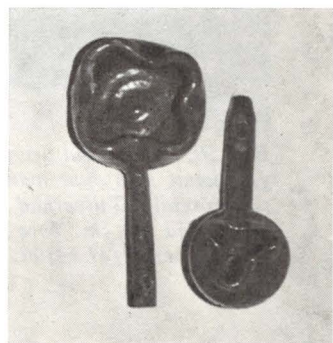

Bild 53. Lärkpipor, t. h. överdragen med grönfärgad blyglasyr, huvudets höjd 6,5, diam. 5,5 och skaftets längd 12 cm, FM 2546, och t. v. gulbrun, med mätten 4,8 och 15 cm. FM 2555. Foto förf.

Martin A. Ohlsson har gjort en uppställning över brukskärlsproduktionens föremålstyper, benämningar och priser, som "från 1800-talets slut till /första/ världskriget" var aktuella⁸:

<i>Fat</i> : "lekety" eller "lekefat" (på ung 1/2 l.)	10 öre
kvarters	17 öre
halvstops	25 öre
kannefat	30 öre
mellanfat (ung. 4 l)	35 öre

Bunkar tillverkades i samma storlekar och till samma priser.

<i>Burkar</i> "småburkar"	15 öre
halvstops	35 öre
kanna	40 öre
mellanburkar	50 öre

<i>Krukor</i> : kanna	75 öre
mellankrukor (10 l.)	1.00 kr
"stora krukor" (14 l.)	1.25 kr

1 stop = 1/2 kanna = 2 halvstop = 4 kvarter = 1,3 l.

År 1910 kostade en blomkruka 40 öre (storleken är ej känd).

1 Maria Collin, *Krukband*. Fataburen 1915.

2 Andersen og Møller, *Keramik*. København 1946, s. 230.

3 Tryckt i Rom 1555.

4 Pehr Kalm, *Wästgötha och Bahuslänska resa förrättad år 1742*, s. 188 ff.

Anders Gustaf Barchaeus, *Underrättelser angående lanthushållningen i Halland*. 1773. Lund 1924, s. 36.

5 Melander, August, *Anteckningar om Marks och Bollebygds härader i Älfsborgs län*. Göteborg 1913, s. 210.

6 Lundberg, Joh. Fr., *Från 1860-talets Lund*. Kulturen 1951.

7 Andersson, Ernst, *Falkenbergsminnen*. Hallands Nyheter, 5/12 1970.

8 M. A. Ohlsson, *Om de halländska krukmakarna*. Svenska kulturbilder, ny följd, band 5, s. 82.

Pottugnar, järnugnar och skivkakelugnar

Ugnar för uppvärmning av bostäder har utvecklats ur den runda brännugnen och har kommit till Tyskland från norra Italien på 1200-talet. Väggarna i en sådan utgjordes inte av kakel i vår tids mening utan av pottor eller skålar. Dessa ugnar kallades i Tyskland Kachelofen, och det namnet fick de behålla sedan skålarna eller krukorna bytts ut mot skivkakel. När dessa ugnar infördes till Tyskland, kallades lergryta där Kachala, som kommit av det italienska caccus, gryta. I Sverige betydde kakel på 1600-talet lerkärl eller kruka.

I Lund har man i jorden, där Allhelgonaklostret låg, grävt ut resterna av en pottugn, som stod där på 1400-talet. Pottorna är grönglaserade invändigt, runda i botten och har kvadratisk mynning, vilken varit vänd utåt i den cylindriska ugnen. Den är rekonstruerad och uppställd i Kulturen (KM 49186)¹.

På Frilandsmuseet vid Sorgenfri i Danmark finns också en rekonstruerad sådan², och på Stora Damgaard, Klemensker sogn på Bornholm har man i jorden funnit ”kakkelpotter”. (Rønne Museum 5852—5856.)

I Falkenberg har inga systematiska jordundersökningar gjorts, men bouppteckningarna bekräftar, att pottugnar funnits där. Pottmakare J. F. Rosts bouppteckning 1742 upptar ”stor gätustuga med en god glaserad pottugn. Stugekammaren afskiftad från stugan med en liten pottugn, glaserad”. I strandridaren, senare postmästaren Bengt Björkmans bouppteckning 1756, har noterats: ”I stugan pottkakelugn”, och i handelsmannen Magnus Öhrwalls bouppteckning 1794: ”3 pottkakelugnar med dörrar och spjäll à 5 rdr, 1 pottkakelugn med dörr och spjäll 3 rdr 16 sk”. Den senare hade också en järnkakelugn, utläggare. Hans fastighet var byggd 1773.

Redan under 1500-talet hade man i Danmark, för att bättre tillvarata värmen från den öppna spisen, börjat använda s. k.

biläggargagnar, uppbyggda av gjutna, rektangelformiga järnplattor. Den äldsta där funna plattan bär årtalet 1543. I denna ugn, som också kallas sättugn, lade man in glöden från den öppna spisen. Den hade alltså ingen egen eldstad. Pehr Osbeck skriver i Utkast til Beskrifning öfver Laholms Prosteri härom 1796: "Alla äga icke förmögenhet at köpa kakelugnar, som likväl en stor del äga af järn, utan elden göres up i bakugnen eller spisen, som äro ihopa murade, at elden rakas ur den förra i den senare och straxt skjutes spjället".

I de gamla ryggåsstugorna i Falkenberg hade man öppen spis för både matlagning och uppvärmning. När järnkakelugnarna, som hade bilder i relief, började användas där, vet man inte, men fr. o. m. 1600-talet förekommer de enligt bouppteckningarna. Således har bl. a. noterats: för år 1684 två järnkakelugnar i blåastugan och en järnkakelugn, 1688 blåastuga med järnkakelugn, 1711 järnkakelugn i stugan, 1716 järnkakelugn i blåastugan, 1759 stuga med järnkakelugn, en liten nattstuga med järnkakelugn och i blåastugan järnkakelugn (bouppteckning efter "tullnär" Casten Pijhlgard, en förmögen man i Falkenberg), 1764 järnkakelugn samt 1794 en järnkakelugn, som här kallas utläggare, vilket är detsamma som biläggare.

I Falkenbergs prästgård, byggd 1691, sattes kakelugnarna av Jöns "murmästare", som fick tolv daler därför. Det fanns ju ingen pottmakare i Falkenberg ännu, så pottorna måste ha levererats från någon annan stad.

Första gången skivkakelugnar omtalas i falkenbergstrakten är förf. veterligt 1748 i en grannsocken till Falkenberg, Vinberg. I bouppteckningen efter prosten Severin Bökman detta år upp-tas fyra kakelugnar i prästgården: 1 st skivekakelugn med dörr, 1 st do sämre, 1 st do, 1 st do liten³.

Då man 1889 rev ner en gammal kakelugn i Falkenberg, fann man i fyllningen en kakelform, märkt med Jöns Granbecks initialer, "I:G:B:1750" (KM 38510 a). Den överensstämmer till form och dekor med kakel i två svartglaserade kakelugnar (se nedan), tillverkade omkring 1700 i Falkenberg. Bild 54 och 55⁴. Dessa närmast kvadratiske kakel är prydda med barockornament i relief, en mussla i krönt oval omgiven av akantusslingor. Bild 1. Av detta kakel från tidigt 1700-tal finns även en variant med slät oval. Bild 56. Några arkivaliska notiser kan möjligen ge en hypotetisk förklaring till denna överensstämmelse mellan Granbecks kakelform och kakel, tillverkade omkring ett halvsekel tidigare, långt innan Granbeck hade börjat sin verksamhet. Samtidigt som Johan Hildner, "Johan Pottmakare", under 1700-talets första år var verksam i Falkenberg, fanns där enligt uppgift i stadens mantalslängd 1705 en "Bilthugg: E. Brankem ogift

Bild 54. Svartglaserad kakelugn från Ryngö slott i Skåne. Kaklen troligen från början av 1700-talet. Fötter och krans saknas. KM 35200.

Bild 55. Svartglaserad kakelugn från Dybecks slott i Skåne. KM 17785.

saxiske fånge”. Möjligen kan Johan Pottmakare ha tagit i sin tjänst denne tyske bildhuggare, som då har modellerat och tillverkat formarna till nämnda kakel⁵. Johan Pottmakares dotter Anna gifte sig 1727 med krukmakaren J. F. Rost. Då dennes andra hustru som änka 1744 gifte om sig med krukmakaren Jöns Granbeck, är det troligt, att Johan Pottmakares verkstadsinventarier kom i Granbecks ägo. Efter en kanske försliten eller skadad form har Granbeck förmodligen gjutit en ny, som fick hans signatur och året 1750.

Bild 56. Svartglaserat, reliefornerat kakel med krönt oval omgiven av akantusslingor. Troligen 1700-talets början. 18×20 cm. KM 38510.

Kakelugnarna från Rynge och Dybecks slott i Skåne, bild 54 och 55, är skänkungar, dvs. byggda i två avdelningar, en nedre, underlivet, och en övre, indragen och smalare, överlivet. Ryngenugnen har tre skift i vardera livet. Kaklen är i de tre nedersta skiften i det närmaste kvadratiska, vilket var ett brukligt format långt fram under 1700-talets förra hälft. Förekomsten av många olika slags kakel och sättet på vilket dessa sammankomponerats kan tyda på att denna ugn hopfogades av kakel från flera ugnar när den sattes upp på det 1862 byggda slottet. Kakelugnen från Dybeck är upptill försedd med krön och under detta profilerad översims, fem skift i överlivet, vulstformat mittelband, två skift i underlivet, profilerad fotsims och fem fötter i form av lejon tassar på klot. Såväl de brutna hörnen som fötterna är typiska för 1700-talsugnarna.

Kakelugnar av motsvarande slag med musslor som reliefdekor finns både på Hellerups herrgård i Ljungby socken strax norr om Falkenberg och på Ottersjö herrgård i Dagsås socken närmare Varberg. Enligt traditionen är dessa tillverkade i Falkenberg⁶. Två av kakelugnarna på Ottersjö har årtalet 1750.

När Falkenberg fick sin nya tullbro 1761, byggdes också en tullstuga för lilla tullen, senare kallad Brostugan. Den låg vid Ätråns skreasida. Där inflyttade tullskrivaren och broarrendatorn Gillberg 1763. I denna byggnad, riven 1933, fanns en svartglaserad kakelugn, som troligen sattes, när huset byggdes. Bild 57. Den var nämligen tillverkad i den tidens stil, rokoko. Om den gjorts i Falkenberg, kan ingen annan än Jöns Granbeck ha varit mästaren. Den var av skänktyp med nisch. Den hade profilerad översims och fotsims samt vulst mellan under- och överlivet,

Bild 57. Svartglaserad reliefornerad rokokokakelugn, troligen från 1760-talet Tidigare i den 1933 rivna Brostugan i Falkenberg. Ej bevarad. HM bildarkiv.

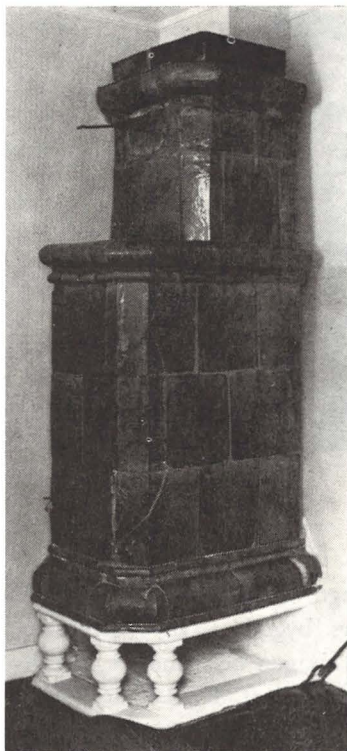
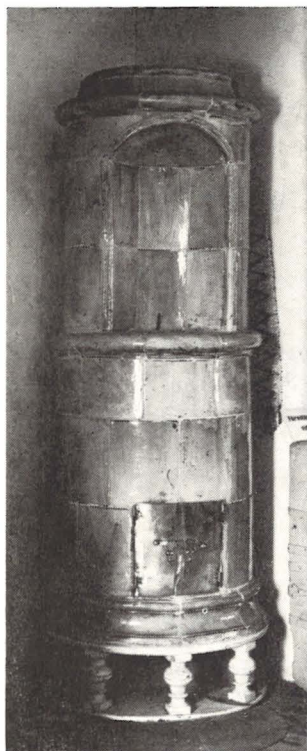

Bild 58. Rund vitlerbegjuten, gulröd kakelugn med nisch och svarvade fötter. Förmodligen från 1700-talets mitt. Från Falkenbergs gamla gästgivaregård skänkt till FM. Foto L. Strandh.

Bild 59. Fyrkantig kakelugn i grönfärgad blyglasyr på svarvade fötter. Tillverkad och satt av Jöns Granbeck i hans fastighet i mitten av 1700-talet. Nu Storgatan 67. Foto NM.

som vardera hade tre skift. Kakelugnen hade antagligen satts om, eftersom fotskiftet hade ljusare färg. Tidigare har den förmodligen stått på fötter i likhet med andra 1700-talskakelugnar. Tyvärr togs den inte tillvara vid rivningen av Brostugan.

Förutom barock- och rokokokakelugnar har inga stilkakelugnar tillverkats i Falkenberg. Inte heller förekommer några i relief förrän i slutet av 1800-talet, däremot helt enfärgade, enfärgade med stänk i annan färg och med bilder i skraffito och i olika färger. En rödgul, rund kakelugn i Falkenbergs museum, har som gåva från en tidigare ägare kommit från stadens gästgivaregård. Bild 58. Denna fastighet är byggd före 1715, men kakelugnen torde vara från 1700-talets mitt. Underlivet har tre och överlivet två och ett halv skift. I det senare finns en nisch. Ugnen står på svarvade fötter. I fastigheten Storgatan 67, kvarteret Brännugnen, står en grönglaserad kakelugn av ålderdomlig typ. Bild 59. Den är en skänkgugn, endast 160 cm hög med tre skift i underlivet och ett och ett halvt i överlivet. Ugnsluckan sitter på den smala sidan. Kaklens mått är 22,5×26 cm. I denna fastighet bodde

Jöns Granbeck, och det är mycket troligt, att han tillverkat och satt denna ugn.

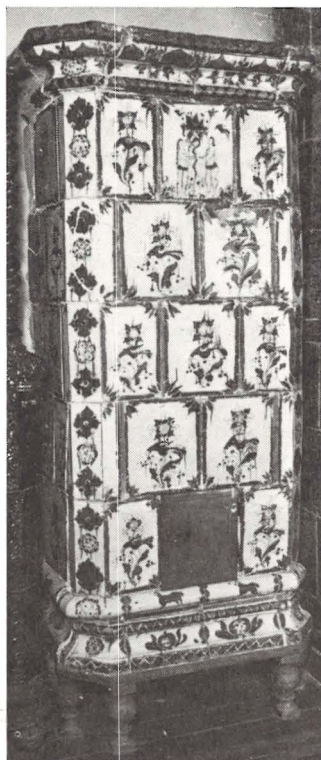
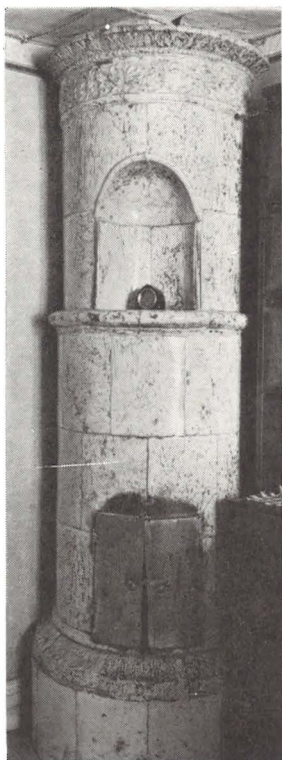
I det gamla adamssonska huset, Skolgatan 3, Falkenberg, numera i stadens ägo, stod till 1967 en skänkugn, gul med bruna stänk. Fotskiftet var ersatt med ett murat sådant, vilket tyder på, att den varit omsatt och tidigare haft fötter. Den var från 1700-talet, och hade tre skift i underlivet och ett och ett halvt i överlivet. Vid fastighetens reparation 1967 revs den ner och hamnade på soptippen, vilket är att beklaga.

Till Falkenbergs gamla prästgård, Storgatan 48, uppförd 1830, beställdes detta år sju stycken kakelugnar till följande rum: sal, gästrum, förmak, dagligstuga, pigkammare, studerkammare och

Bild 60. Grönstänkt gul, rund kakelugn med nisch, satt i Falkenbergs gamla prästgård 1830. Riven. Foto NM.

Bild 61. Vitlerbegjuten gul, flat kakelugn på svarvade träfötter med skraffitering samt brun och grön glasyr. Från senare delen av 1700-talet. 192 cm hög. KM 4614 a. Färgbild 1 vid s. 128.

Bild 62. Vitlerbegjuten gul, flat kakelugn med bl. a. brun och grön glasyr och skraffitering bl. a. "Falkenberg", "C. A. Törngren" och "1842". GM D 2441.

sängkammare. Staden beställde endast två av dessa glaserade beroende på ”dess stora fattigdom”. J. L. Dragstedt, som då var kyrkoherde i Falkenberg, var emellertid nog generös att bekosta glaseringen av de övriga fem, då han ansåg, att rödbrända, ”skröjda”, kakelugnar i ett ”publikt hus” utan tvivel skulle bli kasserade av högre myndigheter.

Fem av kakelugnarna togs bort när värmeledning installerades i huset. En av dessa har fotograferats av en tjänsteman på Nordiska museet. Bild 60. Den var rund, gul med gröna stänk och försedd med nisch. Fotsims, översims och krön var modellerade med palmettornering, vilket ofta förekom på 1800-talet. Den hade fem skift och i stället för fötter ett fotskift.

Av de två kvarvarande kakelugnarna är en grön och lik den nu nämnda men utan nisch, den andra fyrkantig och rödgul. På dessa båda har på vitleran med en pinne den gröna respektive bruna glasyren petats ut. Detta kallas ”vingning” och resultatet blev marmorerade kakel. En gul ugn i den nu rivna ”Skansen” snett emot Brostugan på skreasidan av bron hade kaklen rutade diagonalt med pensel i grön glasyr. I Jöns Granbecks ovannämnda fastighet finns också en gulbrun kakelugn med bruna stänk och av endast 4 1/2 skifts höjd. Den bör ha tillverkats av någon av Granbecks efterträdare i fastigheten på 1800-talet.

Så något om gula kakelugnar med skraffitering och med eller utan färgad glasyr, vanligen i grönt och brunt. Av den tidigast kända ugnen av detta slag finns endast ett antal lösa kakel bevarade av vilka en del är söndriga. Dåvarande intendenten på Kulturen i Lund G. Karlin fann dem 1889 i ett gammalt hus i Falkenberg. De var insatta som väggbeklädnad, och därför hade rumpet borttagits. Förutom den bruna skraffiteringen på den gula ytan har figurerna och ramen också glaserats i grönt och brunt. Alla kaklen har olika motiv: segelfartyg, roddbåtar, soldater, djur, växter etc. Bilden på en platta föreställer Holger Danske och Burman, ett i folklig bildkonst omtyckt motiv. De flesta av kaklen bär årtalet 1752. Vid denna tid fanns endast en kakelugnsmakare i Falkenberg, Jöns Granbeck, och det är med säkerhet han, som tillverkat dem. Bild 68 och 86—88. Intendent Karlin, som hemförde dessa kakel till Kulturen, skriver i katalogen om dem: ”Arbetet torde få räknas till de bästa, som det blomstrande halländska krukmakeriet åstadkommit, och är jämte den ugn, som bär samma nummer, museets bästa exponent för denna konst”.

Den kakelugn, som Karlin nämner, har likadana dekorationer som två ugnar från 1840-talet. Dessa tre kakelugnar har på de flesta kaklen som motiv fåglar, målade efter samma schablon,

och blommor, som också liknar varandra. Endast en av de tre ugnarna är signerad. Den är signerad "C. A. Törngren", "Falkenberg" och "1842", vilket således syftar på Carl Anton Törngren, som blev gesäll 1841. Bild 62. Den andra 1800-talsugnen bär årtalet "1844", det år då ovannämndes kusin, Hans Severin Törngren blev gesäll. Bild 63. Den av Karlin här beprisade saknar namn och årtal, men är en 1700-talsugn med både fötter och brutna hörn. Enligt Karlin är den från tiden 1750—1775. Bild 61. På grund av de nämnda likheterna mellan de tre kakelugnarna är det troligt, att också en Törngren gjort denna, och det måste då varit den förste av kakelugnsmakarna i släkten, Hans, som var farfar till de båda kusinerna. Han blev gesäll 1778, och det kan då mycket väl vara han, som var mästare till denna mycket vackra kakelugn, vars mönster sedan gått i arv. Den är gul med figurer i skraffito och med grön och brun glasyr. Förutom kakel med blommor och fåglar finns det tre med syndafallet, ett på framsidan och ett på vardera gaveln i översta skiftet. Människorna i dessa är valhänt tecknade. Färgbild 1 vid s. 128. Två skift av kakelugn, bild 61. Syndafallet. Fot- och översimserna är profilerade och målade med djur, blommor och blad. De båda 1840-talsugnarna har likadana reliefornerade fot- och översimser, således gjutna i samma formar. De har vidare rundade hörn, vilket blev vanligt på 1800-talet. Förutom motivet fåglar på kvist, vilket de flesta kaklen har, finns på vardera ugnen ett med två ryttare i strid, Holger Danske och Burman, och ett med ett barkskepp, bild 62, respektive ett linjeskepp. Bild 75. Anledningen till dessa fartygsbilders tillkomst är intressant. Under en storm 1841 strandade en brigg, Margaret, från London på Skrea strand strax söder om Falkenberg. Detta var naturligtvis en stor händelse i den lilla sjöfartsstaden, och därför blev den förevigad på detta sätt, men i stället för en brigg, som har två master, återgavs en tremastare. Under Carl Anton Törngrens fartyg står "Magreta X den 5 A 1842", och på aktermasten vajar en flagga, som väl kan vara den engelska, medan Hans Severins bild har texten "Sceptet Magre Ta 24 Ag 1844" och "London". På kakelugnen från 1844, bild 63, förekommer dessutom som motiv en korsfästelsescen och en tjudrad ko. Bilderna av den senare och av skeppet är omgivna av en cirkel, vilket får dem att påminna om holländska kakel. Bild 75. Dessa båda kakelugnar kan dock inte mäta sig med 1700-talsugnen.

En tredje kakelugn från samma tid eller något tidigare har stått på Nygård i Heberg söder om Falkenberg men är nu nedtagen. När denna gård i samband med laga skiftet flyttades ut till sin nuvarande plats 1831, har denna kakelugn uppsatts. Den

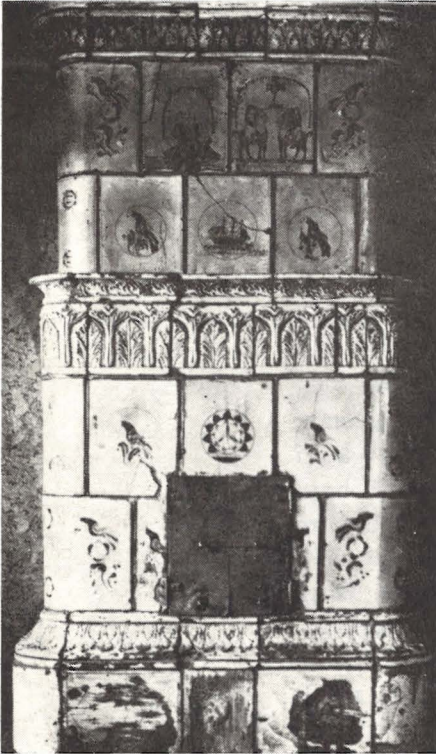

Bild 63. Vitlerbegjuten gul kakelugn, skänkugn med brun och grön glasyr och skraffitering, bl. a. "Falkenberg 1844". Troligen gjord detta år av Hans Severin Törngren. HM Halmstads hantverksförening. Färgbild 2 vid s. 128.

kan ha tillverkats av någon av bröderna Törngren, Bengt Anton eller Sven. Den var 6 skift hög och hade samma motiv som de två andra, men tekniken är en annan. Dekorationerna har nämligen här utförts i yt- eller linjeskraffitering.

På 1890-talet tillverkades fem originella kakelugnar i Gustaf Stenbergs verkstad. De är alla gula eller rödgula med figurer i skraffito. De flesta motiven är helt olika dem, som behandlats i det föregående. De är av mångahanda slag såsom kyrkor och profana byggnader, fartyg, exotiska landskap med elefanter och lejon eller med djur ur Nordens fauna. Porträttgalleriet är särskilt rikhaltigt med personer från såväl riks- som lokalhistoria: för falkenbergsborna välkända gestalter, handlande, hantverkare etc. ofta karikerade med humor och vanligen med attribut. Så är prosten T. M. Ratski framställd med en bibel, en psalmbok och två änglar i kaklets fyra hörn. Otto Andersson, kallad Otto Lykta, som tände och släckte fotogenlyktorna på gatorna, bär på en steg. Två laxmetare är också med, Oscar Dickson i Göteborg och Förenta staternas minister i Stockholm W. W. Thomas, vilka ofta sommartid besökte Falkenberg. Tråkigt nog kan inte alla personer nu så långt efteråt identifieras. Ristningarna på

1. De två översta skiften och frisen av kakelugnen på bild 61, tillverkad under senare delen av 1700-talet. KM 4614 a. Foto Lennart Hansson, Lund.

2. Ett plant kakel och ett hörnkakel från kakelugnen på bild 63,
tillverkad 1844. HM, Halmstads hantverksförening. Foto förf.

3. Bröllopsfat från mitten av 1700-talet. På detta bars gilleskakan fram. Diam. 37,5 cm. KM 125 73. Foto Lennart Hansson, Lund.

4. Lerfat, det så kallade törngrensfatet, med övervägande geometriska dekorationer i järn- och koboltoxid, tillverkat av Carl L. Törngren 1889. HM 6304. Foto Jörgen, Halmstad.

Bild 64. Kakel från 1755 antagligen tillverkat i Falkenberg och av Jöns Granbeck. Pistolskjutande ryttare under blommande kvist med tulpan i toppen. Vitlerbegjutet med brun och grön glasyr samt skraffitering. Höjd 32 cm. KM 15567 b.

dessa kakelugnar ger trots detta en värdefull bild från det gamla Falkenberg i slutet av 1800-talet. Många av landskapen, fartygen och porträtten är säkerligen hämtade från den tidens veckotidningar.

Tre av kakelugnarna är tillverkade år 1890 och en 1898. Den femte är antagligen gjord sistnämnda år, i varje fall någon gång efter 1897. Av de tre från 1890 står en i fastigheten Ågatan 21, som Gustaf Stenbergs bror, färgerifabrikör Daniel Stenberg köpte detta år. Bild 67. Den andra står i Bobergs gård i Skrea socken, nu införlivad med Falkenbergs stad, och den tredje har stått på en gård i Okome socken i Hallands län, men tillhör nu byggnadsingenjör Gunnar Anberg, Falkenberg, och är magasinerad. Skraffiteringarna på dessa tre kakelugnar är utförda av konstnärseleven Rudolf Nilsson, som senare tog namnet Gitzler (1873—1906) och handelsbiträdet Sten Wallberg (1875—1955). De övriga två behöll Gustaf Stenberg själv och satte upp i sin fastighet S:t Lars kyrkogata 4, som han fick genom sitt giftermål. Gården brann omkring 1935. Den ena av ugnarna räddades till stadens museum, men av den andra finns endast fem kakel bevarade, fotograferade av en tjänsteman på

Nordiska museet. Skraffiteringarna på den första av dessa båda ugnar är utförda av Julius Stehn (1875—1908), sedermera kustroddare i Falkenberg. Bild 89. Kakelugnsmakare Ernst Hindström har berättat, att denne en dag kom till Stenbergs verkstad och frågade, om han fick rista bilder på en kakelugn, och Elof Hindström, fader till Ernst, då anställd där, lovade honom det, och om det blev bra, skulle han få rista på flera. På den första kakelugnen finner man hans namn, och det kan därför tänkas, att han också gjort bilderna på den andra. På de fem lösa kaklen är avbildade en kyrka, ett tvåvåningshus och två män i helfigur, (falkenbergsbor?), samt Andréés nordpolsballong.

Under senare delen av 1800-talet och i början av 1900-talet tillverkades ugnar med reliefornerade kakel och simser. En sådan rund, brun ugn från Stenbergs verkstad uppsattes i fastigheten Sandgatan 4 år 1896. Kaklen i översta skiftet hade Falkenbergs vapen, falk på ett berg. I samma fastighet uppsattes 1903 en rund, gulbrun kakelugn, också i relief tillverkad av Frithiof Sjöberg. Båda husen, där de stått, har rivits för breddning av gatan. Falkenbergs siste kakelugnsmakaremästare Sigfrid Hindström tillverkade, som förut nämnts, elva stycken svartglaserade barockkakelugnar med krönte musslor i oval och vridna kolonetter i hörnen samt fötter av svartglaserad lera. Dessa elva var bland de sista som tillverkades i Falkenberg. Fem av dem är satta i fastigheter i staden.

Några priser på kakelugnar från 1700-talet har förf. inte kunnat finna men däremot från följande århundrade. 1836 sålde Johan Sjöholm en kakelugn för 11 rdr. 1871 kunde man köpa en vit, brun, svart eller gul med grönstänk för 15 rdr smt hos Törngrens. En vanlig enkel krukmakarugn kostade i Falkenberg 1918 50 kr. Vid samma tid kunde man köpa en fabrikstillverkad för priser ända upp till 600 kr. Ännu dyrare kakelugnar fanns emellertid. I en katalog från 1904 utbjöds en extra fin sådan för 2000 kr.

1 R. Blomqvist, Tre kakelugnar. *Kulturen* 1968, s. 148 f, fig. på s. 149.

2 Andersen, J. og Sten Møller, V., *Keramik*. København 1946. Fig. 201, s. 294.

3 Bouppteckning 26—30 juli, 1—4 aug. 1748. Göteborgs domkapitels handlingar. F I:53, 1748, Handlingar rörande prästers personliga förhållanden. Landsarkivet i Göteborg.

4 W. Karlson, *Kakelugnar* . . . *Kulturen* 1951.

5 Förf. har mera utförligt behandlat detta i *Halland* 1963, s. 112 ff.

6 Barockugnar har även tillverkats bl. a. i Lund och Kalmar. Se W. Karlson, *Kruk- och pottmakare i Lund* . . . , s. 100, och M. Hofrén, *Om kakelugnar och kakelugnskonst i sydöstra Sverige*. Svenska kulturbilder Bd 1, s. 121.

Motiv och dekor

Det är vanskligt att endast med utgångspunkt från motiv, deko-
ration och form bestämma vilken kruk- eller kakelugnsma-
kare, som tillverkat ett föremål. Mästarna hade under sin ge-
sälltid vandrat från stad till stad, från verkstad till verkstad
och hämtat intryck. Därför finner man samma motiv, såsom
akantusslingan, schlangerormen och tulpanen på många lerbö-
remål från verkstäder i olika delar av landet. Lerkärl i den
närmaste omgivningen av en krukmakarstad kan naturligtvis ha
kommit från denna, men krukmakarna reste vida omkring och
sålde sina produkter på platser långt bort från hemstaden, vilket
gör att det är mycket svårt att bestämma, var de hör hemma.
Vissa särdrag kan dock präglade en orts tillverkningar, varigenom
de kan skilja sig från andra. Däremot är det svårare att skilja
på de olika verkstädernas produktion. Initialer lämnar en mycket
god hjälp därvidlag. De kan emellertid också hänföras till äga-
ren av lerkärl. Utgrävningar på en krukmakartomt ger den
värdefullaste hjälpen, även om man där endast finner lerskär-
vor. Dessa kan ge en god bild av tillverkningen. Några sådana
systematiska undersökningar har inte gjorts i Falkenberg.

Motiven på kakel och andra lerböremål är av många slag. En
stor del av dem har gjorts efter förebilder. Så är förhållandet
med de religiösa motiven, som hämtats från illustrerade biblar
och annan religiös litteratur, kanske också från kyrkomålningar.
På den förut nämnda kakelugnen, som Hans Törngren möjli-
gen tillverkat finns tre bilder av syndafallet. Bild 61 och färg-
bild 1 vid s. 128. Ett annat religiöst motiv, som också förekom-
mer, är korsfästelsen med de båda kvinnorna, också på en ka-
kelugn, som Hans Severin Törngren förmodligen tillverkat. Bild 63.

Andra människoframställningar förekommer också. På sex av
de av Jöns Granbeck 1752 tillverkade kakelplattorna finns sol-
dater i Karl XII:s-uniformer (KM 4614 b). Från mitten av
1700-talet är ett stort s. k. bröllofsfat, på vilket gilleskakan fram-
bars. Det är i brunt på gul botten, dekorerat med ett brudpar
i dräkter från början av 1700-talet. Båda bär krona. Fatet är
stort, 37,5 cm i diam. Färgbild 3 vid s. 128. Ett annat fat från 1779
är gulrött med en man i 1700-talsdräkt, rödbrun rock, mössa och

Bild 65. Vitlerbegjutet fat från 1779 med upphöjd kantvulst. Hemringar och andra skraffiteringar samt brun och grön glasyr. Mannen har brun rock och mössa samt bruna stövlar, gröna byxor och knappar samt grön kokard på mössan. Diam. 36,5 cm, djup 3,5 cm. (I Kulturen 1964, s. 49 finns en färgbild.) KM 6163.

stövlar, gröna byxor, en grön kokard på mössan och gröna knappar på rocken. Detta fat är nästan lika stort som det föregående, 36,5 cm i diameter. Bild 65. Dessa båda fat är förnämliga representanter för Falkenbergs krukmakarkonst. Förebilderna till dessa kan vara hämtade från halländska allmogemålningar. I Olof Persson-Törngrens bouppteckning 1792 är upptagna ”3^{ne} målade stycken”, vilket säkerligen skall betyda allmogemålningar. Inte endast bönderna utan även borgarna hade tydligen sådana i sina ryggåsstugor. Olof Persson var far till den förste kakelugnsmakaren, Hans Törngren, som möjligen tagit intryck av dessa väggbonader.

Ett fat från 1800-talets första del med ljusgul bottenfärg och med en mans- och en kvinnofigur i rödbruna kläder och gröna hattar har följande text: ”Jag skänker Dig Den kronan om (Du) wil vara min”. I botten är falkenbergslinjen drejad. På brättet förekommer fem ”kryss”, en dekoration, som finns på ett annat fat, som Hans Törngren med säkerhet har tillverkat, varför också detta möjligen kan tillskrivas honom. Bild 66. På en av Gustaf Stenbergs kakelugnar förekommer bl. a. en karikatyr av en falkenbergsbo. Bild 67.

Bild 66. Vitlerbegjutet ljusgult fat med hemring och annan skraffitering samt brun och grön glasyr. Inskription: "Jag skänker Dig Den kronan om (Du) vill vara min". I botten falkenbergslinjen. Antagligen tillverkad i Törngrens verkstad. Diam. 33 cm. KM 6164.

Två ryttare, Holger Danske och Burman, har avbildats på de båda kakelugnarna från 1842 och 1844. Bild 62 och 63. Samma motiv förekommer på en broderad agedyna från Vemmenhögs härad i Skåne (1778). Det är mycket möjligt, att de båda krukmakarna Törngren tagit sin förebild från någon vävnad eller allmogemålning¹. Ett fat i Falkenbergs museum (FM 2310, diam. 42 cm) har som motiv en ryttare på falkjakt.

Till en andra motivgrupp hör fåglarna. Bland Jöns Granbecks lösa kakel med borttaget rump från 1752 finns också ett med en fågel på en lagerkvist i ett vackert utförande. Bottenfärgen är gul med grön och brun glasyr och med konturer i skraffito. Bild 68.

Från 1781 finns två fågelfat. Det ena har gulvit bottenfärg, mörkt rödbrunt brätte med utsparade gulvita blad, rödbrunt tupp med vingen och mittersta stjärtfjädern gröna samt rödbruna och gröna blad. I botten på detta finns också falkenbergslinjen. Bild 69. Det andra fatet är gult med svartbrun, rödbrun och grön glasyr. Fågeln har rovfågelsnäbb. Diam. 21,2 cm. (NM 1872). Bild 70. Från 1782 finns ännu ett "tuppafat", som sådana fat kallades i Falkenberg, även om fågeln inte var en

Bild 67. Vitlerbegjutet gulbrunt kakel från en kakelugn i fastigheten Ågatan 21 i Falkenberg, tillverkad i Gustaf Stenberg's verkstad 1890. Karikatyr i skraffito av en samtida falkenbergsbo. Foto förf.

tupp. Färgerna är ungefär desamma som på de föregående. Det är djupt och försett med skvalprand. Bild 71. På 1780-talet tycks tuppafaten ha varit vanliga. Flera av dessa finns bevarade, ett med årtalet 1787. Det har en mycket ljus bottenfärg med fågeln och bladmotiven i brunt, grönt och lila. Det har hemring liksom tre av de föregående. Bild 72.

De tre tidigare omnämnda kakelugnarna från senare delen av 1700-talet, resp. 1840-talet har också fågelmotiv på de flesta kaklen. Bild 61, 62 och 63. Fåglarna sitter på gren och är bruna med gröna vingar och brun och grön stjärt. Detta har de gemensamt med dem på de fyra faten från 1781, 1782 och 1787, men dessa är alla olika till formen.

På 1850- och 1860-talen blir fågelmotiv åter vanliga. Fåglarna förekommer då bl. a. på gulglaserade kaffekannor och soppterriner. De sitter alltid på en kvist och är konstlöst framställda i jämförelse med de förut omtalade. NM 105483 (år 1864), KM 10157 (år 1865) och HM 4038 (år 1868). Bild 33 och 73.

Terrinen på Nordiska museet (NM 105483) har av redaktören och antikvitetshandlanden i Falkenberg Carl Carlstedt attribuerats till gesällen Carl Gustaf Schultz, men då denne var kustvakt i Morup från 1855 och dog 1862, kan han varken ha gjort denna terrin eller den på Hallands museum. Bild 33. I den senare ligger en papperslapp med påskriften "Hans Törngren f. 1836 d. 1902". Årtalen är felaktiga, men om anteckningen f. ö. skulle vara riktig, så torde också terrinen på Nordiska museet samt kaffekannan på bild 73 kunna tillskrivas Hans Törngren.

Däggdjur förekommer då och då på lergods. På en av Jöns Granbecks kakelplattor från 1752 finns ett djur, som kanske skall vara en räv, och på 1700-talsugnen på Kulturen två hästar. Bild 61, nedtill. Detta senare, i folklig bildkonst gärna avbildade djur finns även avbildat på ett fat från 1798, och på tidigare omtalade fat och kakelugnar. Bild 62, 63. Skänkugnen från 1844 har också som motiv en tjudrad ko, bild 75, och på Gustaf Stenbergs ugnar finns förutom hästar och älgar även exotiska djur.

Sedan man i Holland börjat odla tulpaner, dekorerade man där från början av 1600-talet ofta sin keramik med dessa blommor. Över Danmark kom sedan detta motiv till Sverige. På ett av de lösa kaklen från 1752 på Kulturen finns en stor, stiliserad tulpan, som fyller hela ytan (KM 4614 b).

På ett gulbrunt fat med årtalet 1786 finns i mitten en ranka med en tulpan i skraffito. Ingen annan färg förekommer, vilket är sällsynt för dekorerade fat. Bild 76. På Göteborgs museum finns ett likadant men utan årtal (GM 1087).

På en serie fat, bild 77—81, från början av 1700-talet till 1829 är det kanske svårt att avgöra, om motiven verkligen är

Bild 68. Vitlerbegjutet kakel med motivet fågel på kvist och årtalet "1752", från en kakelugn tillverkad av Jöns Granbeck. Skraffitering och brun och grön glasyr på gul bottenfärg. KM 4614 b.

Bild 69. Vitlerbegjutet fat med rödbrunt brätte med utsparade blad. Rödbrun fågel med vinge och ena stjärtfjädern i grönt. Rödbruna och gröna blad. Årtal "1781". I botten falkenbergslinjen. "Tuppafat". Diam. 23 cm, djup 1,8 cm. KM 13583.

Bild 70. Vitlerbegjutet gult fat med skraffitering samt svartbrun, rödbrun och grön glasyr, samt årtalet "1781". Diam. 21,2 cm. NM 1872.

Bild 71. Vitlerbegjutet gult fat från "1782" med skvalprand. Hemring och annan skraffitering samt roströda och gröna dekorationer. Diam. 34 cm. KM 4595.

Bild 72. Vitlerbegjutet vitgult fat med tulpan, fågel och bladmotiv. Hemring och annan skraffitering, brun, grön och lila glasyr. Årtal "1787". Diam. 31 cm. Djup 4 cm. GM 4198.

Bild 73. Vitlerbegjuten gul kaffekanna med "1865" och fågel på kvist på ena sidan och initialerna "R. B. D." och en brigantin på den andra i linje- och ytskraffitering. Höjd 18,5 cm. KM 10157.

Bild 74. Vitlerbegjutet gult fat. Skraffitering, brun och grön glasyr. Häst och akantusblad samt året "1798". Diam. 20,2 cm. HM 4025.

Bild 75. Två kakel tillhörande kakelugnen bild 63, med cirkelomskrivna linje- och ytskraffiterade bilder av en tjudrad ko respektive ett linjeskepp från 1700-talet. 28,5×22,5 cm. HM.

Bild 76. Vitlerbegjutet ljusbrunt fat med hemring och tulpanmotiv samt året "1786" i skraffito. Diam. 28 cm. FM 1625. Foto 4614 b.

tulpaner, men jämför man dem med tulpanen överst på ett kavel från 1755 på bild 64, förstår man att så är fallet. Ett danskt fat från 1817 tillverkat i Nordsjälland, nu i Hornsherred Museum² har stor likhet med dessa fat. På bilderna 79—81 har blommornas form upplösts och fått ett skissartat, raskt och schvungfullt utförande.

Tulpaner förekommer också som dekorationsdetaljer på brättena på tre fat: ett av bröllopfaten, färgbild 3 vid s. 128, ett av fågelfaten, bild 71, och Elisabeth Nymans skyltfat från år 1851, bild 3. Bild 82 visar en kruka med tulpanmotiv. Tulpanmotivet, som gärna användes som dekoration på lergods i Falkenberg, förekom ända in på 1900-talet.

Samma år som Hans Törngren blev mästare, tillverkade han ett fat med gul glasyr och dekorationer i kobolt, sällsynta på lergods. I fatets mitt har ristats och målats en vas med blommor, "rosor". Dekorationerna på brättet är starkt stiliserade. Det är signerat "Hans Thörngren 1789". Bild 4.

Blommorna på de tre kakelugnarna bild 61, 62 och 63 är sedda ovanifrån och har en rund, rutad mitt från vilken kronbladen utgår, sex eller flera, vartannat grönt och vartannat brunt. Färgbild 1 och 2 vid s. 128.

Bladformer förekommer också som enda dekoration. Ett fat från 1782 visar hur vacker också en sådan kan vara. Bild 83. Ytskraffiterade blad förekommer också på falkenbergsgodset. Ett vackert gulglaserat litet fat från 1895 med ett brunt blad som enda dekoration är tillverkat av Anders Jansson. Bild 85 t.v. Ett annat, också gult, har dels tre lansettformade blad dels två rönnblad. Bild 84. I varje gul yta i en "fläckakruka" har man skraffiterat ett blad. Nedre delen av krukans är oglaserad och inuti har den enbart blyglasyr (FM 1703).

Båtar av alla slag såväl större som mindre förekommer ofta på falkenbergsgodset både under 1700- och 1800-talet, ej så underligt då staden var en sjöfartsstad om än liten. År 1829 var de mantalsskrivna männens antal 132. Det fanns då inte mindre än elva skeppare och tio sjömän. Den näst största yrkesgruppen var kruk- och kakelugnsmakarna med tio mästare och tre gesäller. Båda dessa grupper hade alltså tillsammans 34 eller omkring 25 procent av stadens alla mantalsskrivna män. Man brukade därför i Falkenberg säga, att det endast fanns två yrken en falkenbergspojke kunde välja nämligen sjömannens eller krukmakarens. Det var inte så underligt, om intresset för havet var så stort där, då många hade släktingar och vänner på sjön, även krukmakarna. Man förstår också, att deras intresse för hav och båtar satte fantasin och skaparglädjen i rörelse, och att båtar av alla slag såväl större som mindre pryder falkenbergsgodset.

Två av de lösa kakel med borttaget rump, vilka Jöns Granbeck tillverkat 1752, visar olika slag av båtar, som på den tiden kunde förekomma i Falkenbergs hamn. På ett av dem ser man sex roddbåtar, "lanschor", som man kallade dem. Fem av dem ros av vardera två män, och i den sjätte har en ensam roddare lagt upp årorna och håller på att fiska. Två fiskar syns i vattnet. I en större båt ror fyra män, under det att den femte sitter vid rodret. Ännu en båt, en jolle, med sprisegel har två män ombord. På det andra kaklet har Granbeck ristat en jakt med råsegel, en av de typer av fartyg, som tillhörde Falkenbergs segelflotta och som kunde gå in i den grunda hamnen, som vid den tiden hade 3—6 fots djup vid mynningen beroende på vindriktningen. Besättningen utgöres av fyra män. Fartyget på det tredje kaklet är en fullriggare. Bild 86, 87 och 88.

Som tidigare nämnts finns på kakelugnarna från 1842 och 1844 avbildade en bark respektive ett linjeskepp från 1700-talet, bild 62 och 75 och på Nymans änkas skyltfat, en fullriggare.

Bild 77. Vitlerbegjutet gult fat från början av 1700-talet med hemring och annan skraffitering samt brun och grön glasyr. Tulpanmotiv. Diam. 32 cm. KM 13581.

Bild 78. Vitlerbegjutet vitgult fat med hemring och annan skraffitering samt rödbrun och grön glasyr, vilken senare har flutit ut. Tulpanmotiv och "Anno 1788". Diam. 31,5 cm, djup 4,5 cm. KM 6165.

Bild 79. Vitlerbegjutet gult fat från senare delen av 1700-talet. Hemringar och andra skraffiteringar. Tulpanmotiv i brun och grön glasyr. Den senare har flutit ut. På brättet slangerormar i brunt och snedstreckar i grönt. Diam. 48 cm. KM 33322.

Bild 80. Vitlerbegjutet gult fat med hemringar och andra skraffiteringar, brun och grön glasyr, samt årtalet "1820". Diam. 31 cm. KM 13578.

Bild 3. Vidare kan hänvisas till brännvinskaggarna med bark-skepp och fullriggare. Bild 8 och 37.

Den förut omnämnda kaffekannan och två soppterriner har jämte fåglarna också fartyg som dekoration. Kannan har på den ena sidan en brigantin. Den ena soppskålen har också en brigantin och den andra en brigg och en kompassros på ena sidan och ett träd, "1868", en bark och en sexuddig stjärna på den andra, allt i linje- och ytskraffitering. Bild 33 och 73.

På fyra av de kakelugnar, som tillverkades i Gustaf Stenbergs verkstad 1890 och 1898 har också ristats båtar. På bobergskakelugnen finns en bark på ett kakel och fyra fiskare i en båt på ett annat. På den på Ågatan 21 finns två fartyg och på okomekakelugnen ett. På den, som står på Falkenbergs museum, ser man polarskeppet Fram, ångfartyget Freja, skolskeppet Stockholm, en brigg och en skonert. Bild 89.

Förutom de båda omnämnda stjärnorna på soppterrinen tillverkad 1868 finns på två fat åttauddiga stjärnor. Bild 10 och 85 t.h.

En särskild grupp utgör fyra fat från Törngrens verkstad, tre med årtalen 1789, bild 2, 1821, bild 4 t. v. och 1889, färgbild vid s. 128. Det fjärde, utan årtal torde vara från senare delen av 1800-talet, bild 4 t. h. Alla fyra har blommor i mitten och för övrigt geometriska dekorationer. I alla fyra har också använts koboltoxid.

Som dekorationer på fatens brätten använde man olika motiv. Ofta förekommer upprepade "W" omväxlande med tre snedställda streck eller schlangerormar. Bild 29, 72, 80, 83. Samtliga

Bild 81. Vitlerbegjutet gult fat med hemringar och annan skraffitering samt svartbrun och grön glasyr, den senare utrunnen. Tulpanmotiv. Årtalet "1829". Diam. 31 cm. NM 24822.

Bild 82. Vitlerbegjuten gul kruk av ovanlig form med två öron och tulpanmotiv i skraffito. Från slutet av 1700-talet. KM 4599.

Bild 83. Vitlerbegjutet gult fat med hemring och annan skraffitering samt brun och grön glasering. Årtal "1782". Endast akantusmotiv. På brättet schlangerormar och "W". Diam. 35 cm. HM 1623.

Bild 84. Vitlerbegjutet gult fat med ytskraffitering av blad. Grön glasyr har runnit ut. Diam. 29 cm. HM 13019.

Bild 85. T. v. vitlerbegjutet gult fat med brun glaserad kant, blad i ytskraffitering och falkenbergslinjen i botten. Tillverkat av A. B. Jansson 1895. Diam. 20 cm. FM 2500. T. h. fat i grönfärgad vitlera med kompassros i gult och brunt. Även kanten är brun. Tillverkat av A. B. Jansson. Diam. 19 cm. FM 2498.

Bild 86. Vitlerbegjutet kakel, gult med brun och grön glasyr. Överst t. v. jolle med sprisegel och t. h. fem män i en större roddbåt. De övriga sex båtarna är "lanschor" med roddare. I en av dem en man som fiskar. Detta kakel liksom de båda i bild 87 och 88 har tillhört en kakelugn tillverkad av Jöns Granbeck år 1752. KM 4614 b.

Bild 87. Jakt med råsegel och fyra besättningsmän. KM 4614 b.

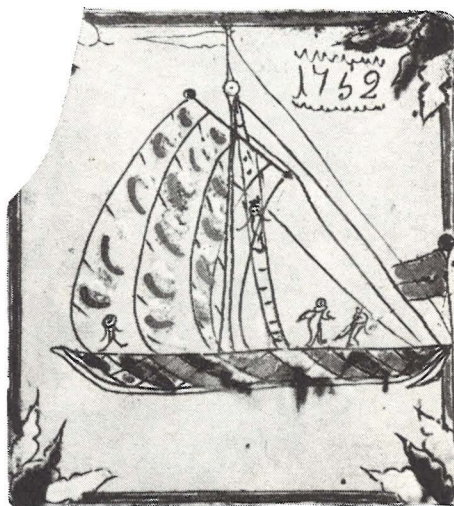
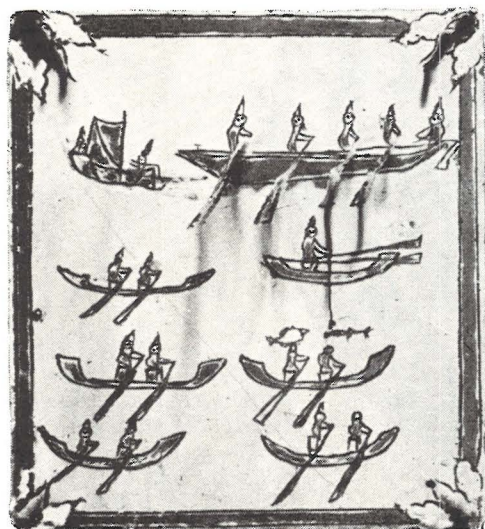

Bild 88. Fullriggare. KM 4614 b.
Kaklet bild 68 har hört till samma kakelugn som de tre på bild 86, 87 och 88.

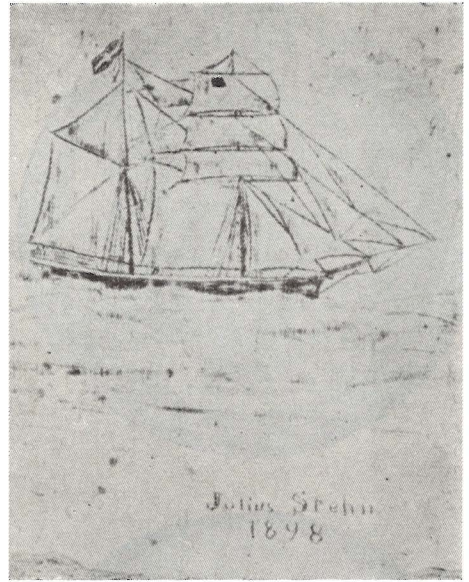
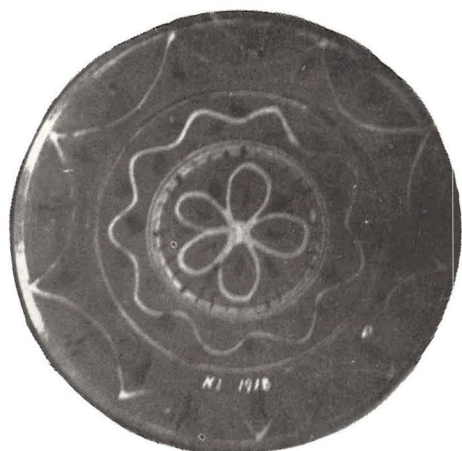

Bild 89. Vålerbegjutet kakel från kakelugn tillverkad år 1898 i Gustaf Stenbergs verkstad med skonert i skraffito, signerat av Julius Stehn. FM. Foto Benkt-Olof Benktson.

Bild 90. Brunt blyglaserat fat med tre koncentriska cirklar runt brättet gjorda med ringelhorn. I fatets mitt ett stiliserat akantusblad, gjort på samma sätt. Tillverkat av A. B. Jansson. Diam. 20 cm. HM 8003. Foto Jörgen, Halmstad.

dessa dekorationer finner man också på danskt lergods³, och på ett fat tillverkat av Jöns Falkenström i Varberg upprepade "W"⁴. På detta finns även akantusblad, som också förekommer på falkenbergfat. Bild 65 och 90. Akantusblad är vanliga på norskt och danskt lergods under namn av "svane" och "kråkefötter"⁵. På ett danskt fat avbildas en jordgubbe på en stjälk, och på denna sitter två trianglar bildade av cirklar⁶. Kanske kan jordgubben vara upprinnelsen till dessa. På ett par danska fat finns dessa trianglar på brättet⁷ liksom på två falkenbergfat. Bild 65. De vanligaste dekorationerna på brättet är emellertid hemringar, våglinjer och koncentriska cirklar. Bild 7, 10 och 32.

Från 1900-talet finns några lerbremål med dekorationer gjorda endast med ringelhorn. Bild 91 och 92.

Om man studerar bilderna av lergods, som tillverkats i Falkenberg, skall man finna, att sista hälften av 1700-talet i konstnärligt avseende utgjorde höjdpunkten. Under 1800-talet blev det en betydlig tillbakagång i och med att porslinet till stor del ersatte lergodset, som alltmer endast kom att förse hushållen med förvaringskärl och andra enklare bruksting.

1 Konstdidskriften Paletten 1971, nr 1.

2 L. Ehlers, Dansk Lertøj, s. 222, bild 282.

3 L. Ehlers, Dansk Lertøj, s. 100, 101 (år 1761) och 237 (slutet av 1800-talet).

4 VM 1393.

5 L. Ehlers, a.a., s. 207 f.

6 L. Ehlers, a.a., s. 73. På museet i Fåborg i Danmark, Falkenbergs vänort.

7 L. Ehlers, a.a., s. 98 och 104.

Bild 91. Vitlerbegjutet gulbrunt fat med dekorationer av vitlera med ringelhorn och målning med brun glasyr. Tillverkat och skänkt till Falkenberg museum av Hans Törngren på 1900-talet. Diam. 33 cm. FM 1918. Foto förf.

Bild 92. Vitlerbegjutet likörkrus med dekorationer i vitlera med ringelhorn. Höjd 25, bredd 19 cm. Tillverkat av Hans Törngrens krukmakeri. Foto förf.

Lergods- och kakelugnsförsäljning

Kruk- och kakelugnsmakare jämte smeder hörde till de yrkesmän, som själva tillverkade sina skyltar. Krukmakarnas utgjordes av lerfat eller miniatyrkakelugnar. Faten brukade vara större än vanliga fat och hade färger och mönster, som skulle dra uppmärksamheten till dem. De var fastspikade vid väggen genom två borrhål i godset. Skyltarna satt på husväggen vid sidan av dörren till bostaden. Bild 14. Hur länge krukmakarna har haft skyltar är ej känt. De äldsta bevarade är inte äldre än från 1800-talets början.

Sven Törngren fick sitt mästarbrev 1821. Samma år tillverkade han sitt skyltfat, som var vitglaserat (med tennglasyr) med dekorationer och namn i skraffito. På brättet finns geometriska ornament och i mitten blommotiv inom två koncentriska cirklar. Därövan står "Sven Törngren" och undertill "1821". Koboltoxid har runnit ut över fatet. Bild 4. När kakelugnsmakare Olaus Nyman dött, fortsatte änkan Elisabeth verksamheten. Hennes verkgesäll Carl Gustaf Schultz har troligen tillverkat hennes skyltfat. Det är gulvitt med skraffito och hemringar. I mitten finns en fullriggare från 1800-talets början och på brättet tulpan- och vindruvsmotiv. Under fartyget står "E. Nyman 1851". Den gröna glasyren har flutit ut. Bild 3. År 1883 satte krukmakare Möller upp ett skyltfat vid sin dörr. Fatet är grönt med skraffitering och hemring. I mitten står "C. J. P. MÖLLER" och därunder "1883". Bild 12.

Krukmakare Carl Leonard Törngren satte upp sitt skyltfat 1889, året efter det han övertagit verkstaden efter sin far. Det är rödgult med två slags blad i ytskraffito, en sort i botten och en annan på brättet. Namnet "Törngren" är pålagt i relief och "1889" är i skraffito. Bild 15. Carl Leonards far, Hans Severin, hade också en skylt, en oglaserad miniatyrkakelugn med namnet "H. S. Törngren". Bild 9. Den finns ännu bevarad i Törngrens verkstad.

När ortstidningarna började med annonser, begagnade sig också kakelugnsmakarna av denna reklam för sina varor. Så finner vi i Falkenbergs Tidning den 4 augusti 1892 följande annons:

”F. Sjöberg kakelugnsmakare i Falkenberg försäljer och uppsätter nya kakelugnar, omsätter och reparerar gamla. Arbetet verkställes noggrant och billigt. Stort lager af såväl egen tillverkning som från större fabriker, deribland kan nämnas hvita, gröna, bruna och ornerade fina ugnar till ett oerhördt billigt pris”. Annonsen var inne flera gånger. Tidningen utgavs då en gång i veckan.

Den 22 september samma år läses i Falkenbergs Tidning: ”Carl L. Törngren kakelugnsmakare i Falkenberg. På förekommen anledning underrättas den ärade allmänheten, att under-teknad fortfarande har till salu kakelugnar såväl af egen tillverkning som från större fabriker, deribland silfvergrå, bruna, svarta, gröna och hvita kakelugnar till billiga priser. Uppsättning och reparationer af kakelugnar verkställes även.

Falkenberg i September 1892

Carl L. Törngren
Kakelugnsmakare”.

Konkurrensen mellan mästarna i staden var stor. Av annonserna framgår också, att de fabriksstillverkade var svåra medtävlare till de gamla hantverksugnarna och blev alltmera begärliga jämfört med dessa. År 1893 slutade Sjöberg med kakelugnsmakeriet, och då slutade också Törngren att annonsera. Sten Wättring, som då arrenderade Sjöbergs verkstad, började nu annonsera men i första hand om fabriksstillverkade ugnar från Göteborg och Kalmar och i andra hand om sådana från egen verkstad.

Det var emellertid inte endast kakelugnsmakarna, som konkurrerade sinsemellan. Även andra sålde kakelugnar. En byggmästare i staden hade den 23 augusti 1899 en annons i stadens tidning av följande lydelse: ”Kakelugnar, såväl fina som ordinära från en af Sveriges större fabriker finnas på lager till fabrikspris.
A. G. Blåberg”.

I Falkenbergs Adresskalender 1910 finner man följande annons:

”*Hans Törngren*

kakelugnsmakare i Falkenberg, tillverkar alla slags kakelugnar, såväl finare som enklare till platsens billigaste priser. Kakelugnar finnes alltid på lager”.

År 1919 slutade Hans Törngren med kakelugnstillverkningen.

År 1895 annonserade handlanden Harry Hallberg i Falkenberg, att han sålde höganäskärl. Det var en produkt, som med sin större styrka och hållbarhet utgjorde ett svårt hot mot kruk- makarnas bruksgodstillverkning.

Kruk- makarna satt emellertid inte endast hemma och väntade på kunderna. Den hårda konkurrensen gjorde, att de också måste söka upp dem. Det skedde på olika sätt. Varje onsdag och lör-

dag sålde de sina alster på torget i Falkenberg. Där radade de upp det de hade att sälja på trottoaren vid borgmästaregården. Där fann man från 1880-talet och senare Carl Möllers hustru Henrika och Anders Jansson, som hade hjälp av sin hustru Anna. Möllers slutade sin försäljning 1893 och Janssons sin 1919. Från 1890-talet skötte Carl L. Törngrens hustru Sofia och Elof Hindströms Charlotta kommersen. Den senare höll inte på så många år, Sofia Törngren däremot till sin död 1909. Hennes svärdotter Ellen fortsatte försäljningen med hjälp av gesällen Malkolm Silfverstrand ända till andra världskrigets början. Vid den tiden skedde handeln inte längre vid borgmästaregårdens hörn. Man hade först flyttat till Torggatan, sedan till Rådhusorgetets norra del och slutligen till Stortorget.

På söndagarna brukade de krukmakare, som hade häst och kärra köra ut på landsbygden för att vid någon kyrka sälja lergods till högmässobesökarna. Den, som inte hade egen häst, lånade av någon som ägde sådan.

Viktigare än dessa resor var dock marknadsresorna. Flera gånger har vi sett, att rättegångar i Falkenbergs rådhusrätt måste uppskjutas för deras skull. Vagnarna eller kärrorna var försedda med spjälhäckar. Lergodset packades omsorgsfullt in i halm, för att det inte skulle skakas sönder på de dåliga vägarna i vagnar som ibland var utan fjädrar. Ofta hade mästarerna med sig gesäll, om de inte hade dräng, samt hustru. Denna skulle stå för kommersen och sköta kassan, försiktigtvis, då det fanns många frestelser för penningpungens innehåll, främst då spriten. Mannen och gesällen tjänstgjorde som hantlangare och skydd i dessa farliga tider. Hans Severin Törngren blev en gång på en marknadsresa anfallen av en tattare i "Ranelia" nära Varberg. I självförsvar råkade han skjuta ihjäl denne. Särskilt på vintern var resorna strapatsrika på de dåliga vägarna. Man hade ofta med sig hund såsom skydd. Enligt ett domstolsprotokoll från Falkenberg 1831 hade inte mindre än fem av stadens åtta krukmakare hund, nämligen B. A. och Sven Törngren, Nils Jakob och Andreas Lundström samt Fredrik Behm. Marknaderna kunde vara ända till tre dagar. Om marknadsplatsen låg långt från Falkenberg, kunde resan vara en hel vecka. Handelsområdet var nämligen stort. Det sträckte sig från Kungsbacka i norra Halland till Växtorp i södra och i öster till Svenljunga i Älvsborgs län. Efter bilismens intåg utsträcktes resorna än längre. Hans Törngren brukade köra både till Kiviks marknad och lövmarknaden i Karlskrona och sälja sitt lergods. Han var den förste krukmakaren, som körde bil. Eftersom det inte fanns några krukmakare i Kungsbacka, var det där en god marknad för falkenbergsmästarerna. Från Varberg var emellertid konkurrensen stark

ävensom från Skene i Marks härad, när det blivit krukmakarort.

År 1893 köpte Algernon Stenberg en jakt, "Juliana", för 900 kr. Med den kunde brodern Gustaf, när han inte åkte landsvägen, få sina varor fraktade till Kungsbacka marknad. Det var inte alltid torgbesökarna där betalade med pengar. Ofta bytte man lerkärl mot andra varor såsom de berömda lindomemöblerna, som såldes vid hemkomsten. Byteshandel var mycket vanlig i gamla tider. Man bytte med allt, särskilt med matvaror.

Många lerkärlshandlande gjorde uppköp i Falkenberg under årens lopp. En kväll i augusti 1723 klockan tio blev stadsfiskalen kallad till pottmakare J. F. Rosts gård. På gatan utanför denna fick han se några män lasta "stenkäril" på sin vagn vid skenet av brinnande ljus. Lergodset hade de köpt av Rost. Männerna var, som det hette, småkrämare från Bogesund, nuvarande Ulricehamn. De hade varit i staden flera dagar, och hela denna dag hade de suttit på Erik Hebergs krog strax bredvid och druckit. De hade inte kunnat få lerkärlet förrän på kvällen, eftersom de inte förut var uttagna ur brännugnen. Anledningen till att historien förekom i rådhusrättens protokoll var den, att krögaren skulle haft utskänkning på olaga tid denna dag. Detta visade sig emellertid ej ha varit fallet, och Heberg gick fri.

År 1834 köpte före detta soldaten Sven Svensson Svensk från Smålands Burseryd två lass diverse sorters "lerkäril" för 47 rdr rgs hos kakelugnsmakare B. A. Törngren, men han betalade inte till fullo kontant, varför han den 30 december 1840 fick stämning på återstående belopp, 10 rdr 30 sk rgs. Dessa båda uppköp visar hur långt bort från Falkenberg lergodset kunde hamna.

I Hallands Tidning den 4 juni 1891 läses: "En notabel resande är på väg till Falkenberg, nemligen den vida omkring bekante 90-åriga lerkärlshandlanden Lars Jönsson från Sälltorps socken i Halland. Gubben, utstyrd i en fotsid rock såsom en rabbin och med en tågstump om lifvet som en pilgrim, drar sin trogna kärra, hvilken årtionden igenom följt honom på hans långa vandringar i Halland och Skåne. Hans ärende till Falkenberg är att uppköpa lerkärl. Lerkärlet derifrån gå bäst åt, förklarar gubben".

Dessa nu nämnda var inte de enda, som köpte upp lergods av krukmakarna och sålde på landsbygden. Dit hörde också tattarna eller, som de också kallades, kältringarna. De köpte upp sekunda lervaror i hela vagnslaster, putsade upp dem och reste omkring och sålde dem i Halland, Skåne, Västergötland och Småland. De betalade dem alltid kontant. De sysslade också med förtening och hästhandel.

John Wigforss skriver om dem 1899: "I mellersta Halland, i trakten af Falkenberg, hade så småningom ett verkligt skräckregimente utbildats, och synnerligast på marknader och torgda-

gar florerade tattarna i öfvermod. Då kommo blypiskor och knifvar i sväng, då knallade revolverskott, och blod flöt både här och der"¹.

I Falkenbergs stadsfullmäktiges protokoll den 27 oktober 1876 läses: "På framställning av Herr Borgmästaren Lundberg om bestämmande af ett anslag för upprätthållande af särskildt vakt-hållande vid stadshäktet under de nätter som valackaren August Kindberg finnes förvarad derstädes såsom tilltalad och häktad för tre personers sargande med knif under oktobermarknaden, bestämdes att för sagda ändamål af stadens medel må användas ett belopp beräknadt till femtio kronor, om sådant kan anses erforderligt".

I mars 1893 blev valackaren August Kindberg slagen på krukmakare Janssons gård, dit han kommit för att köpa lerkärl, och på oktobermarknaden samma år mördade samme man, här kallad lerkärlshandlanden Alexander August Pettersson Kindberg (Knut-sapojken) från Vinberg, sin kusin Johan Holger Kindberg med tio knivstyng vid Smedjeholmen nära Falkenberg. Härför dömdes han till åtta års straffarbete enligt Falkenbergs Tidning.

Under augustimarknaden 1894 råkade lerkärlshandlanden Alexander Nilsson från Laholms landsförsamling i gräl med bleckslagaren Fredrik Johansson Widegren på Lilla torg i Falkenberg. Nilsson hade dragit upp dolken, då polisen avstyrde ett slagsmål. Såväl dolken som en sexpipig revolver beslagtogs². Nilsson var säkerligen nere på torget i lerkärlsaffärer. Där omkring fanns flera krukmakareverkstäder.

Samma år som detta hände, berättar tidningarna, att åtta namngivna tattare strukit genom Halland under förevändning att sälja lerkärl och byta hästar. Överallt där de drog fram, spred de fruktan. De tilltvingade sig härbärge och mat samt foder till sina hästar.

Andra tattare, som idkade lerkärlshandel, var August Högborg och bröderna Johan Henning och Alfred Nilsson från Kärleken i Halmstad och Ville Lejon, som ofta höll till i Varbergs-trakten.

Det var kanske inte så underligt, att man i församlingarna ville hindra tattare att köpa hus eller hyra där. I Gunnarps och Gällareds socknar i Hallands skogsbygd satte man ett vite på 5 kr för den, som hyste tattare. Kungl. befallningshavande i Hallands län avslog emellertid detta beslut. I Gällinge och Idala socknar i norra Halland tillsattes tillsyningsmän att anhålla och förpassa varje kringstrykande tattare i dessa socknar till kronobetjänten. Det anslogs också 5 kr i skjutspengar. Det var 1876.

I Falkenbergs Tidning den 22 juli 1899 läses angående den förut omnämnde tattaren Alexander August Kindberg: "Rörande

ifrågasatt byggnadsföretag av arbetaren Alexander August Pettersson från Vinberg upplystes, att byggnaden vore nästan färdig. Vinbergs församling hade anslagit 50 kr ur kommunalkassan för att få Pettersson bosatt i Falkenberg. Huvudsakligast på grund härav avtog stadsfullmäktige den gjorda begäran (om byggnadstillstånd) samt uppdrog åt drätselkammaren att vidtaga erforderliga åtgärder”.

I ett rådstuguprotokoll från Falkenberg, daterat den 27 september 1824, kallas nuvarande Fabriksgatan Norra Bakgatan eller ”Kjelringegatan”. Långt in på 1900-talet kunde falkenbergsborna använda detta namn på ifrågavarande gata.

Att en positiv inställning så småningom arbetade sig fram i tatarfrågan visar följande notis från en hallandssocken i Falkenbergs Tidning den 3 mars 1903: ”Kommunalstämman i Köinge uttalar, att kraftiga åtgärder från statens sida vidtagas för att få ett slut på detta folks vandrings- och tiggarlif och möjligen rädda åtminstone barnen åt upplysning, kristendom och ordnat samhällslif. Stämman anser för sin del, att detta möjligen bör kunna ske, och att alla de äldre intagas å allmänna försörjnings- och arbetsinrättningar, samt alla deras barn från och till en viss ålder bortackorderades på statens bekostnad till aktadt och välkänt allmogefolk på landet”. Utan både arbetsinrättningar och utackordering har tatterna inlemmats i det svenska samhället. Ända in på 1920-talet uppköpte de i Falkenberg lerkärl, som de försålde på landsbygden.

1 John Wigforss, Tattare. Några historier från Halland. Halmstad 1899.

2 På Falkenbergs museum kan man se vapen beslagtagna från tattare.

Blyförgiftning

I det föregående har flera gånger krukmakarnas farliga yrkes-sjukdom, blyförgiftning, omnämnts. Den angrep dem, som hade med blyglasyren att göra. Vid själva nedsmältningen, askningen, av metallen blev blyoxiden kvar på smältans yta, och vid omrörningen lösgjordes små partiklar av denna och inandades. Det har förut omtalats, att proceduren tog lång tid, och att detta arbete var så ansträngande, att samma person inte kunde hålla på så länge därmed utan måste avlösas. Även ungdomen, ja, t. o. m. barnen deltog i detta arbete. Men inte endast smältningen åstadkom förgiftning utan också rivningen av blyoxiden till pulver, vilket arbete lärlingarna ofta utförde, och siktningen, ”knisplingen”, av detta på lerkärlen. Blyaskan rök därvid omkring och inandades.

Genom detta gift uppstår i nerverna inflammation, som förorsakar förlamningar, särskilt i händerna och fötterna. Också det centrala nervsystemet angripes, särskilt hos barnen, varav sömnlöshet, sinnesrörelse, orostillstånd, depression, omtöcknings-tillstånd och medvetlöshet kan följa. Njurar, tarmar och andra inre organ kan också angripas.

Vid genomgång av husförhörslängderna från Falkenberg och även av andra handlingar rörande stadens invånare förvånade det förf., att det fanns så många fler krymplingar och svagsinta i krukmakaresläkterna än i familjer med andra yrken. Orsaken till detta förhållande kunde knappast vara någon annan än blyets skadliga inverkan. Särskilt var antalet angripna barn och ungdomar mycket stort. I synnerhet för dem blev följderna av blyförgiftningen ödesdigra. Här nedan följer en förteckning på de fall förf. funnit, med uppgift om, när sjukdomssymtomen första gången var antecknade i handlingarna.

Anna Jönsson Winberg, krukmakare J. F. Rosts hustru 1726 (33 år gammal): ”Fast lång tid varit af en så swår sjukdom betagen och till sängs liggande. Hennes händer blifwit krumpna”. J. F. Rosts dotter Johanna 1748 (22): ”Swag i benen förmår ej flytta sig”. Krukmakare Jöns Granbeck, Johannas styvfar, anhöll samma år hos magistraten om intyg om hennes ”bräckliga tillstånd”. J. F. Rosts son, krukmakaregesällen Anders 1770 (29):

”Vanför i händerna” och 1775 ”Krympling”. Kakelugnsmakare Andreas Lundströms son, kakelugnsmakarelärlingen Lars Anton 1814 (22): ”Ofärdig” och 1840: ”Halt”. Kakelugnsmakare Hans Törngrens son, kakelugnsmakarelärlingen Sven 1815 (19): ”Bräcklig”. Kakelugnsmakare Lars Anton Lundströms son Olof 1839 (19): ”Krympling”. Kakelugnsmakare Erik Zetterströms dotter Anna Petronella 1860 (19): ”Krympling”. En av de båda tro-tjänarna hos Carl Leonard Törngren och hos hans son Hans, krukmakaregesällen Edvin Larsson hade förtvinade händer, så att han hade stora svårigheter både att dreja och dekorera lerkärlen. Kakelugnsmakaremästare Hans Severin Törngren satt för-lamad i en stol de sista tolv åren av sin levnad. Av krukmakare-mästare Sven Törngren har förf. fått uppgift om, att de flesta mästarerna av hans släkt visat symtom på förlamning.

Kakelugnsmakare Olof Lundströms son Anders 1800 (20): ”Svagsint”. 1847 (67): ”Hans sinnelag varit av den beskaffenhet att det påkallat en mild omvårdnad. Egendomen förslösad. Mindre vetande”. Krukmakare Petter Falk 1811 (59): ”Fattig och svag till sinnet”. Hans dotter Brita Maria 1825 (36): ”Swagsint och bräcklig”, 1826: ”Fjollig” och 1831: ”Sjuk”. Kakelugns-makare Olof Lundströms son Johan Henrik 1810 (15): ”Svagsint”, 1830: ”Fånig”. Kakelugnsmakare Hans Törngrens brorson, kakelugnsmakarelärling Olaus 1815 (11): ”Svagsint”. Kakelugns-makare B. A. Törngrens son Anders Severin 1845 (23): ”Fånig”, 1854: ”Förståndssvaghet eller fånighet”, 1859: ”Mindre vetande” och 1868: ”Mindre vetande”. Kakelugnsmakare C. A. Törngrens söner Bernhard Daniel 1870 (14): ”Mindre vetande” och Gustaf Mauritz 1870 (12): ”Mindre vetande”.

År 1846 dränkte sig kakelugnsmakare Sven Törngrens son Carl Lorentz (23) i Ätran. Det framkom vid förhör i rådhus-rätten, att han blivit förolämpad och gått och satt sig på Brunos båtbygga, men efter en stund var han försvunnen och kom ej hem på kvällen. Han hittades efter några dagar drunknad i ån. Ett vittne sade, att han ibland var mycket glad, ibland svärmodig, särskilt under senare år. Inger Lena Bengtsdotter hade fyra år tidigare öppnat åder på honom. Man hade då måst hålla honom. Två, tre år dessförinnan hade organisten Rodin tillkallats för hans sjukdom. Det fanns nämligen ännu ingen läkare i Falkenberg. Carl Lorentz betedde sig då, som om han varit sinnessvag. Det omvittnades då, att han hade en stark, välbil-dad kropp liksom de flesta av denna släkt. Han fick begravas på kyrkogården, fastän han begått självmord.

En hel del av kruk- och kakelugnsmakarna var sjukliga under sina sista levnadsår. Så var förhållandet med Anders Boderus under hans sista fem år († 37-årig), Peter Falk under tio år

(† 70-årig) och Anders Lundström under sju år († 57-årig). Om Johan Sjöholm skrives, att han hade mindre förmåga att driva hantverk, sjuklig från 1840 till frånfället 1846 († 70-årig), och detsamma skrives om Erik Zetterström åren 1840—1849 († 66-årig). Fredrik Behm var sjuk de sista nio åren († 69-årig), Lars Lundström i 14 år († 50-årig) och Nils Sahlberg i 19 år († 67-årig). Hans Severin Törngrens bror och kompanjon Johannes skriver i sitt testamente flera år före sin död år 1882 om sitt betänkliga sjukdomstillstånd († 52-årig).

Kakelugnsmakare Ernst Hindström har berättat, att hans far Elof Hindström en gång hade svåra smärtor av blykolik, så svåra, att han inte tyckte sig kunna uthärda dem utan ville ta sitt liv. Emellertid hindrades han av sina anhöriga och tillfrisknade sedan från sin sjukdom. Åtminstone tre av mästarna i Falkenberg under 1800-talet har enligt död- och begravningsboken avlidit av blykolik, Olof Lundström 1810, Erik Zetterström 1849 och Johan Aron Beckman 1857.

Det är kanske ej säkert, att alla dessa nu nämnda sjukdomsfall har berott på blyförgiftning, men i de flesta fall torde de dock haft sin orsak däri.

Som medel mot blyförgiftningen brukade kruk- och kakelugnsmakarna använda snus och tobak. Med avsöndringarna, som framkallades därav, bortfördes giftpartiklar, som fastnat på mun-nens och näsans slemhinnor.

Förr i världen brukade krukmakarna och deras gesäller gärna ta sig ett glas. En orsak därtill kan kanske ha varit ett behov att döva de sjukdomskänslor, som blyförgiftningen medförde. Det har emellertid visat sig att de, som använder sprit i större mängd, är mera mottagliga för dessa sjukdomar än nykterister och de, som brukar den endast i måttliga mängder¹.

En moder, som rönt påverkan av blyförgiftning, kan tänkas föda barn med de sjukdomsförändringar, som denna medför, men det finns inga säkra belägg för, att detta är förhållandet med barn till en sjuk fader².

1 Kim Cramér, Predisposing Factors for Lead Poisoning. Acta Medica Scandinavica 1966.

2 Meddelat i brev av docent Cramér.

Kruk- och kakelugnsmakareämbetet i Falkenberg 1841–1847

Sveriges första allmänna skråordning utfärdades den 1 mars 1669 i tio artiklar. Den efterföljdes den 27 juni 1720 av en ny i stort sett av samma innehåll. Året innan hade emellertid utfärdats en kunglig tillåtelse, att frimästare utan hinder av gällande skråordning skulle få idka vad hantverk de kunde men måste hos magistraten begära att få hålla verkstäder, lärpojkar och gesäller. Johan F. Rost begagnade sig som bekant av denna förmån. Skråordningen bestämde, att ämbete borde bildas om antalet medlemmar i ett yrke uppgick till minst tre. Ämbetet eller gillet skulle vara ett stöd för medlemmarna och utövade yrkesekonomisk, sjuk- och begravnings- samt rättslig verksamhet. Det skulle dessutom tjäna sällskapliga syften.

Till en början hörde landets alla krukmakare till Stockholms kruk- och kakelugnsmakareämbete, men 1694 bildade mästarna i Varberg och Laholm egna gillen. 1768 tillkom ämbetet i Halmstad. Falkenbergs krukmakare, som redan 1779 var tre till antalet, bildade ämbete först 1841. Då var antalet tio. Skomakarna och tunnbindarna i Falkenberg hade bildat egna gillen redan 1779 respektive 1796.

Det synes som om Falkenbergs kruk- och kakelugnsmakare på 1820- och 1830-talen hörde till ämbetet i Halmstad. Där är Bengt Anton och Sven Törngrens mästarbrev undertecknade 1821 liksom Johan Gustaf och Anton Lundströms gesällbrev 1835 respektive 1836. Johan Lorentz Broman fick också sitt gesällbrev där 1838 eller 1839.

I början av år 1841 begärde kruk- och kakelugnsmakaremästarna i Falkenberg, att ett ämbete måtte inrättas i staden. Magistraten hade med anledning härav inkallat dem till den 27 januari. Denna dag utbröt emellertid en större eldsvåda, varför mästarna i stället inkallades den 22 mars, då ämbetet bildades. (Utdrag ur magistratens protokoll, bil. 10).

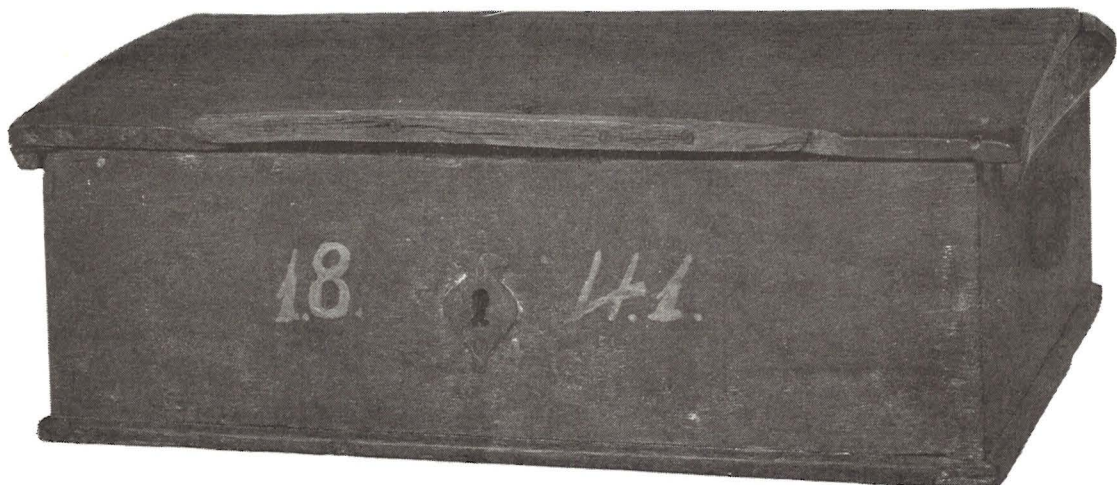

Bild 93. Ämbetslåda, som tillhört Kruk- och kakelugnsmakareämbetet i Falkenberg 1841—1847. På framsidan målat "1841". En så torftig ämbetslåda med endast ett lås är ovanligt, men så var krukmakarna i Falkenberg mycket fattiga. Gåva till ämbetet av krukmakaremästare Olaus Nyman, som hade inköpt den för 1 rdr rmt. NM 54178.

Första sammanträdet i ämbetet hölls den 25 juni, och § 1 i protokollet har följande lydelse¹: "År 1841 den 25 juni i Staden Falkenberg sammanträdde Kruko- och Kakelugnsmakare Embetet härstädes sedan ett sådant blifvit instiftat af Magistraten enligt protocoll den 22 sistl. Mars, för första gången hos Edswurne Åldermannen B. A. Törngren, då vid uppläsandet af berörde protocoll och åldermansförordnandet af samma dato voro tillstädes följande mästare i handtverket, nembl.

B. A. Törngren, Älderman (bil. 11)

L. A. Lundström

Sven Törngren

Olaus Nyman

N. J. Lundström

P. G. Stenberg

Nils Sahlberg och

Gustaf Lundström, men

J. G. Sjöholm och

Er Zetterström

ehuru kallade läto sig icke afhöra efter väntning. Efter uppläsning af Kongl. Skråordningen i nödiga delar utseddes nu att vara Bisittare L. A. Lundström, S. Törngren, N. J. Lundström och P. G. Stenberg, hvilka altså jemte Åldermannen togo säte vid bordet och öppnad Låda. Protocollet fördes af Borgmästaren och yngste mästaren Gustaf Lundström, anses vara Lådmästare". Denne senare hade hand om gillet's handlingar och kassa.

Vid sammanträdet den 22 november 1841 blev Erik Zetter-

ström bisittare efter L. A. Lundström, som var sjuk.

År 1846 den 26 oktober ansökte de två mästarna i Laholm, som förut sorterat under krukmakareämbetet i Halmstad, vilket upphört, att i stället få tillhöra gillet i Falkenberg (bil. 18). Detta beviljades. Gesällen Johan Fredrik Berg i Laholm ansökte om mästarbrev och erhöll detta den 13 september 1845 (bil. 20). Det är inte klarlagt, om det funnits något ämbete i Ängelholm², men detta visar emellertid, att det vid denna tid inte fanns något.

Bergs mästarbrev kostade 12 rdr 16 sk banko. O. A. Lundström, som också blev mästare under den tid ämbetet i Falkenberg varade, betalade 10 rdr. Kvartalsavgiften i gillet var 16 sk. Sjöholm, Zetterström och Sahlberg var ofta efter med sina inbetalningar. Andra inkomster för gillet var in- och utskrivningsavgifter för lärlingarna, 32 sk för varje tillfälle.

Bland ämbetets utgifter räknades inköp av förbrukningsmateriel såsom papper, bläck, lack och blanketter, vidare arvode till notarien (borgmästaren) och lösen av protokoll.

Ämbetets tillhörigheter förvaras på Nordiska museet. De är följande: en svart stämpel, som kostat 2 rdr, ett ämbetssigill, 3 rdr, en ämbetslåda skänkt av Olaus Nyman, en välkomma av koppar och en ordförandeklubba. Ämbetslådan är av enklaste slag. Den är endast försedd med ett lås, under det att tre är det vanliga. Bild 93. Så är t. ex. förhållandet med Falkenbergs skomakaregilles låda.

Krukmakaremästarnas sammanträde präglades av allvar och nit, och åldermannen ägde stor pondus. Efter de egentliga förhandlingarna vidtog den sällskapliga samvaron, då glädjen stod högt i tak. Ett par räkningar till åldermannen visar bl. a. vad som dracks vid sådana tillfällen, den sista till gillet avslutnings-sammanträde:

”Herr B. Törngren

	Debet
An 1/2 Kna Rom	1.16
1 lb socker	28
1/2 lb Ljus	14
Papper och Lack	8
Betalt Qvitt	2.18
D. Hellmans E:a gm Lundberg”	

”Kakelugnsmakare

	Debet
B. Törngren	
An 1/2 kna Rom	1.12
1/2 do Dest Bränv	40
1/16 kna Malaga Win	8
1 lb Kaksocker	28
Lack	4
	2.44

Falkenberg den 8 Maj 1847

Betalt Qvitteras d 10/8 47

D. Hellmans E:a
gm G. Lundberg”

1 kna, kannan = 2,6 l ung. 1 lb = skålpund = 425 g ung.

Bild 94. Välkomma av koppar som tillhört ämbetet. Ofta var ett sådant kärl mycket påkostat, vanligen av silver. NM 54181.

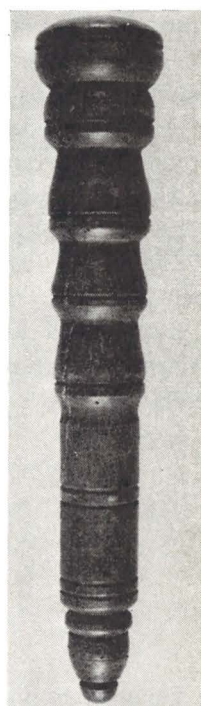

Bild 95. Aldersklubba, ”klapp”, eller ”klappholts”, som tillhört ämbetet 1841—1847. NM 54180.

Alderman var under hela ämbetstiden B. A. Törngren och ladmästare J. G. Lundström. Bisittare var från den 22 november 1841 Erik Zetterström, S. Törngren, N. J. Lundström och P. G. Stenberg.

År 1846 upphävdes skråväsendet i landet såsom alltför otidsenligt och reglemente för Handels- och Handverksföreningar utfärdades, daterat Stockholm den 22 december 1846. Den 7 juli 1847 utsågs inför magistraten i Falkenberg 10 fullmäktige i Handverksföreningen. Bland dem var P. G. Stenberg och J. G. Lundström representerande kakelugnsmakarna. Den 14 juli samma år valde Handelsföreningen sina fem medlemmar. Den 15 november utsågs fem personer, två handlande och tre hantverkare att skåda och bedöma gesäll- och mästarproven, ingen av dem kruk- eller kakelugnsmakare. Magistraten utfärdade fortfarande både gesäll- och mästarbrev, men det omnämndes ej alltid i dess protokoll.

Den 1 maj 1852 utfärdade Hantverksföreningen gesällbrev för Johan Bernt Törngren, som "utstått" sin lärotid i kruko- och kakelugnsmakareyrket hos fadern mästaren Sven Törngren. Brevet är undertecknat av fem fullmäktige i föreningen, därav de båda ovan nämnda kakelugnsmakarna.

Carl Anton Törngren var den förste kakelugnsmakaren, som inte begärde burskap.

Handels- och Handverksföreningen i Falkenberg, som 1871 hade en kassa på 112 rdr smt, upphörde under 1870-talet.

År 1896 bildades Falkenbergs Handverksförening, som fortfarande existerar. Efter dess grundande har många gesällbrev i olika yrken utdelats, men endast två till kruk- och kakelugnsmakare, nämligen 1956 till Erik Valter Jakobsson (f. 1925) och 1970 till Bengt-Olof Törngren (f. 1949). Den sistnämnde är son till Torild Törngren och tillhör den sjunde generationen i kruk- och kakelugnsmakaryrket, enastående i det svenska kruk- och kakelugnsmakeriets historia (bil. 4). Båda arbetar i Törngrens verkstad, den förre sedan 1945 och den senare sedan 1966.

Bild 96. Sigillstamp, som tillhört ämbetet. Inköpt den 21 nov. 1846 för 2 rdr rmt. NM 73847.

1 Protokollsbok för Kruk- och Kakelugnsmakareämbetet i Falkenberg 1841 25/6—1847 8/5. Nordiska museets arkiv.

2 Eva-Lis Forsby, Om keramik och kruk- och kakelugnsmakare i Ängelholm. Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1956.

Lärlingar

När en pojke skulle antas som lärling, skrevs kontrakt. Ett sådant har följande lydelse:

”D. 24 Nov 1846

Undertecknad antager Gossen Jöns Christian Bossen att lära kruko- och kakelugnsmakare Handt Werket i 5 1/2 års tid räknatt ifrån Juni Månads början 1850 — och åtnjuter han under läroåren 6 Rd Rgs ett lintyg och ett par Werkstadsböcker hwarje år — och äro här twenne kontrakter lika lydande waraf Gossens fader Nils Bossen har dett ena.

Laholm den 19 november 1846

Janne Hasselskog

Kakelugnsmakare

Med detta kontrakt förklarar wi oss till alla delar nöjda.

Nils Bossen

Jöns Christian Bossen

Riktigheten här ut af intygas af

D. Carlberg”

Kakelugnsmakarna i Laholm hörde vid denna tid till ämbetet i Falkenberg.

När kontraktet var skrivet och undertecknat och pojken kom till verkstaden, skulle han svära lereden. Gesällen Edvin Larsson hos Törngrens har berättat, att när han kom i lära i Halmstad 1881, fick han lägga upp båda händerna på verkstadsbänken med varje finger på en lerkula, lerpudel. En gesäll stod bakom honom och förelade honom eden: ”Så sant mig Gud hjälpe så skall jag hålla denna ler”. Därefter kastade gesällen en klös över händerna på honom. Krukmakare Axel Möller, Borås, född i Falkenberg 1875, var i lära hos sin far Carl Möller där och har berättat, att han blev ”lertam” genom att doppas i den balja med vatten, som man använde då man sköljde av leran på händerna.

Genom det bossenska kontraktet härovan får vi veta lärgossens förmåner under läroåren. Här lämnas några andra exempel.

Krukmakare Anders Jansson hade under sina läroår 1860—1865 25 rdr rmt om året, Edvin Larsson, som var i krukmakare-

lära 1881—1885, hade 25 kr om året och fritt vivre, och Axel Möllers lön första lärlingsåret 1890 var 50 kr, andra 75 och tredje 100 jämte kost och logi. P. A. Bylins lön har tidigare omtalats.

Möller hade också rätt att tillverka och för egen del försälja lergökar, som han sålde för två öre stycket. Det var som bekant lärlingarnas privilegier att sälja inte endast gökar utan också sparbössor.

Lärgossarnas ålder vid antagandet varierade mycket. Ofta började de vid elva års ålder. I gamla tider lade skolan inte hinder i vägen därför. Många, som provat på något annat yrke, var betydligt äldre, 17—18 år. Ofta hade de förut försökt sig på sjömanslivet. Av de 16, därav två från Laholm, som blev gesäller under de sex år som ämbetet varade, var två i lära sju, tre i sex, fem i fem, en i fyra och en i tre år. Den sistnämnde hade tidigare varit anställd vid tullen. Beträffande de fyra övriga nämnes ingenting om lärotidens längd. Den yngste var 17 och den äldste 26 år vid gesällprovets avläggande.

Arbetsdagen var lång, och lärlingarna fick arbeta lika många timmar om dagen som gesällerna om inte fler. Uppgifterna varierar, men ofta nämnes arbetstiden mellan halv sex på morgonen och åtta eller tio på kvällen. Lärlingarna fick, åtminstone på vintern, gå upp före gesällerna, elda upp verkstaden och värma tvättvatten till dem. Deras sysslor var av mångahanda slag. De skulle hugga veden till brännugnen, lägga upp den i stack, se till att den var torr vid bränningen, bära in den till ugnen och elda denna. De fick röra i blygrytan, mala eller riva glasyr, vattna och bösta leran samt se till att lerkärlen på desarna torkade jämnt. Så skulle de passa gesällerna, t. ex. borsta deras skor på söndagsmorgonen. Naturligtvis skulle de också gå ärenden för mästaren och hans familj. Det var allt arbeten, som egentligen inte hade med yrkesutbildningen att göra. Det blev, åtminstone till en början, inte mycket tid över för drejskivan, som naturligtvis lockade lärlingen mer än någonting annat. Allt detta stämde dåligt med skråordningens anda, att denne mest "skulle brukas til det hans lära och handtwerk egentligen angår".

Gesällerna var ofta mycket hårda och elaka mot lärlingarna, som inte vågade klaga av rädsla för hämnd. Om ett övergrepp blev känt, blev det böter till skråkassan, och även mästarerna fick böta, om de förgrep sig på lärlingarna. Mellan dessa och gesällerna var ett svalg befast. Det gick inte för sig, att de förra duade de senare eller en yngre lärgosse en äldre. Axel Möller har berättat, att han försyndade sig mot denna regel, då han kallade en något år äldre lärling du, vilket åsamkade honom en hurring.

Lärlingarna delade kammare med gesällerna, vilka drack och

spelade kort på kvällarna, särskilt lördagar och söndagar. Umgänget var allt annat än kultiverat och blev förråande för de unga. Det dåliga exemplet visade sig i dryckenskap, slagsmål och ofog av olika slag.

Marknadsdagarna var fridagar för både lärlingar och gesäller. Då roade man sig med spritfester och upptåg. Andra marknadsdagen den 25 oktober 1844 hade åtta "brädesbodständer", marknadsbodarna, på torget i staden välts. De tillhörde hantverkare. Skadan värderades till 10 rdr 40 sk banko. Kakelugnsmakarelärlingen Dan Lundahl erkände, att han välts två av dem. Han fick böta 6 rdr 32 sk = sju dagars fängelse på vatten och bröd. Han fick ersätta skadan med 2 rdr 12 sk banko. De övriga anklagade nekade.

Efter krogbesök blev det ofta slagsmål mellan lärlingar och gesäller men ofta också med ungdomar från den omgivande landsbygden. I Falkenbergs rådhusrätts protokoll läses, att kakelugnsmakarelärlingarna Nils Petter Dahlberg och Abraham Winberg, födda 1801 resp. 1806 hade slagit drängen Per Carlsson från Morup söndagen den 12 augusti 1821 utanför staden. Dagen efter gick denne på rävsfall, och på tisdagen fiskade han på sjön. När han kom hem därifrån, berättade han att han blivit slagen, så att han föll på knä. På onsdagen sade han sig ha ont i sidan. Han fick då en sup med peppar. Han kunde inte äta. Från onsdagskvällen var han medvetlös, och på söndagen dog han utan att ha återfått medvetandet. Först den 1 februari året därpå togs kistan upp ur graven och liket obducerades. Det var emellertid stätt i så stark förruttnelse, att regements-, lasarett- och stadsläkaren i Halmstad J. H. Ratzki inte kunde upptäcka några märken på kroppen. Den 15 april dömdes de båda lärlingarna till 17 rdr 32 sk böter vardera. I brist på botum fick Dahlberg 16 dagars fängelse på vatten och bröd under det att Winberg, som var under 15 år samt fader- och moderlös, skulle umgälla brottet med att allvarligen agas hemma i huset av förmyndare eller läromästare i någon stadsbetjänts närvaro.

Den 27 maj 1826 hade nådårspredikanten Johan G. Rising i Falkenberg till rådhusrätten inlämnat en inlaga, däri han anmälde kakelugnsmakarelärlingarna J. I. Sjöholm, 14, Christian Lundström, 14, Gustaf Bengtsson, 19, Gustaf Lundström, 17 och Gustaf Norrman, 21 år för slagsmål föregående söndag. De hade varit på Vallarna på andra sidan Ätran, och på återvägen in till staden gick de in i Brostugan, där brotullen togs upp, och där det också var krog. Då var klockan sex på eftermiddagen. De beställde mat men blev först nekade. Sedan fick de emellertid var sin stekt flundra och en sup, vilket kostade 8 sk banko eller

12 sk rgs. Så hade de badat i ån vid kopparslagare Lärks hage (nuvarande Ågatan 11), varefter de fått ett halvt stop dricka på Ljunggrens krog (Bryggeriets tomt). Utkomna i Ljunggrens sträte mot ån började de på lek "puffa" varandra. Leken övergick emellertid till slagsmål, då Bengtsson drog kniv. Ingen tycktes dock ha blivit skadad. Rising, som var en mycket nitisk ung präst, anmälde dem till laga näpst.

"Exempel måste statueras och fördärfvet hämmas och det onda såsom en kräfte ej vidare fräta omkring sig", hette det i skrivel- sen. Han ansåg det ledsamt att såsom präst uppträda som an- givare. Han vände sig särskilt mot Bengtsson, som ej inlämnat flyttningsbetyg på pastorsexpeditionen och var vanartig. Denne och Norrman blev vardera dömda för bl. a. svordom och sabbats- brott till 4 rdr 8 sk banko, vilken dom förvandlades till åtta dagars fängelse på vatten och bröd på Varbergs fästning. Inneha- varinnan av Brostugan, som sade sig ej veta, att magistraten för- bjudit utskänkning till ungdom, "förskonades från ansvar" för denna gång men varnades.

Gesäller

När lärlingen gjort sitt gesällprov, fick han sitt gesällbrev och detta firades med ett gille, där spriten var med för att förhöja stämningen. Han stannade ofta kvar hos sin mästare ett eller två år, kanske längre. Sedan begav han sig ut på gesällvandring några år för att skaffa sig mera erfarenhet. Med ränseln, "kalven", på ryggen och käppen i handen gav han sig iväg. Hans tillhörigheter var inte så många: några klädesplagg, bänkspade och sken. När han kom till en stad, sökte han upp en verkstad och läste för mästaren upp sin gesällramsa, som han kunde utantill, framvisade sin gesällbok, utfärdad av magistraten och sitt vandringspass, undertecknat av åldermannen. I ett kungligt brev av den 7 april 1813 och i Kommerskollegii kungörelse av den 10 maj samma år föreskrevs att gesäll skulle vara försedd med pass för att få del av skråstadgans förmåner, och om han saknade gesällbok, skulle mästaren, som antog honom i sitt arbete, anmäla detta till magistraten vid vite av 6 rdr 32 sk. Gesällboken kostade 1844 8 sk banko i lösen. Fanns det inte något arbete, fortsatte han till nästa verkstad, men han bjöds först på mat och brännvin samt nattlogi, och när han begav sig av nästa morgon, salade mäster och gesällerna pengar till honom för den fortsatta vandringen, och en lärling följde honom till stadens gräns och bar hans ränsel. Om han fick anställning, hade han att bjuda både mästaren och gesällerna på brännvin.

Med hygienien var det dåligt beställt bland de vandrande gesällerna. Den förut citerade Axel Möller har berättat, att det var en ren plåga med all ohyran i gesällkamrarna.

Vandringarna började på våren vid påsktiden. På vintern höll man sig helst stilla i den varma verkstaden. Vid mickelsmäss, när hösten kom med rusk och kyla, var vandringarna i regel avslutade. Under sommarmånaderna när gesällerna kom till Falkenberg, brukade de gärna samlas på Vallarna, där de tillsammans dryftade möjligheterna att få arbete, berättade om sina vandringar och gav varandra tips. Också här brukade brännvinsflaskan vara med.

Falkenbergsgesällerna besökte i första hand hallandsstäderna, men vandringarna utsträcktes ofta längre, i norr till Örebro,

Karlstad och Stockholm, i söder till Malmö, Trelleborg och Ystad och i öster till Kalmar och Västervik. Efter skråväsendets upphävande 1846, besöktes också landsbygden, där krukmakerier grundats bl. a. i Veddige, Grimeton, Vessige, Getinge och Veinge, alla i Halland. I södra Västergötland hade Skene de mest kända. Norge och Danmark besöktes då och då av gesäller från Sverige. Ibland stannade svenska gesäller kvar och blev mästare i våra grannländer. I Drammen fanns 1775 en svensk "pottemager" Peter Röding, på Strømsø 1791 en Sven Westerberg och i Sandvig i början av 1800-talet en Christoffer Zimmerman¹. I Kliplev i Danmark fanns 1788 en svensk krukmakare Högström, född i Göteborg och på 1820-talet en Johannes Aschenberg, född 1773 i Ängelholm².

Flera gesäller från Falkenberg hamnade som mästare i andra svenska städer. En av dessa, Lars Schuberg, född 1731, var enligt Kommerskollegii årsberättelser gesäll hos Jöns Granbeck 1750—1752. Fadern, rådman i Falkenberg, sökte burskap för honom i Göteborg genom sin bror. Det heter: "Johan Schuberg å dess brorsons vägnar pottemakaregesäll Lars Schuberg i Göteborg, som tänker derstädes sig nedsätta som mästare lämnar bewis om sitt förhållande jemte mästarens konstefarne Jöns Granbecks bewis under sin lärotid, flitig, ärlig, gudfruktig". Hans ansökan beviljades.

Anders Lorentz Falk, född i Falkenberg 1830, utflyttade som kakelugnsmakaregesäll 1852 till Borås, där han blev mästare. Leonard Julius Hansson, född i Falkenberg 1861, begav sig till Göteborg som kakelugnsmakaregesäll 1883 och blev mästare där. Karl Axel Ludvig Möller, född 1875, kom 1905 till Borås såsom lärling och drev egen rörelse där sedan 1910.

Ett mycket stort antal gesäller besökte Falkenberg under den tid denna undersökning omfattar. Inte mindre än 237 har förf. antecknat från kyrkoböcker, mantalslängder och rådhusrättsprotokoll. Dessa har arbetat i de olika verkstäderna i staden under någon längre tid. Det var emellertid säkerligen många, som endast stannat några veckor eller någon månad och inte blivit antecknade i några böcker. Man kan därför anta, att antalet varit betydligt större. Många av gesällerna fick under svåra tider gå från plats till plats utan att få något arbete. Nöden var ofta stor bland dessa svältande, dåligt klädda och håglösa lösdrivare, som också blev en svår tunga för allmänheten genom sitt tiggeri och sitt pockande på mat, husrum och kläder. Enligt ett intyg³ skulle under året 1839 inte mindre än 387 gesäller ha passerat Hössna prästgård nära Ulricehamn på den gamla riksvägen mellan Göteborg och Stockholm. Av dessa skulle omkring halva antalet varit utan arbete flera år. Dessa var naturligtvis inte en-

dast kakelugnsmakare, utan de representerade olika yrken.

Om mästarna hade det fattigt och levde torftigt, var detta i ännu högre grad förhållandet med gesällerna. De ogifta bodde i gesällkammaren tillsammans med lärlingarna, och sin kost fick de vid mästarens bord. Inkomsten bestod dels av lön, dels av ackordsersättning. Arbeten sådana som behandling av leran, malning och rivning av ingredienser till glasyr (baxarbeten) kunde ej vara ackord. Sådana kunde också utföras av lärlingarna, varigenom de blev billigare. Ackordsarbeten var däremot drejning, beskickning, dekorerings och formning av olika slags kakel samt sättning av kakelugnar. Vid bränning betalades det dessutom extra under månaderna maj—augusti, 9 kr för varje gång, utom den sista i augusti, då ersättningen var 6 kr liksom under den övriga delen av året⁴.

För 1800-talet har förf. inte kunnat finna några uppgifter om gesälllöner i Falkenberg, men i Ängelholm var lönen 3 rdr banko i veckan år 1841 och på 1890-talet 8 kr⁵. Skillnaden på lönernas storlek i de båda städerna kunde dock inte varit så stor.

År 1908 var veckolönen i Falkenberg 15 kr⁴. I slutet av 1870-talet erhöll gesällen 1 kr pr skock (1 krukmakarskock = 64 st) för lerkärl oavsett storleken jämte mat och logi. Den, som var självförsörjande dvs. utförde arbeten för helstyck, fick 2 kr för skock⁴. Omkring 1880 fick Edvin Larsson hos Törngrens 96 öre för en skock kärl, ej specificerade, och för en skock kakel 2,25 kr, en skock "äcken" (hörnkakel, av ty. Ecke) 2,50, fotsims 2,25 och för översims med hörn lika mycket. För sättning av en vit kakelugn betalades då 83 öre skiftet och för en gul 75. År 1908 fick Ernst Hindström sex öre styck för varje tillverkat simskakel. En gesäll kunde under en månad tillverka 13 skock lerkärl, 4—8 skock äcken, 1 skock fotsims och 1 skock sims med hörn. Axel Möller kunde dreja ett femtiotal medelstora lerkrukor om dagen med tolv timmars arbetsdag.

Det har redan skrivits om lärlingarnas uppträdande. Då en ytterligare beskrivning också av gesällernas dryckenskap, slagsmål med landsbygdsbefolkningen och andra gesäller samt deras överfall på föregående och dåvarande mästare endast skulle bli en tröttande upprepning, avstås därifrån.

Liksom mästarna hade också gesällerna öknamn. Edvin Mauritz Lundqvist (1820—1885) kallades på grund av sitt mörka hår för "Svarten". Han arbetade flera gånger, när han var i Falkenberg, hos Törngrens. En gång, det var 1849, hade han tagit tjänst hos Fredrik Behm men rymde från honom. Härför fick han böta 6 rdr 32 sk banko = 14 dagars "enskildt fängelse". Dessutom fick han ersätta mästaren med 10 sk 8 rst för varje arbetsdag han försummat samt betala rättegångskostnaderna

med 2 rdr banko. En annan gesäll var "Lill-Nisse" eller "Luffar-Nisse Nilsson", som under sitt lopp riket runt brukade besöka Törngrens verkstad.

Om Emanuel Ljunggren, "Vinkelsmäck" från Stafsinge gick det många historier. Han var gesäll hos Anders Jansson. Sitt öknamn hade han fått för att han inte kunde räta ut sin ena arm. Den högra armen bildade en rät vinkel vid armbågsleden. Han berättade, att han fått detta lyte, när han en gång badade i en mägergrav. Han blev då biten av en mask, som han kallade "onna bettet", och sedan kunde han inte räta ut armen. En gång kom det en cirkus till Falkenberg, och en clown, som också var sällskapet starke man, utmanade publiken på arm-brytning. Ingen hade lyckats att besegra honom. Då föstes "Vinkelsmäck" fram. Var och en som gjorde försöket skulle satsa en tioöring, men fattig som han var, hade han inga pengar. Han hade emellertid en lergök av egen fabrikation i sin ficka, och den godtogs. Tävlingen kunde inte sluta på mer än ett sätt, "Vinkelsmäck" vann och fick tillbaka sin lergök, och dessutom fick han segerpriset, en tioöring. Den 28 januari 1891 meddelades i en notis i Falkenbergs Tidning, att han på söndagen hade avsomnat efter intagande av några dl polersprit. Förutom den tömda flaskan hade han bredvid sig ännu en, en halvliter-butelj fylld med brännvin, som han tydligen tänkt att avsluta sin ensamma fest med, men därtill blev inte något tillfälle.

Under åren 1841—1847 då det fanns ett ämbete i Falkenberg, hade också gesällerna en sammanslutning, ett gesällskap. Vid deras sammankomster var alltid två mästare närvarande för att se till att allting gick rätt till. Åltgesällen, som valdes för ett år, var både ordförande och kassör. Han hade hand om nyckeln till gesällskapet låda, avsedd för handlingar och kassa. Åltgesäller var följande: Leman 1841, okända 1842 och 1843, Efraim Sjöholm 1844, Hans Severin Törngren 1845, Peter Anton Bylin 1846 och Carl Gustaf Schultz 1847.

1 H. Grevenor, Gammelt norsk Lertøj. Kristiania 1920.

2 L. Ehlers, Dansk Lertøj. København 1967.

3 T. Söderberg, Hantverkare i brytningstid 1820—1870. 1955.

4 Edvin Larssons uppgift. Nordiska museets arkiv.

5 Eva-Lis Forsby, Om keramik och krukmakare i Ängelholm. Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1956.

Skrock

Krukmakarna var liksom andra yrkesmän i gamla tider mycket skrockfulla. När man lämnade drejskivan efter dagens arbete, brukade man korsa över dess kloss med pekfingret. Den, som inte gjorde det, fick böta ett halvstop brännvin.

Bränningen var särskilt föremål för mystik, och åtskilliga handlingar avsåg att hålla de onda makterna borta, vilket kanske ej var så underligt, då så mycket hängde på bränningens utgång. Det kunde hända, att delar av ugnens innehåll, ja, om det ville sig illa, så gott som allt blev förstört. Man brukade före bränningen skjuta in i ugnen med gevär för att skrämma bort det onda. Före bränningen fick en främling inte titta in i ugnen. Om så hade skett, kastade man in en brinnande svavelsticka för att avvärja faran. När man efter insättningen av lergodset i ugnen murat igen schetelmuren, gjorde man ett kors med fingret i den mjuka leran. Innan man började elda i ugnen, kastade man också in en brinnande svavelsticka och spottade tre gånger. För att inte någon skulle komma in i verkstaden, när man "speglade" vid bränningen, låstes dörren, och man vaktade särskilt noga, att ingen främmande mästare skulle komma in då.

Sigillstamp. Inköpt av ämbetet 1843. NM 54179.

Bilagor

Bilaga 1

Kruk- och kakelugnsmakerier i hallandsstäderna 1700—1910

År	Laholm		Halmstad		Falkenberg		Varberg	
	Mäst.	Ges.	Mäst.	Ges.	Mäst.	Ges.	Mäst.	Ges.
1700	1	1	1	—	—	—	—	—
1725	2	1	1	1	1	—	1	—
1750	2	2	2 (1)	1	1	1	1	—
1775	2	—	4 (1)	2	1	—	3	2
1800	3	1	2	2	5	2	5 (1)	3
1810	1	1	3	1	6	2	3	1
1820	2	—	4	1	7 (1)	3	4	4
1830	2	—	4	1	10	3	3 (1)	2
1840	2	1	3	2	10	5	4	1
1850	2	1	2	4	8 (2)	10	3	5
1860	3	2	3	2	11 (2)	10	3	3
1870	4 (1)	5	2	3	8 (1)	11	1	4
1880	4 (1)	7	1	7	3	15	3	2
1890	3	9	3	8	5	9	2	1
1900	3	6	1	12	4	2	1	1
1910	3	—	3	11	3	5	3	2

Siffror inom parentes efter antalet mästare betyder att änka förestår verkstad. I Kungsbacka har inget krukmakeri bedrivits. Endast en gesäll är påträffad där, på 1770-talet. År 1865 fanns det 13 krukmakerier i Falkenberg.

Kommerskollegii årsberättelser har tjänat som underlag för tabellen. I de fall då sådan berättelse saknas, har mantalslängderna anlitats, men alldenstund dessa inte har uppgifter om huruvida en mästare eller änka driver verksamhet eller inte, kan siffrorna kanske på någon punkt vara felaktiga. I stort sett torde de dock vara riktiga.

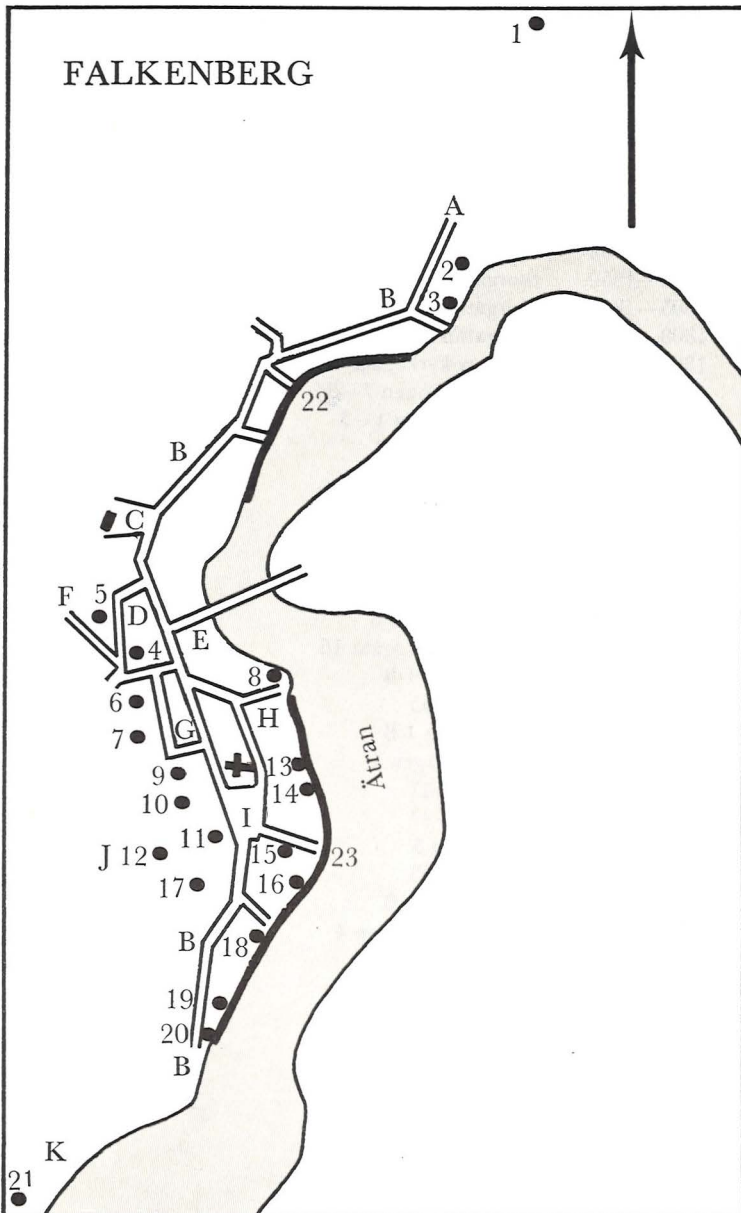
*Bilaga 2**Pottemakare, krukmakare och kakelugnsmakare i Falkenberg*

Johan Jockum Hildner	Nämnes 1704 och 1708	
Päder (Per) Nilsson	Nämnes 1708 och 1711	
Johan Friedrich Rost	1699—1742	Storgatan 41
Jöns Granbeck	1711—1783	Storgatan 65, 67
Anders Boderus	1736—1773	Gröna gatan 3
Nils Lundström	1747—1803	Storgatan 55
Olof Lundström	1751—1810	Södergatan 1 B
Petter Falk	1752—1822	Varbergsvägen 1
Hans Törngren	1754—1822	Krukmakaregatan 4
Peter Granbeck	1763—1816	Storgatan 65, 67
Andreas Lundström	1776—1833	Storgatan 55
Johan Emanuel Sjöholm	1776—1846	Storgatan 47
Erik Zetterström	1783—1849	S:t Lars kyrkogata 10
Fredrik Behm	1787—1856	Gröna gatan 7
Bengt Anton Törngren	1792—1853	Hallanäsgatan 1—3
Lars Anton Lundström	1792—1842	Södergatan 1 B
Olaus Nyman	1794—1846	Storgatan 65, 67
Sven Törngren	1796—1862	Krukmakaregatan 4
Nils Jakob Lundström	1804—1850	Storgatan 55
Peter Gustaf Stenberg	1805—1866	Storgatan 47
Nils Sahlberg	1808—1875	Storgatan 82
Johan Gustaf Lundström	1809—1871	S:t Lars kyrkogata 16
Peter Anton Bylin	1817—1896	Sanddynevägen 7—8
Carl Anton Törngren	1818—1870	Hallanäsgatan 1—3
Olof Anton Lundström	1819—1848	Södergatan 1 B
Lars Peter Bergström	1820—1874	Gröna gatan 7
Hans Severin Törngren	1822—1900	Krukmakaregatan 4
Johannes Bernt Törngren	1831—1882	Krukmakaregatan 4
Christian Bengtsson	1823—1869	Storgatan 72
Gudmund Bengtsson	1824—1880	Storgatan 65, 67
Johan Birger Åsberg	1825—1886	Varbergsvägen 5
Johan Theodor Liljeqvist	1827—?	S:t Lars kyrkogata 16
Gustaf Adolf Bylin	1827—1893	Södergatan 1 B
Anders Niklas Lundström	1828—1881	Storgatan 55
Johan Aron Beckman	1830—1857	Södergatan 1 B
Johan Niclas Silfverstrand	1833—1865	Varbergsvägen 1
Gustaf Emanuel Stenberg	1841—1906	Storgatan 47
Algernon Malkolm Stenberg	1852—1911	Storgatan 47
Alfred Frithiof Sjöberg	1844—1911	Sandgatan 5
Carl Johan Paulus Möller	1845—1893	Storgatan 55
Anders Bernhard Jansson	1846—1928	Södergatan 1 B
Carl Leonard Törngren	1852—1924	Krukmakaregatan 4
Elof Viktor Hindström	1859—1934	Storgatan 55
Sten Josef Otto Carl Wättring	1871—?	Sandgatan 5
Axel Leonard Jansson	1876—1963	Södergatan 1 B
Hans Törngren	1885—1941	Krukmakaregatan 4
Sigfrid Hindström	1887—1935	Varbergsvägen 28
Sven Rudolf Törngren	1909—1969	Krukmakaregatan 4
Axel Torild Törngren	1916	Krukmakaregatan 4
Gustav Henrik Törngren	1919—1945	Krukmakaregatan 4

Bilaga 3

Karta över kakelugnsmakerier och lertäkter

Karta över Falkenberg från 1855 i skala 1:10000 med de 21 kruk-
makareverkstäderna utmärkta. Vid denna tid fanns de flesta verkst-
derna i staden. De låg sällan vid gata utan så långt från bebyggel-
sen som möjligt på grund av eldfaran från brännugnarna. Siffrorna
22 och 23 vid de heldragna tjocka linjerna utmärker lertäkterna vid
ån så som de fastställdes av magistraten den 20 mars 1841. Namnen
på gatorna är de numera använda.

Kruk- och kakelugnsmakareverkstäder i Falkenberg

1. Varbergsvägen 28	1925—1928
2. Varbergsvägen 5	1865—1876
3. Varbergsvägen 1	1784—1865
4. Storgatan 41	1725—1742
5. Sandgatan 5	1870—1925
6. Gröna gatan 3	1764—1771
7. Gröna gatan 7	1822—1865
8. Hallanäsgatan 1, 3	1815—1870
9. Storgatan 47	1815—1898
10. Storgatan 55	1776—1897
11. Storgatan 59	1779—1806
12. Södergatan 1 a, b	1806—1919
13. S:t Lars kyrkogata 10, 12	1814—1865
14. S:t Lars kyrkogata 16	1850—1873
15. Krukmakaregatan 4	1789—
16. Storgatan 64	1837—1853
17. Storgatan 67	1744—1880
18. Storgatan 72	1848—1869
19. Storgatan 80	1875—1880
20. Storgatan 82	1836—1872
21. Sanddynevägen 7, 8	1849—1890
22 och 23 lertäkter	

Bilaga 4

Krukmakare tillhörande släkten Törngren

I	Hans 1754—1822		
II	Bengt Anton 1792—1853	Sven 1796—1862	
III	Carl Anton 1818—1870	Hans Severin 1822—1900	Johannes Bernt 1831—1882
IV	Carl Leonard 1852—1924		
V	Hans 1885—1941		
VI	Sven 1909—1969	Torild 1916—	Gustav 1919—1945
VII	Bengt-Olof 1949—		

Bilaga 5

Krukmakare tillhörande släkten Lundström

I	Nils 1747—1803	Olof 1751—1810	
II	Andreas 1776—1833	Lars Anton 1792—1842	
III	Nils Jakob 1804—1850	Johan Gustaf 1809—1871	Olof Anton 1819—1848
IV	Anders Niklas 1828—1881		

Bilaga 6

Göteborgs musei arkiv

Glasurebok
om
Hvarjehanda glasurer
Tillhör H. S. Törngren

Falkenberg den 15/1 1872
Uppskrifvet af C. Törngren.

Hvit glasur

100 delar bly och 22 à 30 delar tenn, som efter sammansmältningen rostas uti en gryta under jemn omröring tills det förvandlas till ett gult pulfver. Detta pulfver blandas med cirka lika mycket sand, litet koksalt och mönja.

Grön glasur

Erhålles genom tillsats af en tillräcklig mängd kopparaska. Blå glasur af schmolts, gul af neapelgult, violett af brunsten och salpeter blandade till den hvita glasurmassan.

Svart och brun

fås af 100 delar mönja, 86 delar tegelmjöl och 12 delar brunsten, som sammanmales och användes på samma sätt som den hvita glasuren.

Lyster

Guld- och kopparlyster anbringas helst på brun grund och kan därför äfven åstadkommas på vanligt lergods, de frambringas med samma composition, så att den olika färgnyansen endast beror af den olika grundfärgen. Lyster beredes af 48 gram guld löst i kungsvatten hvar efter 4 1/2 gram tenn tillsättes, och denna lösning blandas med 20 gram svafvelbalsam beredd af 1 del svafvelblomma, 3 delar linolja och 1 1/2 del terpentinolja på det sätt att guldlösningen tillsättes i små portioner under jemn omrörning, och slutligen utspädes massan med 30 gram terpentinolja samt anbringas med pensel på godset.

All slags lyster anbringas utanpå glasuren, som måste vara ganska lättsmält och beredes av 20 delar mönja 12 delar vittrad granit och 5 delar qvarts. Glasurmassan, som är blyfri, är ej skadlig.

1. 100 delar kvartspulfver, 80 delar renad pottaska, 10 delar salpeter och 20 delar släckt kalk sammansmälta och inmalda samt uppslammade i en lösning af vattenglas och anbragta på de förut lindrigt brända kärlen.

2. 5 delar fatesserad soda och 9 delar fin sand sammansmälta.

3. 8 delar soda, 7 delar sand och 1 del hvit lera.

4. 2 delar slammad lera och 1 del flusspat brända tillsammans.

5. 4 delar slammad lera och en del hammarslagg. Alla dessa massor finmalas efter behörig sammansmältning och uppslammas i vatten samt anbringas utom nr 1 på vanligt sätt på de lufttorkade kärlen.

Till beredning af taktegel användes fetare och eldhärdigare leror, som äfven måste med mera omsorg förberedas och dels förses stundom med glasur, vanligen svart, men stundom dock af andra färger.

Således erhålles brunblå af 10 delar glete, 10 delar kvartssand och 3 delar brunsten; grön af 10 delar kvartssand och en del kopparaska; gul af 10 delar glete, 10 delar kvartssand och 4 delar jernvitriol; röd eller genomskinlig af lika delar glete och kvartssand.

Våt svart glasur med blyaska

5 mått sand, 6 dito blyaska, 2 dito brunsten och 2 dito kopparaska.

Dessa 4 delar blandas med vatten och en pot slemp, som därefter kommer på qvarnen och rifves väl. Sedan sigtas det. När det då är färdigt, gör man en liten kula af ler för att profva med den, om glasuren är stark nog. Den må sjunka till hälften. Flyter den för mycket ofvanpå skall glasuren tillsättas med vatten. Sjunker den däremot för mycket, må man låta glasuren stå litet för att sjunka, så att man kan hålla något vatten deraf.

Våt glasur

som brukas till både rödt och gult begjutet tyg. 6 mått blyaska, 6 mått sand och 1 1/2 pott slemp males i qvarnen och sigtas och pröfvas med kulan. Är det icke godt, så lägges en liten smul rödt begjuteler deri men eljest icke.

Våt glasur med mönja

så mycket mönja som man vill begagna röres ut med vatten och sigtas derefter. Så lägges till 1 pott mönja, 1 pott rödt begjuteler och 1 pott slemp, som derefter rifves godt på möllan och sedan sigtas. Vill det icke hafva sig, kommer litet mer rödt ler och slemp deri, så är den färdig och pröfvas med kulan.

Hvit våtglasur

6 mått mönja, 3 mått fint rifven strandsand, 1 del slemp och 1/2 del sachsisk hvitlera.

Svart glasur med mönja

8 mått mönja utröres i vatten, 4 mått sand, 2 mått brunsten, 1/2 mått kopparaska och 1 pott slemp. Detta rifves och behandlas som det förriga.

Grön glasur

8 mått mönja, 5 mått sand, 1 1/2 mått kopparaska och litet slemp samt litet hvitt begjuteler.

Choklad försats

26 mått tenn och bly, 19 mått sand, 12 mått salt, 1 mått brunsten och 2 mått silfverglitt.

Hvitt

104 mått bly och tenn, 72 mått sand och 48 mått salt.

Slickerglasur

1 kanna rödt begjuteler. Dertill tar man så mycket mönja att en lerkula sjunker mer än till hälften. Dermed begjuter man krukor och fat. Eftersom man tycker, kan man själf sätta hurudan färg som helst till.

På torrt gods

Der tar man så mycket mönja man har. Det röres upp i rent vatten. Dertill tar man en slef rödt begjuteler och rör det tillsammans. Dertill tar man cirka 1 kvarter slemp. Så röres det tillsammans och sigtas.

Blyfri glasur på lerkärl

Hvar för sig pulfveriseras fint följande beståndsdelar: 1000 vigtsdelar soda, 800 dito borsyra, 135 dito kaolin, 250 dito gips, 750 dito fältspat, 280 dito quartz och 150 dito flusspat, hvarefter de väl omblandas. Så tillsättes ytterligare så mycket brunsten som man anser behöfligt för åstadkommande af den färg man önskar. Blandningen smältes derefter till en massa hvilken fint sönderdelas. Af densamma tages derefter 460 vigtsdelar och omblandas väl med 110 delar kaolin samt 250 delar fältspat alltsammans fint söndermalet.

N:o 1. Till 1 mått bly- och tennaska tages 3 mått holsteinssand, 3 mått flinta, 2 mått kisel, 1 mått äkta porslin, 1 mått kaolinlera och 2 mått salt.

N:o 2. Till 1 mått bly- och tennaska tages 8 mått holsteinssand, 2 mått äkta porslin, 1 mått kaolinlera, 1 mått soda, 1 mått borax och 3 mått salt.

N:o 3. Till 1 mått bly- och tennaska tages 7 mått holsteinssand, 1 mått salt, 1 mått äkta porslin, 1 mått oäkta dito, 1 1/2 mått kaolin, 1 1/2 mått borax och 1/4 mått soda.

Bilaga 7

Nordiska museets arkiv

Edvin Larssons receptbok (10/9 1932)

Till gult bly:	20 mått bly 33 mått sandsten 3 mått smedslag.
Brunrots gult:	20 mått bly 33 mått sandsten 8 mått brunrot.
Blandning gult:	20 mått bly 33 mått sandsten 1 1/2 mått smedslag 4 mått brunrot.
Blandning gult:	10 mått bly 16 mått sandsten 3 1/4 mått smedslag 2 mått brunrot.
Gult bly:	10 mått bly 16 mått sandsten 1 1/2 mått smedslag.
Brunrotsgult:	10 mått bly 16 mått sandsten 4 mått brunrot.
Grönt bly:	10 mått bly 16 mått sandsten 1 1/2 mått kopparaska.
Brunt bly:	10 mått bly 16 mått sandsten 2 mått brunrot 3/4 mått brunsten.
Svart bly:	10 mått bly 14 mått sandsten 1 mått lera 2 1/2 mått brunsten 1 1/2 mått kopparaska.
Kakelbly brunt:	10 mått bly 18 mått sand 2 mått lera 1 mått brunsten 2 skopor lera.

Bilaga 8

Nordiska museets skråarkiv

Verifikationer 1743—1828

Falkenberg den 13 December 1826.

Till dät Lofl Kakelugnsmakare Embetet i Stockholm!

Med rörda tacksamhetskänslor hade jag det nöjet att förleden Söndags afton emottaga tit. Öfwerbergs å Lofl Embetets Wägnar teknade, mycket Estimerade skrifwelsen, samt dagen därpå, att af wår

Högädle Borgmästare emottaga de till Lofl Magistraten öfversända pänningar: hwilka af Tit Borgmästaren jemte den tillförordnade Brand-commitéén blefwo så fördelade, att jag som mäst lidit, däraf fick 66 rdr 32 s och Törngren 33 rdr 16 s Rgs. Törngren har redan hus, snart färdigt att iflytta, men jag inte — med dessa mig så wäl tillpasskomne päng. Jemte andra Gåfwor tänker jag genast företaga någon Byggnad på min Tomt; aldri skall jag inträda inom dess Dörrar, med mindre jag skall nedkalla Himmelens wälsignelse Öfwer alla mina wälgörare, men i Synnerhet Tit Öfwerberg jemte dess hederlige Herrar Embetsbröder som icke förgätit en nödlidande Broder. Med de warmaste Tacksägelsor och med wänskap och Högaktning teknar

Ödmjukligen

Johan Eman Sjöholm

P.S. Tit Törngren låter helse samteliga Herrar Ledamöter i Lofl Embetet och nedlägger härmed sin ödmjuka Tacksägelse för den åtnjutna gåfwan.

Sjöholm

Bilaga 9

Nordiska museets skråarkiv

Verifikationer 1743—1828

1826 11/12

Till Kakelugns Makareåldermannen Herr Joh. Öfwerberg

i Stockholm!

Det rundeliga Brandskade bidrag, som från Högtärade Kakelugns Makare Embetet i Stockholm i Skrifwelse till Magistraten härstädes af den 4de dennes ingått, för att tillställas de genom elswåda här i Staden den 22 sistl. augusti olyckliga blefne Pottmakarne J. E. Sjöholm och B. Törngren, hafwa Dessa inför Magistraten i dag fått emottaga, på sätt deras härjemte bifogade qwitto innehåller; och jemte det Magistraten förklarar sin egen och gåfwo tagarnes innerliga tacksägelse för den hedrande gåfwan, gifwes tillika tillkänna, att densama efter ett samwetsgrant bepröfwande af hwars och ens belägenhet blifwit utdelad med 2/3 till den mera olycklige Sjöholm och 1/3 till Törngren, hwilken wäl förlorat mer än den förre men likwäl är i lyckligare författning, med hwilken utdelning de båda warit tillfredsstälde.

Falkenberg den 11 December 1826

På Magistratens Wägnar efter förordnande

L. Bergström

Bilaga 10

Falkenbergs dombok

Landsarkivet i Lund

Utdrag af Protocollet hållet hos

Magistraten i Falkenberg den 22dra

Mars 1841.

N° 127

Stadens Kruko- och Kakelugnsmakare, som utgöra ett antal af Tio, hwilka äro Borgare och Mästare i Handtverket, fullföljde nu flera gånger förut af serskilte Mästare gjord muntlig anmälan, att ett Embete här i Staden i Handtverket i öfwerensstämmelse med 1720 års Kongl. Skrå ordning måtte warda genom Magistratens åtgärd, inrät-

tat, och organiserat; Och hade detta ärende efter utgångne Kallelser till alla Mästarne i yrket, warit utställt till den 27 Januarii, men till handläggning blifwit afbrutit genom den härstädes tidigt om Morgonen utbrustna olyckliga större eldswåda samma dag; Och efter nu skedd förnyad anmälan och utgången kallelse till Mästarne, föredrogs ärendet hwarwid de allmänt sig infunno, nemligen

J. G. Sjöholm,
Erick Zetterström,
B. A. Törngren,
Lars A. Lundström genom
sonen J. Ant. Lundström,
Sven Törngren,
Olaus Nyman,
N. J. Lundström,
P. G. Stenberg,
Nils Sahlberg och
Gustaf Lundström,

hwilka alla woro eniga om Embetets inrättande Och som något hinder derföre icke möter, utan deremot ett sådant är föreskrifwit i berörde Kongl. Skrå ordning af den 27de Junii 1720, som nu i nödiga delar upplästes, och ett nyttigt ändamål för ordning och skick dermed befrämjas, samt de olägenheter, omwägar och större kostnader förekommas, hwilka äro förknippade dermed, att qvartalspenningar skola erläggas till Embets lådor i andra städer, Mästerskap, in- och utskrifningar der, af Gesäller och Lärningar måst iakttagas m. m., så fann Magistraten skäligen bifalla det må uti Kruko- och kakelugns-makare Handtverket ett sådant Skrå Embete och Gille äga rum här i Staden som öfwerensstämmor med berörda Kongl. Skrå ordning, samt Lag och författningar eljest; Och som till följe af kallelsens innehåll, wal till ålderman wid Embetet nu företogs, samt kruko- och kakelugns-makaren Bengt Anton Törngren dertill af närwarande mästare enhälligt waldes och utsågs, och hwilket wal af Magistraten gillades, så fick Törngren nu med finger å den Heliga skrift, aflägga den Kongl. Majts nådiga kungörelse den 27 Juli 1826 föreskrifna Embets Ed, i berörda egenskap och till hwilken befattning honom önskades lycka, med erindran, att iakttaga hwad författningarne i thy fall föreskrifwa. Kommandes wid hållande sammanträde med Embetet i en Magistrats persons öfwerwaro, Bisittare att utses, derefter uti inrättande Bok ordentlig Protocolls föring öfwer alla Embets förhandlingar iagttagas, liksom Bokföring i behörig ordning af alla Embetets inkomster och utgifter bör äga rum. Och jemte det utskrift af detta Protocoll meddelas skulle för att förvaras i anskaffade Embets låda, skulle Törngren erhålla Magistratens förordnande till åldermansbefattningen.

Utsupra

På Magistratens wägnar

L. Bergström

Falkenbergs stads Kruko- och Kakelugns-makare.
Lösen 1 Rd Banco.

Bilaga 11

Falkenbergs dombok

Landsarkivet i Lund

Förordnande för B. A. Törngren att vara älderman i Kruk- och kakelugnsmakarämbetet i Falkenberg

Borgmästare och Råd uti Sjö- och Handels Staden Falkenberg, göra härmed wetterligt: att som Kruko- och Kakelugnsmakare mästaren *Bengt Anton Törngren*, på sätt Magistratens Protocoll för denna dag innehåller, af öfrige härvarande mästare i handtverket, enhälligt blifwit wald att wara Älderman i det här i Staden nu inrättade Embete- och Gille i Kruko- och Kakelugnsmakare Handverket; alltså skulle bemälte Törngren erhålla detta förordnande till berörde Äldermans befattning, i hwilken egenskap han äger påräkna det skydd och den hörsamhet som Kongl. Skråordningen, den 27 Junii 1720 och Författningarne eljest utstaka, likasom desamma skola tjena honom i afseende på befattningens utöfning till efterlefnad. Falkenbergs Rådhus den 22de Martii, 1841.

Lösen 30 S

Charta 6 B^o

På Borgmästare och Råds wagnar,

— 36 S B^o L. S.

L. Bergström

Att Mästaren Törngren i egenskap af Älderman, aflagt föreskrifwen Embets Ed, intygas, ut Supra.

Ex Officio

L. Bergström

Bilaga 12

Falkenbergs dombok

Landsarkivet i Lund

Exhib. vid Magistraten i Falkenberg d. 16 Majj 1821.

Kongl. Maj:ts till Sverige

Wår

Allder Nådigste Konungs och Herres Tropliktigste Undersåtare, Älderman och Bisittare vid det Lofliga Kakelugns och Krukomakare Embetet tagit Gesällen Törngrens Ansökning uti öfvervägande samt inför Oss och öppen Låda hafver Kruko och Kakelugnsmakare Gesällen Sven Törngren tillkännagifvit, huru som han skall vara sinnad att söka Burskap uti Staden Falkenberg och derstädes sin Profession idka samt till den ändan anhållit att få härvid Embetet vinna Mästare rättighet och Mästare blifva. Och som Kakelugns och Krukomakare Embetet tagit Gesällen Törngrens Ansökan uti öfvervägande samt funnit, det han riktigt lärt samma Profession uti Falkenberg och den 3 Maji nästledit År behörigen utskrifwen samt för rättskaffens Gesäll förklarad och erkänd vorden: Hafvandes Embetet dessutom bemelte Törngrens ej mindre skickliga upförande under dess Läro- och Gesälletid, än tillika dess färdig- och erfarenhet i sin Profession nogsamnt bekant, therå han äfven nöjaktigt prof aflagt. Alltså och i stöd af den rättighet Embetet Uti 1720. års Kongl. Skrå och Ordning förlänt är, pröfvar Kakelugns och Krukomakare Embetet skäligt att härigenom antaga, erkänna och förklara Gesällen Törngren för en riktigt och rättskaffens Mästare uti Professionen, hwarvid han kommer att tilgodonjuta alla de friheter och förmåner, hvilka ej mindre Uti Högstberörde Kongl. Skråordning, än öfrige Kongl. Stadgar och Förordningar Mästare i gemen, men detta Embetet i synnerhet tillegnade äro: Försäkrandes vi derhos, att derest Mäster Sven Törngren som

sig bör, i rättan tid till Vår Embets Låda erlägger vederbörlige Qvartals Penningar samt i öfrigt emot Embetet sig så skickar, som en redelig Mästare egnar och anstår, Embetet då icke skall underlåta att honom i alla Mål skydda och bistånd göra; I hvilket afseende Wi ock honom vördsammast och Tjensteligen Recommendera till alla och en hvar hos hvilke han för Dess vidare fortkomst sig anmälandes varder att honom främja och benägit under hjälpa, det vi alltid med tacksamhet och erkänsla skola anse. Hvilket alt med Embetets Sigill och vederbörlige Underskrifter stadfästes och bekräftas. Halmstad å Embets Huset den Sjunde dagen uti Junii Månad 18 Tjugo Ett.

På Embetets Wägnar

Olof Möller
Ålderman

C. M. Dillert
Bisittare

Gustaf Andersson
Bisittare

O. Hagman
Rådman
L. S.

Bilaga 13

Falkenbergs dombok
Landsarkivet i Lund

Borgmästare och Råd uti Sjö- och Handels Staden Falkenberg göre wetherligt: att som Kruko och Kakelugnsmakaren Sven Törngren såsom dylik mästare härstädes wunnit Burskap, behörigt Mästare Bref från Kruko och Kakelugnsmakare Embetet i Halmstad upptedt, 2^{ne} för wedershäftighet kände mäns borgen för sig stäldt å Sex års borgeliga onera samt Tro- Huldhets- och borgare Eden här in för Magistraten lifligen aflagdt; alt så till ägnas honom här med alla de förmåner och rättigheter, som en slik Borgare efter Stadens privilegier tillhörer; och warder detta Burbref med wanlig underskrift och Stadens Sigil bekräftadt. Falkenberg den 28de Januari 1822.

På Magistratens wägnar.

J. Lagergrén
L. S.

Lösen med Ch. EN Rd 37 S.
Wadst. Kr. afgift 8 S.

Bilaga 14

Törngrens familjearkiv. Falkenberg
HandtverksFöreningen i Falkenberg

Göre härmed wetherligt, att sedan Lärlingen Johan Bernt Törngren, denna dag, företedt bevis från Kakelugnsmakaren Mästaren Sven Törngren, att han Sin lärotid utstådt, och Skeklighet uti Kruko och Kakelugnsmakare Yrket Sig förverfvat, varföre han Johan Bernt Törngren, denna dag, blifvit af läran vederbörligen lösgifven, och, till Gesell antagen, Så varder han Johan Bernt Törngren, ytterligare härmed, och af detta vårt öppna bref förklarad, för en Riktig och Rättskaffens Gesell, af Kakelugnsmakare Yrkett. Falkenberg den 1te maji 1852.

A. J. Andersson J. J. Lindquist P. G. Stenberg J. G. Lundström
P. J. Lundberg

Lösen 1 Rd Bco.

Bilaga 15

Törngrens Familjearkiv. Falkenberg

Kruko och Kakelugnsmakare Gesällen J. B. Törngren har i dag vid härvarande Öppen Låda Wunnit Bröderskap och som Rättskaffens Gesäll förklarad, hvilket härmed intygas.

Falkenberg den 3 Majj 1852.

Hans Severin Törngren	J. G. Lundström
Ältgesell	Lådmästare
L. S.	L. S.

C. G. Schultz A. Almström C. A. Törngren P. A. Bylin J. F. Liljeqvist

Bilaga 16

Falkenbergs dombok

Landsarkivet i Lund

Utdrag ur Falkenbergs kruk- och kakelugnsmakareämbete 1841, 22/11 § 9. Efter skedd anmälan förekommo Kruko- och Kakelugnsmakare Gesellerna Lärningarna Carl Anton Törngren och Edwin Mauritz Lundqvist och anhöllo att från Läran i Embetet warda utskrifwne och för Geseller förklarade. Och som bemälte Lärningar, hwilka arbetat hos Mästare här i Staden öfwer 5 års tid och ådagalagt jemte anständighet i Uppförandet, äfwen skicklighet i Handtwerket, samt de under embetsledamöternes, samt Äldh Gesellen Lemans öfwerwaro denna dag gjordt Gesellstycke och wisat prof som godkändt blifwit på försvarlig kannedom i yrket, så blifwa de alltså på grund af Kongl. Skråordningen, utur läran utskrifwne, och för behörige Geseller i Kruko- och Kakelugnsmakarehandtverket förklarade och hwadan för dem Carl Anton Törngren och Edwin Mauritz Lundqvist, behörige Gesellbref från Embetet utfärdas skulle, derom besked meddeltes; och erlade de afgifter i Afseende utskrifwningen som Räkenskapsboken innehåller.

Widare förekom icke denna gång.

In fidem

L. Bergström

Bilaga 17

Falkenbergs dombok

Landsarkivet i Lund

Kongl. Majts och Rikets Götha Hof Rätts utslag på de Beswär B. A. Törngren, såsom ålderman samt S. Törngren och J. G. Lundström såsom bisittare i Kakelugnsmakare Embetet i Falkenberg, anført deröfwer, att sedan de till Magistraten derstädes instämt Kakelugnsmakaren E. Zetterström och Gesellen J. L. Broman i påstående om ansvar å den förre för det han i sin condition antagit oförent Gesell, och å den sednare för det han, såsom sådan arbetade hos Zetterström, hwarjemte yrkats åläggande för Broman att såsom resande Gesell aflägsna sig från staden, så och efter det Klaganderne, under rättgången, yrkat ogillande af ett emellan Zetterström och Broman upprättat kontrakt, Hwarigenom Broman blifwit af Zetterström antagen till "hälftenbrukare" i Kakelugnsmakareyrket på ett års tid, har Magistraten, genom Utslag den 9 nestlidne Juni, sig utlåtitt, att enär den, till stöd för det i stämningen upptagna påstående, åberopande 34 § af Kongl. Skråordningen, hwilken blifwit antydd för efterlefnad wid Kruko- och kakelugnsmakare Embetet i Staden, hwad Gesellers

antagande beträffade, icke funnes intagen i Kongl. Skråordningen den 27 Juni 1720, hwilken blott innehölle 32 § och icke eller i någon sednare utkommen, känd författning blifwit tillagd laga kraft och werkan, alltså och då något afseende icke kunde festas å den äldre från tyskan öfwersatta handling af 1655, angående Gesellers antagande i Condition, utan att han förut haft en sådan under fyra veckor i annan stad, och hwad beträffade det emellan Zetterström och Broman ingångna kontrakt om begagnande af den förres verkstad, hade några skäl icke blifwit före bragte, som kunde förringa detsammes kraft och werkan; warande rättegångskostnaderne emellan Parterne Qwittade; I hwilket utslag Klaganderne sökt ändring.

Gifwet i Jönköping den 8de sept 1845.

Kongl. Hof Rätten som tagit handlingarnas innehåll i öfwerwägende, finner Klaganderne icke hafwa anført skäl, ledande till ändring i Magistratens öfwerklagade utslag Skolande Klaganderne ersätta sine wederparter lösen för deras exemplar af Kongl. Hof Rättens Utslag, med derå tecknad belopp.

Den part, som med detta Utslag icke åtnöjes, eger att inom eller sist före Klockan Tolf å fyratiofemte dagen härefter, denna oräknad, till Kongl. Majt i Dess Justitiae Rewisions Expedition ingifwa underdånige Beswär, hwilka skola, derest icke den Klagande sjelf dem Underskrifwit, wara undertecknade af författaren, hwars syssla och wistelseort jämwäl utsättes, samt åtföljde af den Klagandes lagligen utfärdade fullmakt för inlämnandet ifall Ombud dertill begagnas.

Försummas något af hwad sålunda stadgadt blifwit, förloras rätt till talan och beswären komma ej under pröfning.

Actum ut supra.

På Kongl. Hof Rättens wägnar.

L. Herm. Gyllenhaal

(Kungliga Göta Hovrätts sigill i lack med vitt 4-uddigt papper över.)

/G. Stridbäck

Coll

O. L.

Utslag på Beswär af Kakelugnsmakare Embetet i Falkenberg.

Lösen 1: 36

Sig 12

= Twå rd bko

Kakelugnsmakaren B. A. Törngren m fl i Falkenberg.

Bilaga 18

Nordiska museets skråarkiv

Till

Kruko och Kakelugnsmakare Embettet

Åldermannen Herr B. Törngren

Falkenberg

Laholm den 26:te ocktober 1846

Krukmakareembettet i Falkenberg.

Ursäktat att wi beswärrar Bröderna om en sak, Bröderna wet nog att wi är blifna mästare i Halmstad och att dett embettet är så godt som skymfatt, åtminstone så att wi kan ej få ut eller in skrifwit några gossar; nu har wi hwars en wi will ha utskrifwitt och hwars

en wi will ha in skrifwitt, nu frågas om wi dett kan få i Falkenberg wid krukmakare embetett så att di kan få sina lärobref och bli förenta med Gesellsällskapett, der för önskar wi ett swar med omgående post att wi kan få weta wad dett kostar för in och utskrifning samt läro bref — och hwilken dag Embetett utsätter då Gossarna skall wara der — annars får wi wända oss till någon annan stad som Embete fins. Jönson i Engelholm har fått en Gosse till Gesell i Warberg blott igenom bref utan att Gossen war der sjelw och utom Halmstads Embetetts kunskap, Ekeroth har fått en i Lund på samma sätt, de säger dett sama som wi att de tycker det är orätt att lösa några betyger ifrån Halmstad för di Penningarna kommer ej till nytta, utan bara slösas bort till onytta och när Embetett är så förfallett att man ej kan få ut eller inskriwitt någon så är dett en onödig kostnad. Der för önskade wi att blifwa inskriwitt som mästare wid Embetett i Falkenberg då wi skulle med tacksamhet årligen erlægga våra qvartals Penningar, om dett ej kan låta sig göra, så war god gif oss ett swar om våra ut lärlingar kan blifwa Geseller och få sina lärobref och wad de kostar wid mästare Lådan, då wi skall skicka penningar med gossarna och dagen när di skall wara der — — med högaktning Tecknar,

D. Carlberg

I. Hasselberg

Bilaga 19

Nordiska museets skråarkiv

Såsom Kruko- och Kakelugnsmakare utlärlingen Gudmon Bengtsson warit hos mig undertecknad uti tre månaders tid och under samma tid uppfört Sig hedrande och wat mig till nöjes uti alla delar Som honom blifwitt anförtrodt hwarföre iag nämde utlärling Gudmon Bengtsson till en och var män J Synnerhet hoss alla Rättskafwens mästare till dät Bästa Recommendarar.

Falkenberg den 3je augusti 1846

E Nyman

Kakelugnsmakare Enka

O N

O Nymans sigill

Bilaga 20

Nordiska museets skråarkiv

Herr B. Törngren, Falkenberg.

Härmed tager jag mig Dristigheten skrifwa till M H angående till att blifwa mästare under Falkenberg i Kakelugnsmakare Embetet, och torde ärhålla swar herom med snart haft omgående Påst då jag får wetta huru dyrt dett kan blifwa. Jag hoppas Herrarna är goda och icke drar till förmyke. Så snart som jag får swar härå will jag genast sända mina papper hitt angående om mit winnande till Burskap här i Laholms stad.

Önskade gerna slippa att resa här upp medan dett ökar mina kåstnader med all acktning har äran teckna

Ödmjukeligen

Joh. F. Berg

Kakelugnsmakar gesel

Laholm den 2 september 1845.

Litteraturförteckning

Litteratur om kruk- och kakelugnsmakeri

Anm.: Litteratur som anförts men ej faller under denna rubrik, finns angiven i gällande not.

- Ambrosiani, Sune, Till eldstadens historia. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1904, h. 1.
- Om järnkakelugnar och järnugnar. Fataburen 1906.
- Kakelfynd från Stockholm år 1907. Fataburen 1909.
- De äldsta rokokokaklen i Stockholm. Fataburen 1911.
- Nordiska museets utställning av nordiskt krukmakeri. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1911.
- Zur Typologie der älteren Kacheln. Stockholm 1911.
- Andersen, Johs, og Sten-Møller, Viggo, Keramik. København 1946.
- Andersson, A. (Sandklef), Det gamla krukmakeriet i Falkenberg. Vår Bygd 1924.
- Bäckström, Arvid, Nordiska museets utställning av nordiskt krukmakeri. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1915, h. 3.
- Blomqvist, Ragnar, Danska kakel. Kulturen 1936.
- Kakel och kakeltillverkning i Lund under dansk tid. Kulturen 1936.
- Lerpottor. Jordfynd från Lund. Kulturen 1951.
- Tre kakelugnar. Kulturen 1968.
- Bornholmskeramik. Lidt om bornholmske lers forvandling till skønne figurer. København 1953.
- Boye af Gennäs, Madeleine — Lidbeck, Bull, Keramisk handbok. Stockholm 1957.
- Dedekam, Hans, Gammel trøndersk pottemakerkunst. Trondhjem 1926.
- Ehlers, Louis, Dansk Lertøj. København 1967.
- Ekelund, Ove, "Krukumakaren" i Falkenberg. Hantverk och kultur. Statens hantverksinstituts årsbok 1944—45.
- Fischer, Ernst, Kakel och kakelugnar. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1922, specialnr II.
- Forsby, Eva-Lis, Om keramik och krukmakare i Ängelholm. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1956.
- Grevenor, Henrik, Gammelt norsk lertøj. 1700—1900. Norsk Folkemuseums særutstilling nr 11, Kristiania 1920.
- Haberlandt, Max, Österreichische Volkskunst. 1—2. Wien 1910—11.
- Hannover, Emil, Keramisk handbok. 1—2. Stockholm 1919—24.
- Hofré, Manne, Om kakelugnar och kakelugnskonst i sydöstra Sverige. Svenska kulturbilder, del I—II. Stockholm 1929.
- Jensen, Andreas G., Jydepotten. Vort lands ældste Haandværk. København 1924.
- Jørgensen, Otto Juel, Ildstedets Udvikling i Norden. Hantverk och kultur.

- Karlson, William, Kakelugnsmakare i Sölvesborg under 1700- och 1800-talet. Blekingeboken 1938.
- Kruk- och pottmakare i Lund under nyare tid intill 1850. Skrifter utgivna av Föreningen Det gamla Lund, XXIV—XXV, Lund 1942—43.
- En kakelugn och dess mästare. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1945.
- Kakelugnen. Kakelugnens utveckling belyst av material i Kulturen. Kulturen 1951.
- Kjellberg, Sven T., Svensk keramik. Kulturen 1939.
- Den mångtusenåriga konsten. Lanthemmet 1951, nr 8.
- Lagercrantz, Bo, Pottologisk handbok. Stockholm 1962.
- Leach, Bernard, A Potter's Book, (ny uppl.), London 1969.
- Lekholm, Carl Gustav, Tranlampor. Kulturen 1946.
- Krukmakeri. Arbetsbilder från Elfstrands verkstad i Sjöbo. Kulturen 1951.
- Lind, Ruben, Handledning i keramik tillverkning. Stockholm 1953.
- Lithberg, Nils, Lergods. Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings årsskrift 1914.
- Tranlampor av lera. Fataburen 1915.
- Gammalt svenskt krukmakeri. Konst 1917.
- Något om gamla tiders krukmakeri. Svensk nyttokonst 1932.
- Lundborg, Lennart, Nya fynd av renässanskeramik i Halmstad. Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1967.
- Lundgren, Thyra, Lera och eld. Stockholm 1946.
- Lyngaard, Finn, Keramisk handbok. Västerås 1969.
- Meringer, Rudolf, Zur Geschichte des Kachelofens. Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 27. Wien 1897.
- Meyer-Heisig, Erich, Deutsche Bauertöpferei. München 1955.
- Mårtensson, Gunnar, Gammal finländsk keramik. Helsingfors 1958.
- Anders W., Lergökar. Kulturen 1960.
- Nilsson, Axel, Äril, spis och ugn. Ymer 1905.
- Nyrop, C., Dansk Pottmageri. Industriforeningens Maanedsskrift 1882.
- Ohlsson, Martin A., Om de halländska krukakarna. Svenska kultur-bilder, ny följd. Band 5. Stockholm 1937.
- Ohlsson, Martin A., Ett uråldrigt hantverk. Tidskrift för hembygds-vård 1938.
- Krukmakeriet i Halmstad. Vår bygd 1940.
- En krukakareverkstad i barocktidens Örebro. Bergslag och bonde-bygd 1947.
- Olrik, Jørgen, Gammelt dansk Lertøj i Folkemuseet i København. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928.
- Palme, Per, Svensk keramik. Stockholm 1947.
- Raphael, Ellen, Kakelugnsmakare och krukakare i Sverige från cirka 1700 till 1846. Personhistorisk tidskrift 1914.
- Ring, H. A., Lerfat från 1600-talet. Minnen från Nordiska museet. Band 2, 1902.
- Rømpfer, A., och Bosch, H., Sammlung von Öfen in allen Stilarten. Leipzig.
- Salvén, Erik, En krukakareverkstad i Laholm. Hembygden 1930.
- Selling, Dagmar, Av krukakarens lera. Husgeråd av lergods genom fem årtusenden. Riksantikvarieämbetets årsbok och Statens historiska museums utställning nr 6. Göteborg 1946.

- Problem kring vikingatida keramikkanor. Fornvännen h. 5—6, 1951.
- Pingsdorf ware: Its most northerly outposts. Res Mediaevales.
- Vikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden. Stockholm 1955.
- Selling, Gösta, Svenska 1700-talskakelugnar. Svenska kulturbilder, ny följd. Band 4. Stockholm 1937.
- Den svenska kakelugnens tvåhundraårsjubileum. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok Saga och sed 1967.
- Strauss, Konrad, Die Töpferkunst in Hessen. Strassburg 1925.
- Kacheln und Öfen der Mark Brandenburg. Strassburg 1926.
- Thomsen, Albert, Pottemagere i Holbæk gennem 300 aar. Særtryk af Fra Holbæk amt. Holbæk 1945.
- Uldall, Kai, Ett tilløb till dansk Fajancefremstilling i Renæssancetiden. København 1934.
- Gammel dansk Fajance. København 1942.
- Keramik. Fra Frilandsmuseets samlinger. København 1959.
- Upmark, G., Krus av stengods från nedre Rhentrakten. Minnen från Nordiska Museet. Band 1, 1885.
- Walerius, Ernst, De svartglaserade kakelugnarna från Falkenberg. Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län 1966.
- Dopfunten från Dagsås. Varbergs museum. Årsbok 1964.
- Falkenbergskakelugnar II. Halland. Årsbok . . . 1967.
- Skeppsmotiv på kruk- och kakelmakaregods från Falkenberg. Varbergs museum. Årsbok 1967.
- Otryckt källa*
- Lithberg, Nils, Krukmakeri. Manuskript. Nordiska museets arkiv.

Litteratur om skråväsen och hantverksföreningar

- Ambrosiani, Sune, Från de svenska skråämbetenas dagar. Stockholm 1920.
- Hallberg, Johan, Halmstads hantverks- och industriförening 1847—1927. Halmstad 1928.
- Hallands hantverksdistrikt 1899—1929. Halmstad 1929.
- Hansson, Sigfrid, Skråtidens gesäller. Stockholm 1930.
- Klemming, G. E., Skråordningar. Stockholm 1856.
- Lindberg, Folke, Hantverk och skråväsen under medeltid och äldre vasatid. Stockholm 1964.
- Lindström, Henry, Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—1836. Stockholm 1925.
- Lundell, Jacob, Om hantverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation. Lund 1846.
- Söderberg, Tom, Hantverkarna i brytningstid. 1820—1870. Stockholm 1955.
- Hantverkarna i genombrottstid. 1870—1920. Stockholm 1965.
- Öberg, Paul Johan, Minnen från gesällåren under skråtiden eller resa till fots genom en del af Sverige, Danmark, Tyskland, Ungern och Kroatien åren 1832—41. Landskrona 1873.

Zusammenfassung

Töpfer und Kachelofenmacher in Falkenberg

Die Stadt Falkenberg liegt in der Provinz Halland in Südschweden. Vier von den fünf Städten dieser Provinz hatten eine reiche Tongefäss- und Kachelherstellung (Beilage 1). Schon im 16. und 17. Jahrhundert gab es Töpfer in Halland, in Falkenberg wird jedoch ein Töpfer erst 1704 erwähnt. Der Hauptteil des Buches besteht aus einigen fünfzig Biographien von seit Anfang des 18. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts in Falkenberg arbeitenden Töpfern (Verzeichnis in Beilage 2). Diese Biographien stützen sich auf eine eingehende Durchsicht von älteren Archivalien verschiedener Art. Es wird Auskunft über Personalien, Produktion, Werkstätten, wirtschaftliche Stellungen erteilt, ferner beleuchten zahlreiche Notizen das tägliche Leben der Töpfer.

Teilweise bilden die Biographien die Unterlage für die Darstellung in den folgenden Kapiteln. Falkenberg war eine kleine und arme Stadt, und seine Töpfer und Kachelofenmacher waren grösstenteils sehr arm. Es ist erstaunlich, dass die kleine Stadt eine so grosse Tongefäss- und Kachelherstellung besass; sie übertraf im 19. Jahrhundert die Produktion in den übrigen Städten der Provinz (vgl. Beilage 2), obgleich die Bevölkerung lange die an Zahl geringste war. Dass die Herstellung so gross war, hatte seinen Grund in einem grossen Umsatzgebiet und einer hohen Qualität, die handwerklichem Geschick und gutem Rohmaterial zu verdanken war.

Das folgende Kapitel enthält eine eingehende Beschreibung der Tongefäss- und Kachelherstellung (S. 86—105). Der Ton war blauer Ton, den der Fluss Ätran abgelagert hatte. Er wurde am Strand abgebaut oder, wenn das Eis trug, vom Boden des Flussbettes heraufgeholt. Der Ton wurde in einer Tonmühle, Abb. 16a, oder mit einer Keule auf dem Werkstattboden bearbeitet. Anschliessend wird das Drehen und Trocknen der Gefässe beschrieben, Abb. 16—18, sowie die Herstellung von Kacheln. Es folgen eingehende Beschreibung vom Überziehen der Töpferwaren mit Glasur, von der Zubereitung der letzteren, der Verzierung der Gefässe und dem abschliessenden Brennen. In den Beilagen 6 und 7 sind eine grosse Zahl von Glasurrezepten gesammelt.

Die Produkte werden in den nächsten Kapiteln behandelt (S. 106—130). Einleitend gibt der Verfasser Beispiele für den Vorrat an Tongefässen in den Haushalten anhand von Auszügen aus Nachlassverzeichnissen aus Falkenberg. Unter Hinweis auf in Museen und Privatbesitz befindliches Material werden die verschiede-

nen Gegenstandstypen der örtlichen Herstellung sowie für diese typische Züge beschrieben. Hier wird auch die Kachelofenherstellung behandelt.

In seinem Kapitel über Motive und Verzierungen (131—143) betont der Verfasser, welche Schwierigkeiten es bereitet, aufgrund des Dekors Herkunft und Hersteller zu bestimmen. Durch wandernde Gesellen wurden verschiedene Motive entlehnt und verbreitet, und die Töpfer verkauften ihre Waren häufig weit von ihrem Heimatort entfernt. Gelegentlich trägt jedoch die Herstellung einer Ortschaft ein gewisses Sondergepräge; schwieriger ist es zwischen den Produkten der einzelnen Werkstätten zu unterscheiden. Die Motive, die auf Töpferware aus Falkenberg vorkamen, sind u. a. Schiffe, Soldaten, Brautpaare, Vögel, Pferde, Sterne, Tulpen sowie andere Blumen.

Das nächstfolgende Kapitel stellt den Verkauf von Tonwaren und Kachelöfen dar (S. 144—149). Die Töpfer und Ofenmacher fertigten selbst kleine Schilder: eine grössere, häufig reich verzierte Schüssel, Abb. 3, 4, 12, 14, 15, oder einen Miniaturkachelofen, Abb. 9. Die Konkurrenz war scharf. Ausser in seiner Werkstatt verkaufte der Töpfer seine Erzeugnisse auf dem Markt in Falkenberg. An Sonntagen fuhr er zuweilen aufs Land hinaus, um an den Kirchen Tonwaren an die Gottesdienstbesucher zu verkaufen. Am wichtigsten waren jedoch die Fahrten zu den Märkten. Auf diesen häufig langen Reisen waren die Gefässe sorgfältig in Stroh gebettet in den Wagen verpackt. Oft tauschte man Tongefässe gegen andere Waren, besonders Lebensmittel. Viele Tonwarenhändler aus anderen Gegenden kamen nach Falkenberg, um dort einzukaufen. Besonders die sog. tattare — Zigeuner — beteiligten sich an diesem Handel.

Die Töpferei hatte eine schwere Berufskrankheit, Bleivergiftung, im Gefolge, der diejenigen ausgesetzt waren, welche die Bleiglasur zubereiteten, häufig Jugendliche und Kinder. Die Krankheit äussert sich u. a. durch Lähmungserscheinungen und Depressionen. Es fiel dem Verfasser bei seinen genealogischen Archivstudien auf, dass in den Töpferfamilien mehr Krüppel und Schwachsinnige vorkamen als in anderen Berufsgruppen. In dem Kapitel über Bleivergiftungen (S. 150—152) belegt er diese seine Beobachtungen.

In den letzten Kapiteln seines Buches (S. 153—165) behandelt der Verfasser Falkenbergs Töpferzunft, die jedoch nur zwischen den Jahren 1841—1847 existierte. Zuvor gehörten die Meister Zünften in anderen Städten an. Der Verfasser stellt hier auch die Stellung der Lehrlinge und Gesellen innerhalb der Zunft dar. Ein kurzes Schlusskapitel bringt Beispiele für mit diesem Handwerk verknüpften Aberglauben.

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund

(CWK Gleerup i distribution) :

1. John Pape, *Kloka flickan från Vallåkra*. Lund 1949. 176 sid.
2. Johan Pettersson, *Kupolbyggnader med falska valv*. Engl. summary. Lund 1954. 56 sid.
3. Norden och kontinenten. *Föredrag och diskussioner vid Trettonde nord. folklivs- och folkminnesforskarmötet i Lund 1957*. Deutsches Ref. Lund 1958. 208 sid.
4. Karl Mattisson, *Det sydsvenska halmtaket*. Deutsches Ref. Lund 1961. 179 sid.
5. Axel Hörnlén, *Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad*. Deutsches Ref. Lund 1962. 136 sid.
6. Nils-Arvid Bringéus, *Brännodling. En historisk-etnologisk undersökning*. Engl. summary. Lund 1963. 183 sid.
7. Viktor Åkerman, *Minnen och anteckningar från Gärdslövs och Önnarps pastorat*. Deutsches Ref. Lund 1965. 153 sid.
8. Selma Frode Kristensen, *Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet*. Deutsches Ref. Lund 1966. 127 sid.
9. Artur Larsson, *Hur annorlunda då. Minnen från ett samhälle på Söderslätt*. Deutsches Ref. Lund 1967. 103 sid.
10. Gabrielle Jeansson och Inga Kindblom, *Kring livets högtider i Örkelljunga församling*. Engl. summary. Lund 1968. 95 sid.
11. Sven B. Ek, *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie*. Engl. summary. Lund 1971. 240 sid.
12. Gabrielle Jeansson och Renée Valeri, *Viken, äldre bebyggelse och miljö*. Engl. summary. Lund 1972. 95 sid.
13. Anders Gustavsson, *Kyrktagningsleden i Sverige*. Deutsches Ref. Lund 1972. 338 sid.
14. Ernst Walerius, *Pottmakare Krukmakare Kakelugnsmakare i Falkenberg*. Deutsches Ref. Lund 1973. 185 sid.

Gammalt lergods har i sin dekor en särskild charm. Det rika bildmaterialet i denna bok vittnar härom. Med färghornet som pensel och en järnspets som "ritpinne" fick figurer och konturteckningar en naiv och spontan karaktär. Glasyr och bränning gav därtill oberäknade färg effekter. Denna förnäma hantverkskonst är i Sverige föga omskriven. Ernst Walerius' arbete är vår första skildring av en lokal lergodstillverkning. Fastän Falkenberg länge var den minsta av Hallands städer blev den på 1800-talet störst som krukmakarstad. År 1865 fanns här 13 krukmakerier. Bakgrunden var ett stort omsättningsområde, hantverksskicklighet och gott råmaterial. Ernst Walerius har i sin bok skildrat alla de 50 kruk- och kakelugnsmakare som från 1700-talets början fram till nutiden levat och verkat i Falkenberg. Här berättas om rik produktion och usel ekonomi, om verkstäder och personal och om dagligt liv. I andra kapitel lämnas sammanfattande skildringar av tillverkningsproceduren, blyförgiftningar och försäljningen. Men först och främst beskrives produkterna: lerkärlen, kakelugnarna.